

MAGTUDREDNINGEN

DET MAGTFULDE MØDE MELLEM SYSTEM OG KLIENT

REDIGERET AF
MARGARETHA JÄRVINEN
JØRGEN ELM LARSEN
NILS MORTENSEN

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

DET MAGTFULDE MØDE MELLEM SYSTEM OG KLIENT

MAGTUDREDNINGEN

Folketinget besluttede i marts 1997 at iværksætte en dansk magtudredning eller, som det officielle navn er, *En analyse af demokrati og magt i Danmark*. Projektet ledes af en uafhængig forskningsledelse. Magtudredningens forskningsresultater publiceres i en række bøger, som udgives på Aarhus Universitetsforlag, og i en skriftserie, som udgives af Magtudredningen.

Lise Togeby
(formand)

Jørgen Goul Andersen

Peter Munk Christiansen

Torben Beck Jørgensen

Signild Vallgård

Redigeret af
Margaretha Järvinen Jørgen Elm Larsen
Nils Mortensen

DET MAGTFULDE MØDE
MELLEM SYSTEM OG KLIENT

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

Det magtfulde møde mellem system og klient
er sat med Bembo
og trykt hos Narayana Press, Gylling
© Magtudredningen, forfatterne og Aarhus Universitetsforlag 2004
Tilrettelægning: Kitte Fennestad
Omslag: Kitte Fennestad
ISBN 87-7934-835-1

Aarhus Universitetsforlag
Langelandsgade 177
8200 Århus N

Fax 89 42 53 80
www.unipress.dk

INDHOLD

Forord 7

MARGARETHA JÄRVINEN OG NILS MORTENSEN

KAPITEL 1. Det magtfulde møde mellem system og klient:
teoretiske perspektiver 9

ANNETTE CARSTENS

KAPITEL 2. "Motivation" i visitationssamtaler på aktiverings-
området 28

FRANK EBSEN OG JENS GULDAGER

KAPITEL 3. Kommunal klassificering af langtidsledige 61

LARS UGGERHØJ

KAPITEL 4. Menneskelighed i mødet mellem socialarbejder og
klient – ideal eller realitet? 81

NANNA MIK-MEYER

KAPITEL 5. Omsorgens herredømme 107

TINE EGELUND

KAPITEL 6. Magtudøvelse i børneforsorgen 130

JØRGEN ELM LARSEN

KAPITEL 7. Marginale mennesker i marginale rum 148

JØRGEN ELM LARSEN, NILS MORTENSEN OG JENS PETER FRØLUND
THOMSEN

KAPITEL 8. Magtens mange facetter i mødet mellem system og
klient 185

Om forfatterne 198

FORORD

Nærværende antologi er resultatet af et samarbejde mellem Magtudredningen og Forskerskolen for integration, produktion og velfærd. Bogen tager specielt udgangspunkt i Forskerskolens Projekt 3: Mødet mellem system og klient, som er et omfattende forskningsprogram om socialt arbejde, koncentreret om interaktionen mellem forskellige sociale professioner og klienter. Vi vil gerne benytte lejligheden til at takke Lise Togeby og Peter Munk Christiansen fra Magtudredningen for værdifulde kommentarer til tidligere udkast til artiklerne.

Margaretha Järvinen

Jørgen Elm Larsen

Nils Mortensen

DET MAGTFULDE MØDE MELLEM SYSTEM OG KLIENT – TEORETISKE PERSPEKTIVER

MARGARETHA JÄRVINEN OG NILS MORTENSEN

I en undersøgelse af forholdet mellem personale og beboere i en familiebehandlingsinstitution fortalte flere af familiemedlemmerne, at de var meget bevidste om, hvad de skulle sige, og hvordan de skulle opføre sig, når personalet var til stede. For at fremstå som gode klienter med chance for at undgå anbringelse af børnene uden for hjemmet, måtte de agere som på en scene, hvor det gjaldt om at spille sin rolle rigtigt. Men spillet krævede en betydelig anstrengelse og var næsten umuligt at opretholde over en længere periode (Uggerhøj, denne bog).

Dette er et enkelt eksempel på, hvad der kan ligge i mødet mellem repræsentanter for velfærdsstatens sociale hjælpesystemer og deres klienter. Hvad er det for en magt, "systemrepræsentanterne" har i dette og andre lignende møder mellem socialarbejdere og klienter? Der er åbenlyst ikke bare tale om udøvelse af en legal myndighed over for borgerne, men om et langt mere flertydigt og indgribende forhold, hvor det er overladt til forskellige faggruppers skøn at træffe afgørelser af vital betydning for de berørte personer. Denne tussmørkezone, hvor legal myndighedsudøvelse, støtte, forhandling, overtalelse, disciplinering og kontrol er blandet sammen, er emnet for denne bog.

Magtbegrebet er meget omstridt, og de fleste er enige om, at magt har mange udtryk (Lukes, 1974, Thomsen, 2000). De forskellige magtformer strækker sig fra fysisk tvang til mere ubemærkede former for magt. I vores samfund er der en tæt forbindelse mellem diskussionen af magtformer og diskussionen af demokrati. Vores politiske system hviler på en opfattelse af, at borgerne skal behandles som autonome individer, og at indgreb og indskrænkninger i denne frihed skal have et legalt grundlag, dvs. bygge på afgørelser, der i sidste instans er baseret på demokratiske beslutningsprocesser. Inden for den politiske sociologi kalder man en sådan magtudøvelse for "rationelt eller legalt herredømme" (Weber, 1971). Man kan sige, at en sådan magt- eller myndighedsudøvelse er synlig, fordi den hviler på love og

bekendtgørelser, og fordi overskridelser kan ankes eller efterprøves ad retslig vej. Der findes andre former for åbenlys magt, nemlig når den bygger på anvendelse af direkte vold, trusler eller tvang.

Der findes imidlertid også former for magt, der ikke er så åbenlyse, eller hvor det er svært at pege på, at bestemte personer eller persongrupper mere eller mindre bevidst, og mere eller mindre legitimt, udøver magt over andre. Her kan man tænke på den strukturelle magt, der ligger i det økonomiske systems måde at fungere på, eller som består i samfundets differentiering i forskellige områder såsom politik, økonomi, videnskab, ret, massemedier osv. Disse kendsgerninger er noget, som samfundets enkelte aktører må acceptere som en "ydre" betingelse for deres handlinger, og de kan således ses som strukturelle magtmekanismer, der indskrænker den enkeltes handlemuligheder.

Men der er andre former for udiskuterede, ubevidste eller fornægtede magtrelationer, og det er disse, som er emnet her. Den franske filosof Michel Foucault formulerer det sådan, at i det moderne samfund sætter magten sig igennem i sine "hårfine forgreninger" (Foucault, 1978). Foucault har haft stor indflydelse på nyere magtdiskussioner inden for den politiske sociologi, hvor man i voksende grad interesserer sig for magtformer, som hverken benytter sig af tvang eller vold, er baseret på legalt herredømme eller består i strukturernes stumme tvang. Der er her tale om magtformer, som ikke mindst viser sig på mikro-niveauet i konkrete møder mellem personer. I denne bog drejer det sig om møder mellem repræsentanter for det politisk-administrative system inden for det socialpolitiske område og deres klienter. En række aspekter af den magt, disse repræsentanter udøver, er udtryk for udøvelse af en legal myndighed. Men andre aspekter går ud over en sådan myndighedsudøvelse. Der er f.eks. tale om magt baseret på konstruerede sandheder om, hvad der er bedst for klienterne, på professionernes problemdefinitioner, på uformelle, mere eller mindre subjektive normer hos en given persongruppe om at ville yde hjælp, eller på andre forhold, som ikke umiddelbart forstås som magt.

Det typiske kendetegn ved denne magt er således, at den som hovedregel ikke opfattes af de berørte parter som udøvelse af magt. Der findes to hovedbegrundelser for den magt, der ikke ser sig selv som magt:

Den ene type begrundelse har den franske Foucault-inspirerede sociolog Jacques Donzelot gjort opmærksom på. Det socialpolitiske område udgør et "hjælpens univers" (Donzelot, 1977). Beslutninger træffes ud fra et synspunkt om at hjælpe klienten og ud fra de bedste intentioner. De professio-

nelle på området er så at sige eksperter i hjælp, og deres professionelle forestillinger er forbundet med, at de mener at vide, hvad der er bedst for klienten. Donzelot betegner de professionelle som “mellemliggende organer” i realiseringen af velfærdsstaten. Der er tale om grupper, som baner vejen for velfærdsstatens moralske disciplin. Dette aspekt er en central del af den udiskuterede mikromagt. Det er en magt, der er svær at modstå, fordi klienterne møder persongrupper, som dybest set “vil hjælpe” klienterne til at leve et så godt og tilfredsstillende liv som muligt, eller som vil give dem omsorg i tilfælde af mere permanente handicaps, svagheder eller behov for støtte.

Den anden type begrundelse hænger sammen med, at systemrepræsentanterne opfatter sig selv, og opfattes af andre, som besiddende den rigtige, neutrale, eller saglige fagviden på det berørte område. De forskellige faggruppers arbejde med klienter forstås altså ikke som udtryk for magt, men som udøvelse af en professionel praksis, som er styret af deres viden og erfaring om, hvad der kendetegner godt socialt eller socialpædagogisk arbejde.

Denne bog beskæftiger sig med eksempler på sådanne fornægtede aspekter af magt i mødet mellem klienter og repræsentanter for det politisk-administrative system inden for det sociale område. Udtrykket social klient bliver primært brugt om grupper, der betegnes som socialt udstødte, marginaliserede eller sårbare. I denne bog drejer det sig om langtidsarbejdsløse, kontanthjælpsmodtagere, familier med sager om anbringelse af børn, hjemløse og alkohol- og stofmisbrugere. Disse klienter kommer i kontakt med en hel vifte af velfærdsprofessioner såsom socialrådgivere, læger, sygeplejersker, pædagoger, politiet etc. Repræsentanter for disse grupper er her primært socialrådgivere og andre socialarbejdere, socialpædagoger samt forskellige mere eller mindre professionelle projektmedarbejdere.

Eksemplerne på mødet mellem system og klient i bogen er hentet fra empiriske undersøgelser og analyser, der hovedsagelig bygger på kvalitative interviews med og observationer af konkret involverede parter inden for følgende seks typer af forvaltningsområder og institutioner:

- visitationssamtaler i forbindelse med aktivering (Annette Carstens)
- kommunal klassifikation af langtidsarbejdsløse (Frank Ebsen og Jens Guldager)
- samtaler mellem socialrådgivere og klienter i kommunale forvaltninger og familiebehandlingsinstitutioner (Lars Uggerhøj)
- forholdet mellem projektmedarbejdere og klienter i aktiveringsprojekter og revalideringsinstitutioner (Nanna Mik-Meyer)

- klientinddragelse i sager om anbringelse af børn (Tine Egelund)
- organiseringen af væresteder og steder-at-være for stærkt marginaliserede (Jørgen Elm Larsen).

Det er vigtigt at præcisere, at selv om der forskellige steder i bogen tales om *staten* og *velfærdsstaten*, beskæftiger casene sig med forskellige *kommuners* socialarbejde. Begreberne stat og velfærdsstat er teoretiske begreber, der som udgangspunkt ikke skelner mellem specifikt statslige og specifikt kommunale og amtskommunale institutioner og forvaltninger. Det må ligeledes slås fast, at der er store forskelle i praksis fra den ene kommune til den anden, der bl.a. er begrundet i kommunernes størrelse, ressourcer og politiske prioriteringer inden for det sociale område. Sådanne forskelle analyseres ikke her. Beskrivelserne i de seks cases må ikke misforstås som værende påstande om generelle tendenser. Casene skal ses som *illustration* og *eksemplificering af den "fornægtede" magts måder at fungere på*.

De seks analyser forsøger at anvende en eller flere af tre teoretiske perspektiver, som i særlig grad muliggør en fokusering på den konkrete interaktion mellem professionelle og klienter, hvor de udiskuterede magtaspekter trækkes frem. Det drejer sig om: 1) Analyser inspireret af Foucault (1978, 1980, 1983, 1991), 2) analyser inspireret af den franske sociolog Pierre Bourdieu (1994a, 1994b; Bourdieu & Wacquant, 1996), samt 3) analyser inden for den såkaldt social-interaktionistiske tradition i sociologien om sociale afvigelser (Goffmann, 1961, 1963; Spector & Kitsuse, 1977; Järvinen, 1998b).

Vi vil nedenfor gennemgå disse tre perspektiver, som indebærer mange parallelle synspunkter på magtrelationerne. Efter gennemgangen af teori-perspektiverne slutter dette introduktionskapitel med gennemgang af nogle centrale eksempler på anvendelse af de teoretiske perspektiver i de seks cases.

I bogens afsluttende kapitel vil vi perspektivere de anvendte magtanalytiske perspektiver, og herunder vil vi pege på, hvordan bogens analyser kan bidrage til en samlet forståelse af magtrelationerne i samfundet. Desuden vil vi fremhæve en række punkter, hvor de anvendte magtperspektiver kan suppleres med andre politologiske analyser af forholdet mellem repræsentanter for offentlige myndigheder og institutioner og deres klienter.

SANDHED, MAGT OG STYRINGSTEKNOLOGIER

Michel Foucaults magtbegreb er forbundet med hans opfattelse af viden og videnskab. Magt og viden hænger sammen, fordi "sandheden" er defineret af

dem, der har magten – og vice versa: Viden giver magt, fordi den hævder at sidde inde med “sandheden”. Stræben efter viden er i realiteten også en stræben efter magt. Foucaults overvejelser over magt og viden bygger bl.a. på kategorien “den anden”. “Den anden” refererer til den, der er udelukket fra at bidrage til de dominerende diskurser, den der ikke har “ret” til at kommentere (Foucault, 1980). “Den anden” er samtidig objekt for diskurserne. “Den anden” er den, der beskrives af eksperterne, den hvis identitet, der ofte er en identitet som afviger, er dannet ud fra eksperternes viden og sandheder. Foucault viser, hvorledes socialt afvigende identiteter som f.eks. kriminelle, psykisk syge og homoseksuelle er resultatet af historiske processer i sammenfletningen af viden og magt (Foucault, 1978). Disse sociale identiteter er blevet konstrueret som det modsatte af normalitet. Forestillingen om det anderledes er direkte afhængig af et normalitetsbegreb, og omvendt: forestillingen om det normale udsøndres ved, at man udpeger det unormale – dette er et væsentligt tema i Foucaults arbejde.

Et andet begreb i Foucaults magtanalyser er hans koncept om “sandhedsregimer”, dvs. systemer og processer, som differentierer sande diskurser fra falske (Foucault, 1980). Visse diskurser fortrænger andre, som langsomt glider bort. Visse definitioner af, hvad sociale problemer er, opnår status af at være selv-indlysende sandheder. Visse kategorier af borgere synes at være naturlige målgrupper. Disse sandheder bliver institutionaliseret og reproduceret i de uddannelser, der er forbundet med området og igennem forskning, kursislitteratur og håndbøger. Vigtige redskaber i sandhedsregimerne er de registrerings- og katalogiseringsteknikker, som klienterne udsættes for: Journaler, rapporter, mødereferater, straffeattester, anamneser, handlingsplaner og statistikker bidrager til at rubricere klienten som social afviger samtidig med, at de bekræfter de involverede eksperters professionelle status.

Forskning i socialt arbejde har påvist, hvorledes mødet mellem klienten og socialrådgiveren ofte bliver til et møde mellem et tilfælde eller en sag og en administrator (Salonen, 1998). Det vil sige, at klienternes individuelle karakteristika og specielle livssituation forsvinder ind i de generelle administrative problemkategorier, som socialforvaltningen opererer med. Udgangspunktet for hjælpen eller støtten bliver altså ikke klienternes selvoplevede behov, men de tilbud, som forvaltningen råder over. Socialforvaltningen konstruerer sine tilfælde ved at fokusere skarpt på de aspekter af klienternes liv, der passer ind i forvaltningens sandhedsregime og administrative kategorier og ved at udgrænse andre aspekter. De enkelte klienter presses ind i generelle

kategorier af tilfælde på trods af, at de måske ikke har så meget til fælles med andre klienter i samme kategori.

Det er en vigtig pointe hos Foucault (1978, 1983), at det er de mest produktive udøvelser af magten, som er de mest usynlige, og som det derfor er vanskeligst at forsvare sig imod. Det er i velfærdsstatens hjælpende, støttende og omsorgsgivende institutioner, at de mest radikale eksempler på disciplinerende relationer findes. Det er i mødet med "bio-magtens" professioner: læger, sygeplejersker, psykologer og socialrådgivere, at individet lettest mister sin modstand. Bio-magt er en magt, der søger at lede befolkningen med henblik på at fremme sundhed, livskvalitet og sikkerhed ud fra en "intention" om dermed at skabe nyttige og produktive samfundsmedlemmer. Og hvilken borger eller klient ønsker ikke disse goder? I Foucaults magtperspektiv bliver individet således selv en villig eller genstridig agent for sin egen selv-disciplinering. I denne forbindelse bruger Foucault udtrykket "selv-teknologier", dvs. individets arbejde med sig selv på baggrund af gode råd fra f.eks. sundhedskampagner eller fra psykologisk eller social rådgivning. Hovedparten af de klienter, denne bog beskæftiger sig med, kan siges at være personer, hvor det normale selv-arbejde ikke er lykkedes, og hvor man derfor må sætte ind med en mere massiv professionel støtte for at fremme den rette motivation.

Foucault benytter i sine nyere studier i stigende grad begrebet "pastoral-magt" (Foucault, 1991) og hævder, at denne magtform i voksende grad er karakteristisk for den moderne velfærdsstat. Ordet pastormagt kommer af pastor, som betyder hyrde. Ligesom præsten ideelt bør være en selvopofrende vogter af flokken og bekymre sig om hver enkelts frelse, synes velfærdsstaten at tage den opgave på sig at beskytte og udvikle hver enkelts velfærd, fremgang og lykke ved hjælp af omfattende sundheds-, social-, arbejdsmarkeds- og uddannelsesforanstaltninger. Pastormagten udøver en blid normaliserende disciplinering af den enkelte med henblik på mål, som synes at være til den enkeltes bedste.

I en nyere Foucault-inspireret analyse af de aktuelle ny-liberale tendenser i de vestlige velfærdsstater har Nikolas Rose (1999) fremhævet det paradoks, der ligger i en styringsintention, som på én gang arbejder med ideen om ledelse, men samtidig ser sig nødsaget til at lede befolkningen i retning af at blive mere autonome, selvberørende, og selv-ansvarlige individer. I denne forbindelse fremhæver Rose den bemærkelsesværdige vækst, der ikke mindst inden for den sociale sektor er sket i udbredelsen og anvendelsen af psykologisk, terapeutisk og pædagogisk viden, som satser på at fremme in-

dividernes autonomi og selvrealisering (Rose, 1996). I modsætning til de klassiske liberale synspunkter opfattes individets frihed ikke som noget, der er til stede så at sige fra naturens hånd, men som noget, man skal *lære* gennem forskellige socio-teknologier og psyko-teknologier. Og igen spiller begrebet selv-teknologier en stor rolle. Individerne skal arbejde med sig selv for at blive produktive samfundsborgere med en god livskvalitet; de skal f.eks. via jobtræning og deltagelse i aktiveringsprojekter lære at overtage og indarbejde de korrekte motivationer og moralske indstillinger for at nå sådanne mål. Og i denne forbindelse spiller evnen til selv-bekendelser en stor rolle. Det er igennem selv-bekendelser af tidligere synder (misopfattelser) og demonstration af en nyligt opnået frelse (rette indsigt og motivation), at hyrden (socialarbejderen) kan se, om de forvildede får (klienterne) har udviklet sig i den rigtige retning.

SOCIALE FELTER, PROFESSIONERNES PROBLEMOPFATTELSE OG "SYMBOLSK VOLD"

Pierre Bourdieus sociologi kan også siges at lægge op til analyser af de mere usynlige aspekter af magten på den socialpolitiske sektors forskellige felter. Centralt i Bourdieus sociologi står opfattelsen af samfundet som et socialt rum, bestående af relationer mellem sociale agenter, der befinder sig i bestemte positioner (Bourdieu, 1997: 19-23). Disse positioner er bestemt af, hvor meget og hvilke typer økonomisk kapital (formue, indkomst etc.) og kulturel kapital (uddannelse, smag for finkultur, fritidsinteresser etc.), de forskellige agenter er i besiddelse af. I kraft af de sociale agents oprindelse og livshistorie i det sociale rum vil de udvikle en forskellig "habitus" (Bourdieu, 1994: 60-62; Bourdieu & Wacquant, 1996: 111-120). Med udtrykket habitus henviser Bourdieu til de grundlæggende og vanemæssige handlingsdispositioner, som agenterne har "inkorporeret" især igennem starten af deres sociale livsløb. Habitus er betegnelsen for det særlige repertoire af handlingsorienteringer, der disponerer mennesker til at tænke, føle, vurdere og handle på en bestemt måde, og ikke mindst til at definere sig selv som forskellig fra andre sociale positioner.

Det sociale rum er opdelt i en lang række uddifferentierede sociale felter, hvor særlige typer af kapital gør sig gældende, f.eks. det politiske felt, det akademiske felt, det journalistiske felt eller de sociale felter, som findes inden for velfærdsstatens "sociale kosmos". Et felt er et netværk af relationer mellem forskellige positioner, som er defineret på basis af deres plads i fordelin-

gen af forskellige former for magt eller kapital (Bourdieu & Wacquant, 1996, p. 83-85). I velfærdsstaten findes der en lang række felter, f.eks. feltet for socialt arbejde, feltet for sundhed, feltet for ældreomsorg osv., som hver især udgør et "mikrokosmos", hvor der gælder særlige regler for kampen om positioner (Bourdieu, 1997: 64-65).

Et felt er således et område, hvor der kæmpes om indtagelse af magtpositioner både internt og i forhold til andre felter. Spillerne i et felt stræber efter at distancere sig fra deres nærmeste rivaler og at overtrumfe konkurrenterne for i sidste instans at opnå monopol inden for området (Bourdieu & Wacquant, 1996: 85-89). Ifølge Bourdieu er det kun muligt at forstå strukturen i et specifikt felt ved at studere dets "generative principper", dvs. ved at studere den måde, feltet er opstået på historisk. Vigtigt her er især de spændinger og forbindelser, der gennem tiden har været mellem feltets forskellige interne positioner og feltets relationer til andre felter, især dets forbindelser til den overordnede magtstruktur i samfundet, til "magtens felt", hvor staten har det yderste monopol på fysisk og ikke mindst symbolsk magt (Bourdieu, 1994: 65-69; 1997: 55-56).

Væsentligt i et socialt felt er, hvad Bourdieu benævner som feltets "doxa", hvilket kan oversættes med: centrale læresætninger eller antagelser (Bourdieu, 1999). Doxa inden for feltet for socialt arbejde er f.eks. professionens opfattelse af sine vigtigste funktioner og typiske partnere, dens definitioner af sine klienter, de forståelses- og forklaringsmodeller, det sociale arbejde er baseret på, de problemløsningsmetoder, som tages i anvendelse ved forskellige problemtyper, de prognoser, man opererer med for forskellige klientkategorier etc. Noget helt afgørende er her, at disse opfattelser ofte virker så selvindlysende, at de ikke diskuteres. En professions doxa er en samling af holdninger, værdier og normer, hvor der ikke hersker bevidsthed om, at disse er udviklet over tid og derfor kunne være anderledes, men hvor de tværtimod opfattes som selvindlysende og naturlige. I denne sammenhæng spiller et givet felts sammenhæng med det overordnede magtfelt som nævnt en særlig rolle. En vigtig bestanddel heri er, at udøvelsen af en profession kræver uddannelse på en statsautoriseret uddannelsesinstitution. I kraft af at have staten i ryggen får professionen dermed en særlig mulighed for at sætte sine opfattelser igennem som doxa inde for et givet felt.

Når et felts doxa først er etableret, kontrolleres det ofte af konserverende kræfter. Dette sker bl.a. i socialiseringen af de nyankomne i et givet felt. Belønningsstrukturen i uddannelsen spiller en stor rolle, men den afgørende indføring i doxa sker i praksis: Først og fremmest gennem indvielses-

ritualer, træning i færdigheder og i de sociale relationer, der kræves for den korrekte arbejdsudførelse, opnår et professionelt felt en spontan og ubevidst konsensus blandt nye rekrutter. Det skær af objektiv faglighed, der omgærdet det professionelle håndværk, er rettelig set en cementering af opfattelses-skemaer og socio-kulturelle konstruktioner, som er arbitrære i den forstand, at de er resultatet af en bestemt historie, som kunne have været anderledes. Ansvarsområde, problemtyper, klientgrupper og arbejds-metoder er historisk konstruerede størrelser, som accepteres som “naturlige” efter at være reproduceret igen og igen i professionernes daglige praktiske arbejde.

Det sociale arbejdes felt er præget af hvad Foucault kalder “eufemiseret magt”, dvs. en magt, som kalder sig noget andet, f.eks. omsorg, støtte, eller som fremstår som udtryk for den rigtige viden. Bourdieu har et tilsvarende begreb for denne magt, nemlig “symbolsk vold” (Bourdieu & Wacquant, 1996: 151-152). Symbolsk vold kan beskrives som udøvelse af en magt, der får de dominerede til velvilligt at bøje sig for en magt, de ikke engang selv føler som magt. De udførte foranstaltninger og beslutninger inden for det sociale arbejdes forskellige felter synes at være legitime og at bygge på de bedste intentioner. De synes at være noget, der på ingen måde ligner voldshandlinger, men volden ligger i, at det synes urimeligt, selvmodsigende eller umodent at anfægte bestræbelser, der bygger på de bedste hensigter, som oven i købet er udtryk for den seneste professionelle fagviden på området.

Der kan her peges på tre mere konkrete eksempler på en bourdieusk analyse af det sociale felt. Det første eksempel vedrører de deltagende personers placeringer i det overordnede sociale rum i samfundet. Typisk vil de professionelle faggrupper og deres klienter have forskellige positioner i det sociale rum; disse er udtryk for forskelle i de to gruppers respektive økonomiske og kulturelle kapital, og der er tilsvarende væsentlige habitus-forskelle mellem de to grupper, dvs. mere eller mindre grundlæggende forskelle i livsindstillinger. Groft sagt er mødet mellem systemrepræsentanter og de grupper af sociale klienter, som vi beskæftiger os med her, et møde mellem en forholdsvis velplaceret gruppering og en forholdsvis svagt placeret gruppering i det sociale rum. Og det er et møde mellem to grupperinger, som kan have meget forskellige opfattelser af, hvad et godt liv vil sige, hvordan børn skal opdrages, hvad lykke vil sige osv. Man kan her med en vis forsigtighed tale om et møde mellem to sociale klasser, hvor den ene i kraft af sin legale myndighed over for den anden i det konkrete møde indirekte også har mulighed

for at fremstille sin habitus' specifikke livsindstillinger som værende overlegne og mere legitime, og dermed for at cementere underlegenheden i den anden klasses livsindstillinger.

Markeringen af grænser mellem forskellige felter i socialt arbejde er et andet eksempel på en bourdieusk analyse. Arbejdsdelingen mellem f.eks. institutioner, der behandler alkohol- og stofmisbrugere, psykiatri, og hjemløseherberger, eller mellem kriminalforsorgen og socialkontorer, er ikke en naturlov. Det er resultatet af en lang og kompleks historie med lovgivningsændringer, administrativ tilpasning, skiftende politiske kompromiser, kampe mellem forskellige professioner og de forskellige felters forsøg på at inkorporere eller eliminere problemområder og klientgrupper i eller fra dets ansvarsområde. Et konkret eksempel på klientgrupper, som falder mellem flere stole, også kaldet kasteboldsproblematikken, er sindslidende misbrugere. Disse misbrugere kan ikke altid hjælpes af det psykiatriske system; de psykiatriske afdelinger og distriktskykiatrien mener ikke at kunne hjælpe dem, fordi de er aktive misbrugere. Behandlingsinstitutionerne for misbrugere ønsker ikke at tage imod dem, så længe deres psykiatriske problematik er ubehandlet. Følgen kan blive, at klienterne havner på hjemløseinstitutioner, som har store vanskeligheder med at håndtere deres problemer. Personalet definerer med rette klienterne som havende behov for både psykiatrisk behandling og misbrugsbehandling. Men klienterne bliver altså boende på institutioner for hjemløse, eftersom de ikke passer ind i det egentlige behandlingssystemets klientkategorier (Järvinen, 1998a). En anden type af doxa-betinget klassifikation er opdelingen i behandling og omsorg – samt distinktionen mellem forebyggelse, behandling og efterbehandling. På grund af disse betegnelers tilsyneladende naturlighed har de også en væsentlig konsekvens for, hvilke institutioner og administrative organer, som er ansvarlige for at yde hjælp. Ligesom for de ovennævnte problem-baserede opdelinger er disse etiketter imidlertid resultat af sociale konventioner, pragmatisk-administrative reguleringer og forskellige faggruppers stridigheder om at markere deres egen særlige eksistensberettigelse.

Det sidste relevante eksempel på en Bourdieusk analyse er den konkrete opståen og udvikling af det sociale felts faggrupper såsom socialrådgivere, pædagoger og andre socialarbejdere. Disse professioners opståen og forsøg på at placere sig i det sociale rum er bl.a. analyseret i Frankrig (Muel-Drejfus, 2001), og analysen har klare paralleller til Danmark. Det sociale felts professioner er faggrupper, som er uddannede på institutioner såsom sociale højskoler og pædagogseminarier, der især blev udviklet under velfærdssta-

tens ekspansion i slutningen af 1960'erne og i 1970'erne. De faggrupper, som i denne bog identificeres som magthavere, der fornægter deres magt, udgøres egentlig af personer, som i vidt omfang har valgt uddannelser med et menneskeligt, indfølelse eller frigørende ansigt vis-a-vis uddannelser med en profil som skoler for den strenge legale magt og den objektiverende videnskabelighed (som f.eks. samfundsvidenskabelige kandidater, læger og kommunalt uddannede). Disse "nye" sociale fags faglighed og selvopfattelser er udviklet i en kamp med tidligere etablerede fag om at skabe en selvstændig position i det nye felt for socialt arbejde. Deres faglighed er fanget og udviklet i en kamp mellem hensyn på den ene side til magtens og videnskabens repræsentanter og på den anden side til mennesker ramt af sociale problemer.

SOCIALE AFVIGERE OG SOCIALE PROBLEMER SOM OFFICIELLE KONSTRUKTIONER

Den social-interaktionistiske tradition inden for amerikansk sociologi har også arbejdet med forholdet mellem system og klient. Formålet er at analysere sociale problemers sociale oprindelse forstået som den proces, der definerer klienter som klienter. Pointen er igen, at klient- eller afvigerrollerne ikke først og fremmest er udtryk for en form for naturligt forekommende fænomener, men i høj grad er noget, der defineres i en social proces (Spector & Kitsuse, 1977). Omkring 1960 udkom tre banebrydende og stadig aktuelle studier heraf: Howard S. Beckers studie af "outsidere" (Becker, 1963) og Erving Goffmans studier af totale institutioner (Goffman, 1961) og af stigmatiseringsprocesser (Goffman, 1963). Teoriretningen er også blevet benævnt "stemplingsteori" ud fra Beckers tese, at sociale afvigere er nogle, der stemples som sådan.

I *Outsiders* forsøger Becker at skabe et alternativ til den forskningstradition, som beskriver sociale afvigere som udtryk for en individuel "patologi", der er forårsaget af en ulykkelig barndom, psykiske forstyrrelser, personlige utilstrækkeligheder eller uheldigt socialt miljø. Sociale afvigelser har traditionelt vakt spørgsmål som: Hvorfor blev dette individ afviget? Hvilken type af individer kan begå denne type af handlinger? Og svaret var nærmest givet på forhånd: Der var tale om et definitivt anderledes individ. Ikke-konforme personer blev set som essentielt anderledes, som en bestemt kategori snarere end som personer, der har udført visse specifikke handlinger. Becker ønsker at flytte den analytiske opmærksomhed fra dens traditionelle fokus på afvi-

geren til de processer, som definerer visse personer som afvigere. Hans tese er, at det er erfaringen af at blive defineret og offentligt stemplet som afviger, som er det afgørende skridt i opbygningen af en identitet som afviger både hos personen selv og i hans eller hendes omgivelser.

Erving Goffman har tilbudt en særlig vinkel på konstruktionsprocessen af afvigere, idet han fokuserer konkret på mikroprocesserne i den direkte interaktion mellem stab og indsatte på totale institutioner (Goffman, 1961), hvor de indsatte er til stede dag og nat, såsom psykiatriske hospitaler, eller mellem "normale" og "stigmatiserede" i hverdagens mange møder (Goffman, 1963). Goffmans analyser synes her at forudsætte, at der i forvejen er etableret, hvad Bourdieu ville kalde en bestemt doxa eller et bestemt system af professionelle kategoriseringer og bedømmelser. På denne baggrund viser Goffman f.eks. ved hjælp af begrebet "moralsk karriere", hvorledes den potentielle afviger efterhånden defineres ind i en bestemt kategori som moralsk mindreværdig (Goffman, 1961: 117-155; 1963: 45-55). En typisk Goffman-formulering er her, at den potentielle afviger fratages muligheden for at fremstå som "et almindeligt menneske med de samme krav på at blive behandlet med respekt som alle andre" (Goffman, 1963: 17). Især i totale institutioner konstaterer Goffman forskellige moralske ydmygelsesprocesser, hvis konsekvens er, at der sker en nedbrydning af den indsattes tidligere identitet med dens eventuelt resterende forventninger om at kunne blive behandlet som enhver anden. Vedkommende skal lære at tilhøre en bestemt kategori, og de professioner og ansatte, som den indsatte møder, ved bedst, hvad der er godt for ham eller hende (Goffman, 1961: 24-60). I bogen *Stigma* analyseres interaktionen mellem "normale" og "afvigere" uden for institutionerne. Her vises det, hvor vanskeligt det er for "afvigerne" at håndtere deres mere eller mindre åbenlyse stigma. Stigma kan være a) fysiske handicaps og defekter, b) "moralske defekter" såsom homoseksualitet eller defekter, som man kan slutte sig til ud fra tidligere indlæggelse på psykiatrisk sygehus eller indsættelse i fængsel, eller c) gruppe-stigma som f.eks. tilhørighed til en bestemt "uønskværdig" etnisk gruppe (Goffman, 1963: 14).

Goffman lægger yderligere op til nærmere analyser af de reaktionsprocesser, klienterne, de indsatte og de stigmatiserede benytter sig af (Goffman, 1961: 60-72). Han skelner mellem a) en dybere identifikation med de professionelles eller de "normales" situationsdefinitioner, b) en tilsyneladende tilpasning på baggrund af, at man har lært, hvad man skal gøre for at undgå problemer og udnytte systemet optimalt, og c) en egentlig oprørske holdning. Til disse reaktionsformer kommer også muligheden af kollektiv orga-

nisering på basis af den kategori, som man tilhører. I denne sammenhæng slipper man imidlertid ikke helt for “eksperter”. I stedet for systemansatte står der mennesker parat, som forstår sig på, og som gerne vil tale en kategoris sag – hvad enten det drejer sig om kriminelle, hjemløse eller psykisk syge. Der er her ofte tale om engagerede, ressource-stærke personer, som ikke selv hører til den stigmatiserede kategori (Goffman, 1963: 31-45). Dette Goffman-perspektiv bringer således spørgsmålet op om afvigere og klienters magtesløshed eller mulige modmagt i forhold til institutionernes, professionernes og normalitetens herredømme.

Gade-arbejdere kan nævnes som eksempel på gruppen af engagerede personer, som gerne vil forstå og hjælpe. Gade-arbejdere er en interessant gruppe, idet de ofte definerer sig i opposition til “systemet” og som stående på klienternes side. De træder til, hvor systemet svigter og hjælper personer, som ikke kan varetage deres egne interesser, eller personer som ikke kan udnytte de muligheder for støtte og behandling, som de *de facto* har ret til. Et interessant spørgsmål er her, om gade-arbejderne forbedrer klienternes muligheder i det almindelige hjælpesystem, eller om de bidrager til at fastholde klienterne i en position uden for systemet; dvs. om gade-arbejderne skaber et eget subsystem af hjælp, støtte og kontrol, der fastholder, at offentlige systemer marginaliserer visse kategorier af vanskelige klienter.

I forbindelse med Goffmans analyser kan man sætte fokus på to aspekter. For det første på begrebet “moralsk karriere”: I hvilken grad indebærer en indplacering i en bestemt kategori af sociale problemer et udtalt tab af moralsk autonomi? Betyder selve det at blive inkorporeret i de sociale felters kategoriseringer, definitioner og behandlingsforslag et tab af retten til at definere sig selv, som tilkendes de fleste mennesker, som ikke er i kontakt med de sociale hjælpesystemer? I hvilket omfang er der knyttet udtalte stigmatiseringer som moralsk mindreværdig til selve det at blive et tilfælde eller en sag i de sociale felters arbejde? For det andet kan man sætte fokus på spørgsmålet, om “afvigernes” eller klienternes mulige reaktioner på de disciplineringer, kategoriseringer og foranstaltninger, de bliver udsat for – gående fra fuld tilpasning til forskellige former for aktive (mere eller mindre velovervejede) reaktioner. Eller fører klientgørelsen måske til, at aktive reaktioner ofte får et præg, som kan føre til, at de opfattes som infantile og voldelige eller på anden måde blot bekræfter klienternes stempling som afvigere?

Den social-interaktionistiske forskningstradition indeholder også forskning, der i højere grad end Goffman interesserer sig for de mere omfattende officielle og professionelle definitionsprocesser omkring sociale problemer,

som ligger på linie med Foucaults analyser af diskurser og sandhedsregimer og Bourdieus analyser af doxa og symbolsk vold. Malcolm Spector og John I. Kitsuse (1977) har således fremført to centrale pointer. Den første er, at sociale problemer er produkt af sociale processer, i løbet af hvilke centrale grupper og professioner registrerer, fortolker, vurderer og behandler adfærd, mennesker og relationer som problemer. Den anden pointe er en opfordring til at flytte forskningens fokus fra de mennesker, som betragtes som værende problemet over til processerne omkring definition af problemer, klassifikationer og modeller for hjælp og kontrol (Spector & Kitsuse, 1977: 60). Den grundlæggende pointe er, at forskere ikke kan tage problem-kategorierne som værende givet som forskningsobjekter. "Fattigdom", "hjemløshed", "kriminalitet", "misbrug" og "psyko-sociale problemer" er ikke objektive, naturligt afgrænsede fænomener, som sociologien bare skal udforske og registrere, forklare og dele op i under-kategorier. Forskningens rolle er at gennemføre en kritisk analyse af disse problemer på basis af spørgsmål såsom: Af hvem, under hvilke betingelser og hvorfor er disse fænomener og grupper blevet defineret som sociale problemer og klienter? Hvilke autoriteter og organer er blevet tilskrevet ansvaret for problemerne og klienterne, og hvilke løsningsmetoder for hjælp og kontrol er der blevet opstillet?

Erich Goode og Nachman Ben-Yehuda (1994) understreger herudover den pointe, at der ikke er nogen eksakt og forudsigelig relation mellem et fænomens objektive størrelse og vigtighed på den ene side, og de sociale definitioner af og reaktioner på problemerne på den anden side. Eksempler herpå kan være vold og indvandrer-kriminalitet i dagens danske samfund, hvor der er større eller mindre afstand mellem problemets "objektive" omfang og udråbelsen af det som et alvorligt problem. Oversættelsen af sociale fænomener til sociale problemer følger deres egne love. Ikke alle former for adfærd har de samme chancer for at blive klassificeret som social afvigelse. Det må først vises, at de er i konflikt med en eller anden social interesse eller normopfattelse. Ikke alle grupper risikerer at blive defineret som outsiders. Risikoen for at blive defineret som og gjort til klienter er afhængig af bl.a. fordelingen af magt og ressourcer i samfundet. Ej heller nyder alle grupper og professioner den samme ret til at tale, når det drejer sig om at udpege sociale problemer. Definitionsprocessens effektivitet er afhængig af, hvilken position den problemformulerende gruppe har i samfundet, og som oftest har "problemgruppen" selv ikke megen taleret.

Der kan her trækkes en tydelig parallel til Bourdieu. Ifølge Bourdieu gen-

nemfører sociologiske forskere og analytikere alt for ofte forskning, som simpelthen konverterer sociale problemer, som svarer til og følger af bureaukratiske og administrative konstruktioner, til analytiske kategorier i forskningen (Bourdieu & Wacquant, 1996: 217-219). Disse sociale problemer har en direkte appel; de synes at være selvindlysende, fordi de er en del af den officielle diskurs. En forsker, som accepterer disse konstruktioner, vil have gode muligheder for at nyde respekt i de politiske og administrative systemer. I stedet for at udføre en sådan forskning, der bekræfter de gængse problemopfattelser, anbefaler Bourdieu og Spector og Kitsuse en forskning, der stiller sig på kritisk afstand af de officielle definitioner og kategoriseringer.

EKSEMPLER PÅ DET MAGTFULDE MØDE MELLEM SYSTEM OG KLIENT

Generelt kan det siges, at de fleste bidrag i denne bog demonstrerer, hvordan klienter mødes med professioner eller personalegrupper, som arbejder ud fra en bestemt doxa, et bestemt "sandhedsregime", eller en bestemt definition af klienterne som "tilfælde". Stort set alle artikler viser eksempler på en mikromagt, der er baseret på professionernes eller personalegruppernes definitioner og kategoriseringer af klienterne, af deres behov, og hvad målsætningerne med det sociale arbejde skal være. Men i nogle tilfælde spiller endvidere mere personligt betonedede normer – eller hvad Bourdieu ville kalde habitus – hos det sociale personale en rolle i klientsamtalerne og for de afgørelser, der bliver truffet.

Annette Carstens artikel demonstrerer det foucaultske perspektiv, at velfærdsstatens institutioner ikke blot yder neutral støtte og hjælp, men også indebærer en moralsk disciplinering, idet visitationsamtaler til aktivering kredser om klienternes vilje og evne til at gå ind i konkrete aktiveringsforløb. Især ligger der i vurderingen af klienternes vilje en demonstration af de hårfine nuancer i socialarbejdernes kommunikation med klienterne, der indeholder en "blid" moralisering, som ikke desto mindre har meget kraftige konsekvenser for de tilbud, klienterne gives. Et vigtigt aspekt ved denne moralisering er, at socialarbejderne paradoksalt nok argumenterer ud fra et synspunkt om at forøge klientens selvstændighed og udvikling.

Både Foucault og Goffman fremhæver et normaliseringsperspektiv i de velfærdsstatslige institutioners og professioners arbejde med klienterne. Dette perspektiv kommer tydeligt frem i Tine Egelunds artikel om børneanbringelser, som i høj grad er baseret på et skøn om, hvor vidt de berørte

familier – og især mødrene – lever op til det, der kan forventes af en “normal” familie og mor. Desuden viser artiklen, at sagsbehandlingen i mange tilfælde ikke lever op til lovens krav om medinddragelse. Der er altså her tale om eksempler på såvel en overskridelse eller lemfældig omgang med de lovmæssige bestemmelser, som en mere usynlig magt, der er baseret på sagsbehandlingernes og pædagogernes habitus i form af deres “selvindlysende” opfattelser af, hvad der skal til, for at en barndom kan betragtes som normal.

Lars Uggerhøj giver eksempler på den tvetydighed, der kan følge af de professionelle opfattelse af, hvordan en god far eller mor bør opføre sig. Forældre kan komme ud for at skulle udstille kommunikationen med deres børn over for personalet, hvor de samtidig gøres opmærksom på de fejl, de begår. Meningen er at lære, hvordan en god far eller mor kommunikerer, men hvad klienterne først og fremmest synes at lære er, hvordan man skal opføre sig, for at leve op til personalets forventninger.

Også i Nanna Mik-Meyers undersøgelse af aktiverings- og revalideringsinstitutioner kommer et sådant normaliseringspres frem. Mik-Meyer demonstrerer endvidere det grundlæggende interaktionistiske synspunkt, at mennesker handler ud fra en bestemt “definition af situationen”. Det viser sig i flere eksempler, hvordan projektmedarbejderne og klienterne opfatter klientens situation og karakteren af vedkommendes personlige problemer vidt forskelligt. Denne spænding kommer tydeligt frem i deres samtaler samtidig med, at projektmedarbejderes situationsdefinition ikke lægges åbent frem over for klienten. Endelig giver artiklen et godt eksempel på “eufemiseret” magt. Projektlederne opfatter ikke sig selv som havende magt. De mener, at de blot udfører et socialpædagogisk arbejde, hvorimod den egentlige magt ligger i socialforvaltningen. Ikke desto mindre er projektledernes vurderinger af klienterne ofte det afgørende beslutningsgrundlag for udfaldet af forvaltningernes sagsbehandling.

Magt ved hjælp af den måde, “tilfælde” kategoriseres på, er et centralt synspunkt såvel hos Bourdieus som i social-konstruktivisternes Spector og Kitsuses analyser. Jens Guldager og Frank Ebsens artikel demonstrerer her betydningen af socialforvaltningens kategoriseringer af klienterne. Disse kategoriseringer ligger ofte meget langt fra de meget forskelligartede livssituationer og behov, som de individuelle klienter har. Lignende kategoriseringer af klienter f.eks. i “flytbare” og “fastlåste” dokumenteres af Nanna Mik-Meyer.

Jørgen Elm Larsen viser eksempler på nye strømninger i den bymæssige socialpolitik, hvor man forsøger at lægge flere områder ud til lokale og fri-

villige organisationer. Det demonstreres her, hvorledes bestræbelsen på såkaldt “empowerment” af de berørte, stærkt marginaliserede grupper er meget tvetydigt. Det paradoksale forhold mellem nye former for politisk ledelse og individers og gruppers selvbestemmelse og autonomi, som Nikolas Rose har beskrevet i forlængelse af Foucault, bliver her demonstreret. Den ny-liberale velfærdsstat benytter sig her af en indirekte styring, som ikke betjener sig af offentlige institutioner, af direkte offentlig forvaltning, eller af uddelegerede beføjelser til at træffe skøn, men som er helt baseret på lokale, frivillige kræfter, hvis arbejde imidlertid kanaliseres i en bestemt retning gennem offentlige projekt- og puljemidler.

Den rolle, som vurderingen af klienternes personlighed og psykologi spiller, kommer tydeligt frem i flere artikler – især hos Annette Carstens, Lars Uggerhøj, Nanna Mik-Meyer og Tine Egelund. Dette synes at være eksempler på, hvordan Foucaults begreb pastoralmagt kan beskrive velfærdsstatens omsorg for borgernes sundhed, fremgang og trivsel, hvor klienternes “bekendelser” af problemer over for velfærdsstatens personalegrupper er en vigtig metode til at nå målsætningen. Anvendelsen af “bekendelser” er dog langt fra et generelt træk. Der er, som Annette Carstens samt Frank Ebsen og Jens Guldager viser, også mange tilfælde, hvor informationer om klientens sociale og psykiske situation systematisk udelades som værende irrelevante for afgørelserne. Men den aktuelle velfærdsstat synes imidlertid i mange socialpædagogiske forløb at benytte sig af en yderst dybtgående vurdering af klienternes sjæleliv og moralske habitus. Dette sker for at kunne yde en indsats, hvor et væsentligt formål er at tilvejebringe en “frivillig” normalisering af borgere, der er kommet på afveje.

Endelig kan analyserne betragtes som repræsenterende en forskning, der er i samklang med Bourdieus og Spector og Kitsuses anbefalinger om ikke umiddelbart at acceptere de officielle forståelser og kategoriseringer af sociale problemer, men tværtimod søge at analysere måder, hvorpå “mennesker med problemer” konstrueres som særlige typer af sociale klienter med særlige typer af sociale problemer.

LITTERATUR

- Becker, Howard S. (1973 [1963]). *Outsiders: Studies in The Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.
- Bourdieu, Pierre (1994 [1990]). "Socialt rum og symbolsk magt", pp. 52-69 i Pierre Bourdieu. *Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*. København: Akademisk Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1995). *Distinktionen*. København: Det lille Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1997 [1994]). *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1999). *The Logic of Practice*. Oxford: Blackwell.
- Bourdieu, Pierre et al. (1999 [1993]). *The Weight of the World*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre & Loïc J.D. Wacquant (1996 [1992]). *Refleksiv sociologi. Mål og midler*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Donzelot, Jacques (1997 [1977]). *The Policing of Families*. Baltimore/London: Johns Hopkins University Press.
- Foucault, Michel (1989 [1961]). *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (1994 [1977]). *Overvågning og straff*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Foucault, Michel (1994). *Viljen til viden. Seksualitetens historie 1*. København: Det lille Forlag.
- Foucault, Michel (1980 [1971]). *Talens forfatning*. København: Bibliotek Rhodos.
- Foucault, Michel (1983). "The Subject and Power", i Herbert Dreifus & Paul Rabinow. *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Brighton: Harvester Press.
- Foucault, Michel (1991 [1978]). "Governmentality", pp. 87-104 i Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller. *The Foucault Effect. Studies on Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goffman, Erving (1961). *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Goffman, Erving (1968 [1963]). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Goode, Erich & Nachman Ben-Yehuda (1994). *Moral Panics. The Social Construction of Deviance*. Oxford/Cambridge: Blackwell.
- Järvinen, Margaretha (1993). *De nye hjemløse. Kvinder, fattigdom, vold*. Holte: SocPol Forlag.
- Järvinen, Margaretha (1998a). *Det dårlige selskab. Misbrug, behandling, omsorg*. Holte: SocPol Forlag.

- Järvinen, Margaretha (1998b). "At konstruere og dekonstruere sociale problemer", pp. 13-31 i Britta Kyvsgaard & Anette Storgaard (red.). *Kvinder på randen*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lukes, Steven (1974). *Power. A Radical View*. London: Macmillan.
- Muel-Drejfus, Francine (2001). "Uddannelse, jobforventninger og knuste drømme", i Karin Anna Petersen (red.). *Praktikker i uddannelse og erhverv*. København: Akademisk Forlag.
- Rose, Nikolas (1996). *Inventing our Selves. Psychology, Power and Personhood*. New York: Cambridge University Press.
- Rose, Nikolas (1999). *The Powers of Freedom. Reforming Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Salonen, Tapio (1998). "Klient", pp. 45-56 i Verner Denvall & Tord Jacobson (red.). *Vardagsbegrepp i socialt arbete*. Stockholm: Nordstedts.
- Spector, Malcolm & John I. Kitsuse (1977). *Constructing Social Problems*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Thomsen, Jens Peter Frølund (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.
- Weber, Max (1971). *Makt og byråkrati. Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

“MOTIVATION” I VISITATIONSSAM- TALER PÅ AKTIVERINGSOMRÅDET

ANNETTE CARSTENS

Anja¹ er en enlig kvinde på 28 år. Efter 10. klasse tog hun efg-basisår inden for Handel og Kontor, men fik aldrig en praktikplads. Som 17-årig havde hun to måneders arbejde som rengøringsassistent. Siden har hun ikke været på arbejdsmarkedet. Som 18-årig forsøgte hun hf i nogle måneder, men holdt op igen. Hun har modtaget kontanthjælp i ca. 9 år. Før aktiveringspligten blev indført for over 25-årige (1994), har hun i alt deltaget i 11 ugers edb-kurser. Hun har ikke været interesseret i at gå i gang med noget og har afvist alle forslag fra sagsbehandlerne gennem årene. Ved opfølgningssamtalerne har hun fremtrådt som en forsagt og tilbageholdende person, der ikke kunne komme i tanker om noget, hun havde lyst til. Hvad hun faktisk fik tiden til at gå med, vides ikke. I 1994 blev hun mod sin vilje sendt på et afklaringskursus, som blev fulgt op med et AMU-forløb. Derved opfyldte hun lige akkurat kommunens retningslinier for omfanget af deltagelse i aktivering. I foråret 1995 kommer hun til opfølgningssamtale. Sagsbehandlerens forhåndsforventning er, at hun fortsat ikke har lyst til noget. Til hendes² overraskelse møder Anja imidlertid som en livfuld person, der udstråler en vis selvtillid. Hun taler f.eks. en del, har flere lange replikker fra starten, og afbryder flere gange sagsbehandleren for at få sine egne pointer igennem. Efter en snak om forløbet på AMU, som Anja har været glad for, fortæller hun, at hun nu har fundet frem til, at hun ønsker sig en uddannelse som køkkenassistent og vil søge ind på skolen. Hvis det ikke lykkes at komme ind, har hun som alternativ tilmeldt sig nye kurser på AMU inden for rengøring. Det udløser følgende replikskifte:³

S: *Imponerende!* (ja – A griner lidt) – *Flot!* Sådan skal det være! Men det vil sige, at vi kan egentlig lave en handlingsplan gående ud på, at du vil være køkkenassistent.

A: Det kan vi godt.

S: Og at du melder dig til nu.

A: Ja, det kan vi godt.

S: Og at alternativet så er, at du går på AMU-kurser fortsat.

A: Ja, det kan vi roligt gøre.

S: Jaah! Det er jo – det er en fornøjelse!

Her er en venlig og bekræftende sagsbehandler. Det er et rart og positivt møde mellem system og klient. Klienten får bekræftelse og styrkes i sin positive selvopfattelse som støtte til at komme videre i sit liv: komme ud af systemet og blive selvforsørgende og realisere sig selv via en plan, hun selv har fundet frem til. Som de fleste af os umiddelbart ser det, er dette vel opfyldelsen af essensen af velfærdssystemets sigte: At hjælpe og støtte, at drage omsorg og give rammer og muligheder for, at den enkelte kan finde frem til og realisere sit eget livsprojekt? Eksemplet kan måske også bekræfte os i, at det ikke nødvendigvis er så tosset at stille krav om deltagelse i aktivering som støtte til den enkeltes udvikling af autonomi og identitet – en vigtig forudsætning for at klare sig i det moderne samfund. Umiddelbart er Anja en af aktiveringsområdets succes historier. Alle sagsbehandlere kan berette om tilsvarende historier, som hører til dem, man glæder sig over i det daglige arbejde.

Når man taler om det magtfulde møde mellem system og klient, ser man ofte for sig: ubehagelige, skrankepaveagtige sagsbehandlere, som på en nedladende, afvisende, eller endog truende måde åbent demonstrerer deres magt over de underkuede klienter. Det er den fremstilling, man som oftest kan læse om i aviserne, og som man ganske givet også kan finde eksempler på. Men det er ikke det mest almindelige.

Jeg har valgt eksemplet med Anja som indgang for i det følgende at illustrere, at der – uanset det rare, venlige, positive møde mellem sagsbehandler og klient – ikke desto mindre er tale om et overordentlig magtfuldt møde. Et møde som både er kendetegnet ved en meget asymmetrisk magtfordeling mellem de to deltagere, og et møde gennem hvilket sagsbehandleren definerer den danske socialpolitik og velfærdssystemets opgaver.

Udgangspunktet for denne artikel, som bygger på min undersøgelse af klientsamtaler på aktiveringsområdet (Carstens, 1998), er således, at det i vidt omfang er sagsbehandlerne, der definerer socialpolitikken.⁴

Det gør de bl.a. via selve samtalerne og de vurderinger, de laver af klienterne, som grundlag for de afgørelser, de træffer. Heri ligger socialpolitiske valg og prioriteringer, der samtidig udtrykker bestemte menneske- og samfundssyn. Det gælder, hvad enten sagsbehandlerne er opmærksomme på det

eller ej. Sigtet med min undersøgelse har været at beskrive samtalerne i et *socialpolitisk perspektiv*, at se dem som udøvet socialpolitik. Undersøgelsen er en kvalitativ undersøgelse af et mindre antal samtaler, og kan naturligvis ikke besvare et generelt spørgsmål om, hvilken socialpolitik sagsbehandlerne i Danmark fører på aktiveringsområdet. Der er dog nogle gennemgående træk i de samtaler, der indgår i undersøgelsen. Sigtet har imidlertid nok så meget været at *beskrive*, hvordan socialpolitikken og velfærdssystemets opgaver defineres gennem samtalen med klienten, for derved også at belyse, at den enkelte sagsbehandler har en sådan socialpolitisk rolle og reelt er tillagt en overordentlig stor magt – og dermed også et stort ansvar.

For at kunne se og beskrive, hvad der foregår i samtalerne, har det været nødvendigt at inddrage et *interaktionistisk perspektiv* som redskab i undersøgelsen. Det eksplicit sagte i en samtale er kun som toppen af et isbjerg. Størstedelen af enhver interaktion foregår på et uudsagt niveau i form af en lang række *uudsagte forudsætninger*, som deltagerne enten er enige om at anse for selvfølgeligheder, eller som de faktisk *forhandler* om i løbet af samtalen, uudsagt eller eksplicit. Jeg betragter alle elementer i interaktionen, herunder enhver ytring, som en handling med et formål og ikke blot tilfældig – hvad enten man er opmærksom på det eller ej. I analysen af samtalerne er det derfor nødvendigt at inddrage dette uudsagte niveau.

MOTIVATION OG AKTIVLINJENS FORSKELLIGE SIGTER

Hvis Anja er en succeshistorie, hvad består successen så i? Hun er jo – indtil videre i hvert fald – fortsat på kontanthjælp.

Den lille ordveksling mellem sagsbehandleren og Anja henviser ikke kun til oplysningerne i den aktuelle samtale men også til den forudgående proces.

Anja var tidligere *umotiveret*. Nu er hun via velfærdssystemets og sagsbehandlerens indsats og aktiveringsforanstaltninger blevet *motiveret*. Selvom sagsbehandleren ikke siger det eksplicit, så er det motivationen, Anja får ros for – på statens vegne.

Hvis en ny kontanthjælpsmodtager ved den første samtale præsenterede det samme uddannelsesønske og alternative aktiveringsplan, ville sagsbehandleren næppe kommentere med: “Imponerende! Flot! Sådan skal det være!” eller konkludere, at “det er en fornøjelse”. I så fald ville klienten formentlig føle sig forulempet, talt ned til og mistroet. For de uudsagte forudsætninger indeholder her bl.a., at det er overraskende og mod sagsbehandle-

rens forventninger til klienten. For en ny klient ville det være ærekrænkende og blive tolket som udtryk for en generaliserende stempling, hvis sagsbehandleren på forhånd havde så lave forventninger.

I samtalen med Anja henviser ordvalget klart til hendes tidligere manglende motivation og den motivationsproces, der er foregået ved hjælp af den oprindelige tvang. Dette er kendt for begge parter. Sagsbehandleren henviser således flere gange undervejs i samtalen til før-situationen. Anjas dengang manglende motivation nævnes ikke eksplicit, men ligger dog klart som udsagt forudsætning. En sådan henvisning kommer også i forlængelse af den ovenfor citerede ordveksling:

S: (...) Jeg kan huske(★) vi

A: Ja (griner)

S: talte sammen for (lille pause) ganske mange år siden (lille grin) og øh (pause) det blev ikke til ret meget dengang

A: (stadig med lille grin) Nej, det gjorde det (★) ikke

S: Det (★)

A: Der var jeg også skoletræt – uhyggelig meget skoletræt

S: Ja

A: Det var jeg

Man kan bemærke sig, at sagsbehandleren her – i lyset af den positive motivationsproces, der er foregået, og som hun lige har rost Anja for – tilbagedaterer før-situationen væsentligt til “ganske mange år siden”, selvom det reelt drejer sig om syv måneder. Hun tøver også lidt, før hun finder frem til netop denne formulering.

Selvom der er forskel på, hvad Anja og sagsbehandleren ser som baggrunden for den motivationsproces, der er foregået, så er de enige om, at der er sket en ændring af Anjas motivation. Mens Anja ser det som en skoletræthed, der er forsvundet, giver sagsbehandleren udtryk for, at formålet med aktiveringen er opnået. Samtalen slutter sådan her:

S: Ja, så det har jo haft et godt formål (ja) at du var derude

A: Ja, det har det

S: Ja, lækkert.

Men hvad er det for et formål, der er opnået? Og hvad betyder “motivation” i den forbindelse?

AKTIVLINJENS SIGTER

Aktivlinjen – pligten til at deltage i et aktivt tilbud som vilkår for forsørgelsen – har flere forskellige sigter (Carstens, 1998), som i denne sammenhæng kan sammenfattes i tre hovedsigter:

- Det ene er et *holdningsændrende* sigte: At skabe motivation for selvforsørgelse frem for at lade sig forsørge af det offentlige. Det handler om at genskabe “velfærdsstatens moralske fundament” (Petersen, 1996), selvforsørgelsesprincippet som et fælles *moralsk* værdigrundlag, bl.a. for at undgå en polarisering af samfundet.
- Dette sigte hænger derfor også sammen med det andet centrale sigte, som handler om at *legitimere velfærdssystemet* i de betalende skatteborgeres øjne og dermed opretholde villigheden til at betale til det. Det forudsætter, lyder argumentet, at man ikke oplever, at nogle kan gå og nyde livet for andres (surt tjente) penge.
- Et tredje sigte med Aktivlinjen er det såkaldt *beskæftigelsesfremmende* sigte, som – uanset betegnelsen – ikke handler om at skabe mere beskæftigelse i form af flere arbejdspladser. Udgangspunktet er, at de forsørgede har nogle individuelle mangler, enten i form af manglende faglige kvalifikationer eller i form af manglende personlig afklaring og udvikling af autonomi og identitet. Disse mangler kan enten altid have været der, eller de kan være en følge af (langvarig) arbejdsløshed. Aktivering kan bibringe faglige kvalifikationer. Den kan også give de nødvendige rammer for og støtte til, at den enkelte kan udvikle autonomi og identitet. I det moderne samfund er dette meget afgørende ikke alene for den enkelte selv men også for samfundet. Det er en forudsætning for (tilliden til) demokratiet, ligesom udvikling af autonomi og identitet er afgørende for at opfylde de personlige kvalifikationskrav, som det moderne arbejdsmarked stiller.

MOTIVATION

Der er mange forskellige teorier om motivation, som samtidig indeholder meget forskellige menneske- og samfundssyn. At vælge den ene eller den anden motivationsteori handler om at definere, hvad man vil forstå ved et menneske, siger Asplund (1980). Bag Aktivlinjens forskellige sigter ligger imidlertid forskellige motivationsbegreber.

Ud fra det holdningsændrende sigte betyder “motivation” først og fremmest at ville det rigtige – det som er i overensstemmelse med det fælles moralske værdigrundlag, i denne sammenhæng: selvforsørgelse. Man kan

være motiveret for at forsørge sig selv. Man kan ikke være motiveret for at gå på bistandshjælp. Det er tværtimod mangel på motivation. En karakteristik, som den man jævnligt kan høre fremsat i socialforvaltninger: "Han vil kun, hvad han selv vil", handler – på trods af at personen tilsyneladende har en rimelig fast vilje – klart om en "umotiveret" klient.

En sådan definition af "motivation" kan i øvrigt genfindes på mange andre områder, hvor vi bruger begrebet i dagligdagen. Kan man være motiveret for at ryge? Eller for at spise fed mad? Tror vi på en, der påstår, at det er tilfældet? Nej, vel – den går ikke. Man kan kun være motiveret for at holde op med at ryge og holde øje med fedtprocenten. Det andet er mangel på motivation, mangel på karakterstyrke. Motivation er, at man kan tage sig sammen, tage sig selv i nakken og overvinde sine dårlige impulser, lyster og drifter til fordel for det anerkendt rigtige i samfundet.

Bag det holdningsændrende sigte ligger også et andet motivationsbegreb: Opfattelsen af, at menneskers vigtigste drivkraft for at handle er maksimering af positiv selvopfattelse. Den opnår man først og fremmest ved at leve op til andres forventninger og gældende normer. Asplund (1980) kalder denne udgave for teorien om "den sociale abe".⁵

Denne opfattelse af motivation indebærer dermed også, at andre kan kontrollere en persons adfærd med ros, belønning eller straf.

Ud fra det autonomi- og identitetsstyrkende sigte henviser "motivation" i højere grad til en indre lyst, at man har "fundet sig selv", og hvad man virkelig brænder for. Dette hører også med til vores fælles grundlæggende værdier og afspejler sig i dagligsprogets mange udtryk om "at blive sig selv", "realisere sig selv" osv. Selvom der også i forhold til disse fælles værdier er grænser for, hvad der anerkendes som "at finde sig selv", så ligger vægten her i højere grad på, om den enkelte faktisk udtrykker sig selv, end på overensstemmelsen med det anerkendt rigtige. At finde ud af, om det er tilfældet – eller give støtte til, at det bliver tilfældet – indebærer, at det er nødvendigt at spørge til personens egen intention med og forståelse af de ønsker, han har, og de valg og handlinger, han foretager. Det er personen selv, der må definere, hvilken betydning og værdi de har for ham ud fra den måde, han i øvrigt ser verden og sig selv på.⁶

VÆGTEN I SAMTALEN MED ANJA

Hvilket af Aktivlinjens sigter lægger Anjas sagsbehandler mest vægt på i samtalen? Hvilken form for motivation er det Anja får ros for? Er det det,

at hun har implementeret det fælles moralske værdigrundlag, viljen til selvforsørgelse, i sit indre – eller er det det, at hun har udviklet sin autonomi og identitet, at hun er blevet afklaret og autonomt har valgt sin fremtidsplan?

Mit svar er, at begge dele indgår, men at vægten i denne samtale ligger mest på det første.

Sagsbehandleren siger ikke eksplicit, hvad rosen gælder. I min tolkning af samtalen får Anja imidlertid først og fremmest ros for, at hun nu er blevet motiveret for det anerkendt rigtige, det gode. Hun er blevet en af os og deler vores fælles moralske værdigrundlag. Og det skal hun have ros for, så hun fortsætter ad samme bane – en positiv spiral er startet.

Dette er den fortabte datter, der er kommet hjem, en sjæl er blevet frelst.

Og Anja bliver glad for rosen. Hun ved godt – uden at det bliver sagt, og uden at hun måske lige formulerer det for sig selv – hvad den gælder, og hun kender det værdigrundlag, de nu er fælles om. Hun er glad for at komme ind i varmen, for at komme “hjem”.

I fællesskab udformer de to medvirkende stilistisk den lille samtalesekvens, jeg citerede i indledningen, i en form, der – med sin melodiske tredleddede udveksling af spørgsmål og svar – giver mindelser om dåbsritualets troserklæring. Om end fuldbyrdelsen her ikke er Guds men sagsbehandlerens “fornøjelse” på statens vegne – ved at tage det lille barn til sig/indlemme den førhen vildfarne sjæl i “menigheden”.

Her ses den statslige udfoldelse af pastoralmagten (jf. omtalen af Foucault i antologiens indledning) i fuldt flor, om end ikke helt løstrevet fra det religiøse forlæg.

Men pastoralmagten handler netop ikke kun om at sikre det fælles bedste, men også om at frelse – udvikle – det enkelte individ til det gode liv – ikke hinsides men allerede her på jorden, i samfundet.

Anja er også glad for sin afklaring og autonomt valgte plan. Kunne sagsbehandlerens ros ikke først og fremmest gå på, at Anja har udviklet sin autonomi? Jo, og det gør den som sagt også til en vis grad, fordi Anjas autonome valg ligger inden for rammerne af det rigtige moralske værdigrundlag. Men autonomien er her en positiv ekstra sidegevinst. I denne samtale er det fællesskabets moral, der tæller mest. Hvis sagsbehandleren primært fokuserede på, at Anja endelig er blevet afklaret om sine ønsker for sit fremtidige liv, ville hun næppe vælge ord som “imponerende”, “flot” og “fornøjelse”. Så ville hun snarere vælge udtryk som: “Hvor er det dejligt for dig”, “det glæder mig på dine vegne” eller lignende.

Ser man nærmere efter i samtalen fremgår det endvidere, at det, der for alvor udløser rosen, ikke så meget er uddannelsesplanen, men dels:

- at Anja er indstillet på at klare uddannelsen på SU, selvom hun vil have mindre til rådighed end på kontanthjælp. Hun er altså ikke økonomisk motiveret. Det overrasker sagsbehandleren

og dels – og især

- at hun har en alternativ aktiveringsplan klar. Hun er altså villig til fortsat deltagelse i aktivering. Hun har sågar sørget for at blive skrevet op til de nye kurser i rengøring på AMU.

Efter snakken om uddannelsesplanen, som udelukkende handler om Anjas forsørgelse under denne, og at hun nu vil tilmelde sig, er sagsbehandlerens afsluttende tilbagemelding:

S: Ja. Du lyder som om, at – øh – du er blevet afklaret på, hvad du vil?

Men så fortsætter Anja

A: Ja. Og så har jeg også, hvis det her, altså hvis jeg nu ikke kommer ind til august (ja), så har jeg været nede og blive skrevet op på AMU-FYN til noget rengøringskursus. Jeg tænkte, så kan jeg tage *den* i hvert fald, så kan jeg altid søge rengøring, indtil jeg kan komme ind ved det andet, så

Her kommer sagsbehandlerens ros så for fuld udblæsning med “*Imponerende! ... osv.*” som citeret i indledningen. Det er dette – planen om fortsat aktivering – der for alvor overbeviser sagsbehandleren om, at Anja har implementeret det rigtige værdigrundlag, at det ikke bare er noget, hun spiller. Også i sit indre har hun nu motivationen i form af viljen til at gøre det samfundsmæssigt og moralsk rigtige.

Det interessante i denne sammenhæng er endvidere, at sagsbehandleren ikke er ganske overbevist om, at Anja faktisk vil få gennemført sin uddannelsesplan. I det efterfølgende interview giver hun udtryk for, at hun i hvert fald først lige vil se, om Anja nu også får gjort noget ved det, får opsøgt skolen og afleveret en ansøgning, før hun vil tro på den del af planen. Hendes tvivl kommer også til udtryk et enkelt sted i samtalen – på det uudsagte niveau.

S: Jamen, det ender jo med, at du får dig en god uddannelse og et godt job, hvem ved

A: Ja. Det *skal* jeg bare

S: Det får du da også (ja) Det kan jeg da godt se på det hele (ja). Ved du hvad – det er helt fint det dér.

Det er tilføjelsen af “hvem ved”, der signalerer sagsbehandlerens tvivl. Anja hører den og reagerer på den med sin understregning i svaret, og sagsbehandleren forsøger da også at slette sporene i næste replik med hele tre gange bekræftelse og ros.

Hvis sagsbehandleren fokuserede mest på Anjas udvikling af autonomi, så ville hun formentlig stille nogle uddybende spørgsmål til grundlaget for Anjas valg af plan, f.eks. “hvordan har du fundet frem til det?” og “Hvilke forestillinger har du om det job”. Hvorfor ville hun det? Skal det offentlige på den måde sætte tvivl ved, om en klients valg nu også er udtryk for autonomi? Det er et kildent punkt, men i dette tilfælde kan der – ikke mindst på baggrund af det hidtidige forløb – være grund til at sikre sig, at der reelt er tale om et autonomt valg i betydningen: et velinformeret og vejovervejet valg. Det vil også sige at sikre sig, at planen er realistisk.

De manglende spørgsmål hænger sammen med, at hun lægger mest vægt på, at Anja nu har implementeret det moralske værdigrundlag, og dermed på Aktivlinjens holdningsændrende sigte. Hun ønsker at understøtte den positive spiral, der dermed er startet ved at rose Anja til en positiv selvopfattelse. I interviewet siger hun:

S: Altså jeg synes også det er vigtigt at rose sådan en pige dér. Hun må gerne vide, at hun har været dygtig. Fordi jeg er sikker på, at der skal en hel del til at slå hende ud af kurs nu, fordi nu går hun efter målet. Hun har fået påskønnelse, og jeg ved ikke hvor mange der er til at give hende det ellers. Jeg er ikke sikker på, at der er så mange til det. Jamen, så er det vigtigt, at jeg gør det. Lader hende vide, at hun har været en flink pige og ros, ros. Lidt skolelæreragtigt, men for pokker.

Ved at rose meget – og samtidig undlade uddybende spørgsmål, der kan tolkes som tvivl ved realismen i Anjas plan – håber hun at skabe en positivt selvopfyldende profeti.

Denne strategi ses i flere samtaler. Den bygger på en overbevisning om, at “troen flytter bjerge”, og at “hvis man tror man kan, så kan man også”. Den-

ne overbevisning ligger i øvrigt også bag en af Aktivlinjens ofte gentagne læresætninger om at fokusere på ressourcer frem for problemer.

Strategien forhindrer imidlertid samtidig en støtte til klientens egen afklaring, som forudsætter at sagsbehandleren stiller de uddybende spørgsmål og fremlægger sine vurderinger eksplicit.

VELFÆRDSSYSTEMETS INDBYGGEDE MODSIGELSE – TO PRINCIPPER FOR STATENS MYNDIGHEDSUD- ØVELSE

Problemet for denne som for alle andre sagsbehandlere er, at man ikke på én gang kan lægge lige stor vægt på både det holdningsændrende og det autonomi- og identitetsstyrkende sigte. De er udtryk for en modsigelse, der er indbygget i ethvert velfærdssystem i moderne, markedsbaserede og demokratiske samfund: På den ene side må et samfunds sammenhængskraft og mulighed for at reproducere sig selv nødvendigvis basere sig på fælles normer og moral. På den anden side er det nødvendigt at styrke den enkeltes autonomi- og identitetsudvikling i form af muligheder for selvrealisering og autonomt valg af eget livsprojekt. Det er velfærdssystemets opgave at løse begge disse opgaver i en eller anden balance mellem både-og. Hvilken vej vægten tipper i velfærdssystemets indretning, afgøres til enhver tid konkret, afhængig af politiske flertal og alliancer. Min pointe er, at også sagsbehandleren i mødet med klienten har mulighed for – og er nødt til – at vælge, hvilken af de to sider hun i det konkrete tilfælde vil lægge mest vægt på.

At det ikke er muligt at vægte begge dele lige meget hænger sammen med, at der bagved de to sider ligger to indbyrdes uforenelige opfattelser af statens opgaver og myndighedsudøvelse over for den enkelte borger. De to opfattelser beskrives som regel som henholdsvis det kommunitære princip og autonomiprincippet.⁷

Det kommunitære princip tager udgangspunkt i opfattelsen af mennesket som et socialt væsen, der kun kan forstås som del af et fællesskab med andre. Når man styrker fællesskabet, den samfundsmæssige velfærd, tilgodeser man derfor også den enkeltes velfærd. Statens opgave er derfor via sin myndighedsudøvelse aktivt at fremme de demokratisk besluttede fælles normer og værdier i samfundet. Principielt deltager alle borgere i beslutningerne herom. I praksis vil der dog altid blive tale om majoritetsvælde.

Ud fra et kommunitært princip bliver normalitet og afvigelse vigtige begreber. Det hænger sammen med, at fællesskaber kun kan defineres i for-

hold til nogle, der ikke er medlemmer: afvigerne. Når normaliteten – og dermed medlemskabet af fællesskabet – defineres ved tilslutning til et fælles *moralsk* værdigrundlag, så støder man imidlertid på en indbygget modsigelse i dette princip, nemlig at moral forudsætter autonome valg. Man skal selv have valgt at ville og gøre det rigtige, ellers er der ikke tale om moral.

Hvad kan og bør staten så gøre i forhold til afvigerne – de der ikke tilslutter sig det fælles moralske værdigrundlag? Der er to muligheder: Den ene er at forstå afvigerne som personer, der mangler tilstrækkelig autonomi. Deres afvigende værdier er således ikke nogle, de autonomt har valgt. De vidste så at sige ikke, hvad de gjorde. Opgaven må derfor være at forsøge at motivere og påvirke dem til – autonomt – at vælge det rigtige, det normale. Den anden mulighed er at forstå afvigerne som nogle, der faktisk autonomt har valgt deres afvigende – og dermed per definition umoralske – værdier. Her må konsekvensen være udelukkelse fra fællesskabet – og dets sorgen for medlemmerne.

Under et kommunitært princip vil det være den enkelte borger, der skal løfte bevisbyrden for, at han er i overensstemmelse med de fælles normer og værdier, og dermed kan anerkendes som medlem.

Aktivlinjens holdningsændrende og legitimerende sigte er klart udtryk for dette princip (påvirkning og motivation af afvigerne), ligesom tvangen – i form af truslen om at miste forsørgelsesgrundlaget – er en logisk konsekvens over for dem, der ikke lader sig omvende.

Autonomiprincippet går ud på, at staten skal være neutral og ikke må fremme bestemte værdier frem for andre. Alle borgere skal derfor behandles med “lige omtanke og respekt” (Rothstein, 1994). Dahl (1989)⁸ formulerer det grundlæggende princip som en formodningsregel om autonomi på følgende måde (min oversættelse): Medmindre der er åbenlyse, tungtvejende grunde til at mene det modsatte, så skal enhver person anses for at være den bedste til at bedømme, hvad der er godt for ham og tjener hans interesser bedst.

I princippet kunne dette opfyldes af en stat, der blot undlader enhver indblanding i borgernes forhold. Rothstein (1994) og Doyal & Gough (1991) argumenterer imidlertid for, at det er nødvendigt at forstå princippet om statens neutralitet i en mere udvidet udgave, idet mange forskellige biologiske og samfundsskabte forhold kan begrænse borgernes lige muligheder for at foretage og realisere deres autonome valg. Hvis man f.eks. mangler grundlæggende uddannelse og viden om, hvilke muligheder tilværelsen indeholder, kan man ikke tale om autonome valg. Hvis man har begrænset sin situation og sine valgmuligheder ud fra en overbevisning om, at man alli-

gevel ikke dur til noget, kan man også sætte spørgsmålstegn ved autonomien. Autonome valg må forstås som velinformede og velovervejede valg. I den udvidede udgave skal staten derfor ikke undlade at blande sig, men aktivt fremme alle borgeres lige muligheder for autonomt at vælge deres eget livsprojekt ud fra egne værdier. Det betyder også, at staten skal forsyne den enkelte med de ressourcer, han har brug for til at realisere dette – i princippet ligegyldigt hvor “afvigende” det er. Anførselstegnene angiver, at afvigelse – principielt – ikke er et relevant begreb under autonomiprincippet. I sin yderste konsekvens fører dette princip til en grænseløs vækst i borgernes krav over for staten. Her støder man derfor på en af de iboende modsigelser i dette princip: Medmindre alle har ret til alt, hvad de ønsker, for at realisere, hvad de selv finder er “det gode liv”, så må der nødvendigvis defineres grænser og normalitetsstandarder. Det indebærer stillingtagen til, at nogle værdier er bedre og bør fremmes frem for andre.

Autonomiprincippet – i den udvidede forståelse af statens neutralitet – indeholder også en anden væsentlig indbygget modsigelse: Opgaven med at fremme den enkeltes autonomi indeholder jo samtidig en benægtelse af denne persons autonomi. Dels sætter man dermed tvivl ved demokratiets grundlag. Dels må nogle – i min sammenhæng den sagsbehandler, der konkret møder klienten – vurdere og beslutte, om klientens valg af livsprojekt, hans holdninger og værdier, er udtryk for autonomi, eller om der skal iværksættes foranstaltninger, der kan fremme den. Den vurdering kan næppe foretages uden stillingtagen til forskellige værdier. Hertil kommer, at autonomi også handler om personens selvopfattelse og forhold til omgivelserne. Autonome valg handler ikke kun om, hvad man har lyst til, men også om, hvad man kan. De forudsætter realisme både i forhold til personens egne forudsætninger og i forhold til virkelighedens politiske og materielle rammer. Der er ikke så meget autonomi i at ønske sig et job, som man ikke har evner til at klare, eller som ikke er noget, der findes, eller der er brug for.

Aktivlinjens autonomi- og identitetsstyrkende sigte er udtryk for dette princip. Tvangen kan begrundes med muligheden for at sikre, at den enkelte får et tilstrækkeligt grundlag til at kunne foretage et velinformeret og velovervejet valg. Det kan være i form af uddannelse og/eller muligheder for at få erfaringer og afprøve sig selv i praksis på forskellige områder. Herudover kan den alene begrundes som et forhold, der vedrører virkelighedens rammer i form af en modydelse, som det givne politiske flertal p.t. har besluttet.

En meget afgørende forskel fra det kommunitære princip er, at bevisbyrden efter autonomiprincippet ligger hos den statslige myndighed. Denne

må i hvert enkelt tilfælde af myndighedsudøvelse argumentere for, hvilke tungtvejende grunde der taler for, at formodningen om, at den enkelte selv ved bedst, hvad der tjener hans interesser, ikke gælder i dette tilfælde.

De to principper er uforenelige. De indeholder imidlertid hver især deres egne indbyggede modsigelser, som gør, at ingen af dem kan findes i rendyrket form. De er som forbundne kar. Når det ene går op, går det andet ned (Rothstein, 1994). Det er ikke muligt på én gang at tilgodese begge principper lige meget. Et konkret velfærdssystem vil altid være udtryk for en blanding, men vægtningen mellem de to principper vil være forskellig til forskellige tider, afhængigt af politiske flertal og alliancer.

Aktivlinjen kan umiddelbart lyde som en mulighed for på én gang at tilgodese begge sider: Det identitetsstyrkende sigte indebærer muligheden for ved hjælp af aktivering at styrke den enkeltes udvikling af autonomi og identitet, under forudsætning af at han bekender sig til det fælles moralske værdigrundlag. På den anden side giver det holdningsændrende sigte mulighed for med større eller mindre grader af tvang at fremme denne tilslutning og fravalg af ydelsen hos dem, der ikke vil det.

Opløsningen af modsigelsen er imidlertid kun tilsyneladende. For den indeholder jo nødvendigheden af at støtte udvikling af autonomi og identitet for alle borgere i samfundet, ikke kun for dem, der tilslutter sig det fælles værdigrundlag. Modsigelsen er fortsat indbygget i aktivlinjen.

FRA YDRE TIL INDRE RÅDIGHED

Hvorfor er motivation sådan et centralt begreb i Aktivlinjen? Det holdningsændrende og det legitimerende sigte er udtryk for den udvikling, der er sket i den danske socialpolitik specielt igennem 1990'erne i forhold til de krav, de arbejdsløse skal opfylde som vilkår for den offentlige forsørgelse. Udviklingen i kravet til de ledige kan beskrives som: fra ydre til indre rådighed. Eller sagt på en anden måde: en bevægelse fra jura til moral.

Tidligere kunne en arbejdsløs person opfylde kravet om at være til rådighed for arbejdsmarkedet – og dermed berettiget til forsørgelsen – ved at stemple på arbejdsformidlingen og tage imod et anvist ordinært arbejde. Det er objektive, ydre betingelser, som rimelig let kan reguleres i love og cirkulærer, ligesom det er meget nemt at konstatere, om de er opfyldt. I forbindelse med massearbejdsløsheden i 1970'erne og 1980'erne og den stigende kritik af og debat om velfærdssystemet er der imidlertid fremkommet stærkere krav om en skarpere skelnen mellem personer med og uden "reelt behov"

for hjælpen. Under massearbejdsløshed opstår jo typisk det problem, at det ikke er muligt at teste – og for de arbejdsløse at bevise – at de reelt er til rådighed, at de *ville* forsøge sig selv, hvis de kunne komme til det. Det giver grobund for tvivl om den gode vilje, som yderligere næres, når undersøgelser og analyser⁹ viser, at nogle af de arbejdsløse faktisk trives med arbejdsløsheden. Hvis man ligefrem har det rigtig godt med at være arbejdsløs, kan man så samtidig reelt ønske at komme i arbejde og forsøge sig selv?

Der er dog fortsat en udbredt opbakning til, at velfærdssystemet skal støtte “de svage”, de der vitterligt ikke kan selv, og at denne støtte skal være bedre, end den hidtil har været. Hvis man nu kan frasortere dem der i virkeligheden ikke har “reelt behov”, lyder logikken, så bliver der netop mulighed for at støtte de virkeligt “svage” ordentligt. Det er altså nødvendigt at finde ud af, hvem der er hvem.

Nu er det ikke sådan, at kravet til de arbejdsløse er, at de skal være helt ulykkelige hele tiden. De må godt affinde sig med arbejdsløsheden og forsøge at finde de lyse sider i den ellers ulykkelige situation, når blot de ikke for alvor trives. Denne skelnen fremhæves bl.a. af Velfærdskommissionen (1995). I et indlæg i Politiken beskriver også socialdemokraten Erling Olsen, daværende formand for Folketinget, denne problematik (Olsen, 1995). Han understreger, at der skal gøres op med “den snigende arbejdsløshedskultur”. I det “ubeskæftigede Under-Danmark” er der to kulturer, siger han. Hovedparten af de arbejdsløse er “ulykkelige over at være stødt ud af arbejdslivet, men de *affinder sig opgivende* med at leve af, hvad de kan hente i de offentlige kasser” (mine fremhævelser). Men “(...) en mindre del værner sig dog til et liv med rettigheder uden pligter og går aktivt ind for en borgerløn, som nok giver dem en forholdsvis lav levestandard, men samtidig retten til at bruge deres tid på lige, hvad de har lyst til”. Det er de sidste, der skal gøres op med.

På baggrund af de mange kommissionsrapporter¹⁰ og den heftige offentlige velfærdsdebat med fokus på de ledige i første halvdel af 1990’erne kan man sammenfatte definitionen af at have “reelt behov” sådan her:

Man skal *ville* og man skal *gøre*, hvad man *kan*. Man skal ikke *gøre*, hvis man ikke *kan*, men man skal stadig *ville*, hvis man *kunne*. Og man skal *ville* og *gøre*, hvad man *kan*, for at komme til at *kunne* *bedre*.

Det er altså ikke som tidligere nok “at gøre”, man skal også i sit inderste “ville”. Med aktivering kan man ganske vist – ved at *gøre* – til en vis grad bevise henholdsvis teste, at man er til rådighed og dermed har “reelt behov”.

Problemet er alligevel, at det ikke er nok i sig selv. Kravet er en indre vilje på moralsk grundlag. Men moral forudsætter frit valg, autonomi. Deltagelsen i tvungen aktivering kan derfor ikke i sig selv bevise den indre rådighed. Selvom Anja har gennemført aktivering helt efter kommunens retningslinier, forventer sagsbehandleren således stadig forud for samtalen at møde en klient, der mangler viljen.

Selve deltagelsen – at gøre – må suppleres med en af-gørelse foretaget af en dertil bemyndiget “ekspert”, typisk sagsbehandleren, på grundlag af individuelle vurderinger af den enkelte klient. Det skal ikke bare konstateres, om man møder op, men også om man deltager i opgaverne med tilstrækkelig ildhu og begejstring, om man demonstrerer samarbejdsvilje i samtalerne, osv. Og opgaven er ikke bare at vurdere klientens aktuelle sociale og sjælelige tilstand men også ved hjælp af de foranstaltninger, der er angivet i loven, at skabe ændringer.

Selvom velfærdssystemets indbyggede modsigelse også ligger i Aktivlinjen, må man alligevel se dens vægt på testning af den indre rådighed – og brugen af tvang i form af mistet forsørgelsesgrundlag – som udtryk for, at velfærdssystemets udvikling betegner en bevægelse fra autonomiprincippet til større vægt på det kommunitære princip.

Foucaults begreb om pastoralmagten beskriver mere generelt velfærdssystemets videreførelse af tidligere magtformer fra religiøst regi. Begrebet indbefatter, at denne form for magt ikke kan udøves uden viden om det indre af borgernes sjæl, som må udforskes. Borgerne må – for at blive frelst til det gode liv – afsløre deres inderste hemmeligheder. Beskrivelsen synes særdeles rammende for den ovenfor beskrevne udvikling af det danske velfærdssystem. Det må dog samtidig understreges, at den intensive undersøgelse og vurdering af borgernes indre i lige så høj grad gør sig gældende, selvom vægten ligger på autonomiprincippet i den ovenfor beskrevne udvidede udgave. At tage stilling til, om den enkeltes valg er udtryk for autonomi, eller om der bør sættes ind med støtte for at udvikle denne, gøres jo næppe uden nøje undersøgelse af den indre tilstand.

DECENTRALISERING – SAGSBEHANDLERENS MAGT

I et vist omfang har sagsbehandleren på aktiveringsområdet fået tillagt den treenige magt: Den lovgivende, den udøvende og den dømmende. Det sidste følger af muligheden for at fratage borgerne forsørgelsesgrundlaget i velfærdssystemets nederste sikkerhedsnet.

At det er tilfældet har flere begrundelser. En af dem er, at Aktivlinjen er udtryk for et overordentlig bredt politisk forlig. Aktivlinjen har mange forskellige sigter og indeholder som nævnt den indbyggede modsigelse. Man kan derfor også være tilhænger af den af helt forskellige grunde. Forudsætningen for at det kan blive til et bredt politisk forlig er, at formålet ikke præciseres for meget, men holdes på et vagt og overordnet niveau. Dette er også tilfældet. Dermed decentraliseres magten til at definere, hvilket formål der skal lægges mest vægt på – hvad succeskriterierne skal være – i første omgang til kommunalpolitisk niveau. Her er der selvfølgelig forskelle mellem kommunerne – og deres politiske sammensætning – og på hvor stramt politikken lægges. Uanset hvor stramme retningslinier der laves, vil alligevel en væsentlig del af den treenige magt ende hos det konkret udøvende led. Det vil typisk sige hos sagsbehandleren, men kan dog også være hos en projektleder i kommunens – måske eneste – aktiveringstilbud.

Når dette nødvendigvis må blive tilfældet, hænger det sammen med, at der i socialpolitik gælder det paradoksale forhold, at jo mere præcist og i dybden man ønsker at ramme med en bestemt lovgivning, des mere vagt og upræcist må den formuleres (Rothstein, 1994). Aktivlinjen sigter i høj grad på at ramme meget præcist og i dybden hos den enkelte, hvad enten det handler om holdningsændringer eller autonomiudvikling. Udmøntningen må foretages via konkrete og individuelle skøn, som nødvendigvis kun kan udøves i det yderste led, af den person der møder den konkrete klient. De vurderinger og beslutninger, der skal foretages, lader sig ikke beskrive i præcise regler.

Det værn klienten har mod, at dette udarter til total uigennemskuelighed og magtmisbrug, er de procesrettigheder, som er fastsat i Forvaltningsloven og Offentlighedsloven, i principperne om god forvaltningsskik og fra 1998 også i Retsikkerhedsloven. Det er f.eks. regler for indhentelse og videregivelse af oplysninger, om pligten til at notere afgørelser og deres begrundelser, om retten til aktindsigt og partshøring, om borgerens inddragelse og medindflydelse, og om myndighedens pligt til at oplyse om disse rettigheder. Man kan sige, at jo større magt i form af skønmæssige vurderinger, der lægges hos myndigheden, des vigtigere bliver borgernes procesrettigheder som et – i det mindste lille – værn mod overmagten.

VURDERING AF “REELT BEHOV”

Eftersom der her er tale om et område, som ikke lader sig regelregulere, er det så meget desto mere interessant at undersøge, hvad der egentlig foregår i disse møder mellem sagsbehandler og klient. I en socialpolitisk sammenfatning er det jo særdeles alvorlige ting, der er på programmet. Således skal den ene parts selvopfattelse og indre moralske holdninger vurderes på basis af adfærd, samspil og oplysninger fra andre. Der skal tages stilling til, om de er så afvigende fra samfundets fælles normer, at de bør påvirkes og ændres, og da med hvilke midler, og om den enkelte har ret til og er i stand til at vælge sit eget livsprojekt på et velinformeret og velovervejede grundlag.

På baggrund af definitionen ovenfor af, hvad det vil sige at have “reelt behov” for forsørgelsen, kan man også sammenfatte sagsbehandlerens opgave sådan, at de skal

- bringe dem, der ikke vil, til at ville
- bringe dem, der ikke umiddelbart kan, til at kunne
- lade dem, der slet ikke kan, passe sig selv
- lade dem, der slet ikke vil, sørge for sig selv.

Men først skal de altså finde ud af, hvem der er hvem. Det skal de gøre ved at indhente oplysninger om klientens hidtidige og nuværende situation, fra klienten selv og evt. fra andre (f.eks. læger eller projekter, som klienten deltager/har deltaget i), og ved at tolke klientens adfærd og kommunikation udenfor – og ikke mindst i – samtalen.

Dette giver meget nemt anledning til et vældigt mummiespil i møderne mellem de sagsbehandlere, der skal teste, og de klienter, hvis forsørgelse afhænger af vurderingen, og som derfor naturligvis som hovedregel vil søge at bevise, at de har “reelt behov”. Hertil bidrager også, at Aktivlinjen på forhånd sætter nogle uudsagte forudsætninger for samtalerne, herunder bl.a. den, at der er nogle, der ikke har viljen. Ellers var tvangen jo overflødig. Det medfører, at viljen altid på forhånd er sat “på dagsordenen”. Klienten ved, at sagsbehandleren har til opgave at vurdere, om han hører til disse “nogle” og vil som hovedregel søge at bevise, at det ikke er tilfældet. Samtalerne bliver dermed også vanskeligere at håndtere, fordi det i højere grad skal vurderes, hvad der er reelt, og hvad der er simuleret. Mennesker kan jo snyde, de kan lære sig spillet og strategisk fremstille sig selv anderledes, end de er.

Men de kan jo også snyde sig selv og tro, at de f.eks. kan mere eller mindre, end de reelt kan eller kan komme til at kunne.

Det er en temmelig vanskelig opgave at vurdere, om viljen er der, og om evnerne mangler. Og hvad de evner, der er til stede, rækker til, eller hvad de kan udvikles til ved hjælp af hvilke tilbud og foranstaltninger. Hvordan ser man, om en klient, der giver udtryk for at have det godt, bare nødtvungent har affundet sig med situationen, eller om han nyder ledigheden i sit inderste hjerte? Hvordan kan man fremme viljen, hvis den mangler, så den kan accepteres som reel motivation? Og hvilken form for motivation er det, klienterne skal opnå – med hvilke midler?

“Man kan, hvad man vil”, det hører til vores fælles børnelærdom. Alligevel er det nu ikke alle, der kan alt, hvad de gerne vil. Mon ikke vi er nogle stykker i den kategori? Hvordan spiller vilje og evne sammen? Måske giver man udtryk for manglende vilje som dække over, at man i virkeligheden ikke kan, eller ikke tror man kan. Måske forsøger man at fremstille manglende evner som dække over, at man i virkeligheden ikke vil.

Hvad nu hvis man godt vil noget, men sætter forskellige betingelser: Hvis det ikke er for langt væk – hvis det er noget med mennesker – eller dyr? Skal man ville alting for at have viljen? Hvilken form for motivation er det udtryk for? Hvad hvis man godt kan én ting, men gerne vil en masse andre ting? Har man så viljen? Skal man altid holde sig til den ene ting man kan – og ville den? Hvis man ikke kan, hvad skal der så til for at komme til at kunne? Hvilket niveau skal man hjælpes frem til: Er det et AMU-kursus eller en pædagog-uddannelse, der skal til, før man kan siges at kunne? Endelig må arbejdsmarkedets behov jo også med i betragtning. Men hvilke af dem – på kort eller på længere sigt?

Dette er blot et lille udpluk af de mange spørgsmål, der rejser sig i forbindelse med vurderingen af klientens “reelle behov”. Det er en svær opgave, der her tillægges sagsbehandlerne, og en overordentlig stor magt, som bliver så meget desto større som det nemt bliver meget uigennemskueligt, hvad der lægges til grund for vurderingerne.

På den anden side står det forhåbentlig klart, at der ikke kan laves præcise regler for denne form for vurderinger. De må nødvendigvis overlades til konkrete individuelle skøn fra den sagsbehandler, der møder klienten, og som herigennem i væsentligt omfang definerer socialpolitikken.

HVILKEN SOCIALPOLITIK FØRER SAGSBEHANDLERNE?

ET LUKKET AKTIVERINGSUNIVERS

Det eksplicit definerede formål med samtalen er, at sagsbehandler og klient i fællesskab finder frem til, hvad der er klientens langsigtede beskæftigelsesmål, og hvilke midler i form af aktivering – evt. revalidering – der kan føre frem til dette mål. Målet og planen skal være realistisk, d.v.s. den skal tage udgangspunkt i klientens aktuelle ressourcer og begrænsninger og hans udviklingsmuligheder i fremtiden, samt mulighederne på arbejdsmarkedet. Hvad er det for et oplysningsgrundlag, sagsbehandlerne finder det relevant at inddrage for at løse denne opgave? Og hvordan oplyses klienten om sine rettigheder i processen?

Det viser sig, at alle sagsbehandlere i min undersøgelse afgrænser, hvad det er relevant at tale om, meget stramt og meget ensartet, hvilket er forbavsende eftersom denne afgrænsning alene foretages af sagsbehandlerne selv. Klientens livshistorie starter med afgang fra folkeskolen. Herefter er det alene forhold vedrørende uddannelse, beskæftigelse, helbred og pasningsmuligheder for evt. børn, der spørges til i forhold til klientens tidligere og nuværende situation.

Hvad har Anja mon f.eks. tilbragt sin tid med i de 9 år, hun har gået på kontanthjælp? Har hun et netværk af familie og venner, eller er hun mest alene? Hvad interesserer hun sig i øvrigt for? Efter journalen at dømme har ingen sagsbehandlere i de forløbne år fundet det relevant at spørge til disse ting, ligesom det heller ikke er noget den aktuelle sagsbehandler finder betydningsfuldt. Selvom hun ikke helt har tiltro til, at Anjas uddannelsesplan er realistisk, så har hun reelt ikke mange oplysninger, der kan begrunde hendes vurdering.

Denne stramme afgrænsning af oplysningsgrundlaget er bemærkelsesværdig, fordi alle klienterne i min undersøgelse netop var udvalgt på baggrund af, at de havde andre problemer end blot ledighed.

Sagsbehandlerne stiller imidlertid kun spørgsmål til de fire ovenfor nævnte forhold, og hvis klienten selv prøver at bringe andre sider af sit liv ind i samtalen, bliver dette udgrænset så hurtigt, som det er muligt, typisk på en pæn måde. Dette gælder også i de tilfælde, hvor sagsbehandleren ved, at der er andre problemer, f.eks. hvor Børn/Unge-afdelingen har oplyst, at der er problemer i familien. Det gælder f.eks. Jette.

Jette har fået kontanthjælp i ca. 1 år forud for samtalen. Sagsbehandleren

har meget få oplysninger om hende og hendes liv. Før denne samtale har der været henvist til 2 aktiveringstilbud og iværksat 6 sanktioner i form af stop for hjælp på grund af udeblivelser. Jette har dog også været til et antal samtaler uden at disse tilsyneladende – ifølge journalen – har bidraget væsentligt til oplysningsgrundlaget. Sagsbehandleren ved, at der findes en aktiv sag i Børn/Unge-afdelingen. Derfra har hun endvidere en uge før samtalen fået oplysning om, at der er problemer i hjemmet, og at man vil aflægge hjemmebesøg. Også fra samleverens sagsbehandler i beskæftigelsesafdelingen har sagsbehandleren hørt om problemerne i familien:

S: (...) men jeg har jo/vi har jo hele tiden haft lidt problemer med, at du møder op, ikke (mm) – Jeg ved ikke – om vi/vi skal ikke (★) gennemgå det hele vel (anelse grin)

J: Der har jo været lidt problemer på øh hjemmefronten

S: Ja. – Det (★) kan jeg forstå

J: Det ved jeg ikke, om du har hørt

S: Ja

J: Så det er måske – én af grundene til at den lige (ja) kiksede dèr

S: Ja – Ja, men det var kun i sidste måned, ikke også, det er jo/det er jo helt (★) tilbage fra faktisk

J: Ja, (★) det var dér

S: hvor vi kaldte dig ind første gang, ikke også, hvor du gerne ville – alle de forskellige kurser, og hvad vi ellers har snakket om, ikke

Jette bringer problemerne ind i samtalen og meddeler dermed, at det ikke overskrider hendes grænser for privatlivets fred at tale om dem. Sagsbehandleren afviser imidlertid, som det fremgår, at dette er relevant, og fastholder, at det er Jettes vilje til at deltage i aktivering, det handler om.¹¹

Det hænger formentlig bl.a. sammen med den specialiserede arbejdsdeling. Familieproblemer hører til i Børn/Unge-afdelingen, og de er jo allerede i gang med at tage sig af det. Ikke desto mindre *kunne* oplysningerne om Jettes hjemlige problemer jo være relevante i forbindelse med den vurdering af Jettes vilje og evner i forhold til arbejdsmarkedet, som sagsbehandleren her skal lave. De mange forudgående sanktioner på grund af udeblivelser *kunne* i hvert fald antyde, at der er forhold i Jettes liv, der kan virke som forhindringer i et beskæftigelsesperspektiv. Man må derfor undre sig over, at sagsbehandleren ikke bruger lejligheden, når Jette nu *er* mødt op, til at undersøge yderligere frem for at afvise det som irrelevant.

Den gennemgående meget stramme afgrænsning af oplysningsgrundlaget kan således meget vel betyde, at man ikke får vigtige oplysninger om resourcer – og eventuelle barrierer – i klientens øvrige liv, som har betydning for vurderingen af, hvad der kan være en realistisk plan.

I lyset af det beskrevne formål med samtalerne er det endvidere bemærkelsesværdigt, at der lægges meget lidt vægt på at tale om klientens langsigtede beskæftigelsesmål. Det der fokuseres på er i stedet selve aktiveringen, som dermed – frem for at være et middel – nærmest bliver målet i sig selv.

I Anjas tilfælde kommer det langsigtede mål ganske vist ind i samtalen, fordi Anja bringer det ind, men som beskrevet er det ikke dette, sagsbehandleren sætter fokus på, og det er den alternative aktiveringsplan, der udløser rosen.

I ingen af de undersøgte samtaler får klienten oplysning om sine procesrettigheder. Hvordan kan det være? Vil sagsbehandlerne absolut beholde en uindskrænket magt, der ikke skal forstyrres af klienternes indblanding? Nej, det er ikke forklaringen. Snarere tværtimod. I forsøg på at opbygge en rar, ligeværdig og tillidsfuld atmosfære for samtalen prøver sagsbehandlerne at svække deres myndighedsrolle. Eftersom det er myndighedsrollen, der gør procesrettighederne betydningsfulde, bliver der tale om en slags omvendt logik: Ved at undlade at oplyse om disse rettigheder, forsøger man at kommunikere større lighed og gøre myndighedsrollen mindre synlig. Hvis man oplyser om rettighederne, sender man jo samtidig følgende uudsagte budskab til klienten: Når jeg nu fortæller dig om dine rettigheder, er det fordi, du kan have grund til ikke at have total tillid til mig. Du kan have brug for et værn mod mig.

Sagsbehandlerne ønsker imidlertid tværtimod at kommunikere til klienten (og måske også til deres egen selvforståelse): Vi er ligeværdige, du kan have total tillid til mig, jeg vil kun dit bedste. – At oplyse om procesrettighederne opleves derfor som alt for formelt og ødelæggende for kommunikationen. Resultatet af denne “strategi” bliver imidlertid det paradoksale, at de i forsøget på at svække deres myndighedsrolle øger deres magt og klientens afmagt.

Sammenfattende kan man sige, at det afgrænsede oplysningsgrundlag, det manglende fokus på det langsigtede beskæftigelsesmål og de manglende oplysninger om procesrettigheder sender følgende budskab til klienterne:

Uanset hvilke andre problemer du har ud over ledighed, så er det kun relevant for os at vide noget om din relation til arbejdsmarkedet – indtil nu. I fremtiden er det dog ikke længere dette, men din deltagelse i aktive-

ring, der er relevant. Vi forventer faktisk, at du i fremtiden vil have din primære relation til det offentlige. Men du er i gode hænder. Du kan have fuld tillid til os.

Resultatet bliver således et lukket – og uigennemskueligt – aktiveringsunivers i fortsat offentlig regi.

VILJEN SOM MORALSK BEGREB

Når oplysningsgrundlaget afgrænses så strikt, som det er tilfældet, er en af forklaringerne, at viljen altid er på dagsordenen i samtalerne. Som tidligere omtalt hænger det bl.a. sammen med de uudsagte forudsætninger, som Aktivlinjen på forhånd sætter, og som medfører hvad jeg kaldte et mummespil mellem sagsbehandlere, der skal teste om – henholdsvis klienter der skal bevise at – viljen er til stede. Sagsbehandlerne må derfor til stadighed være på vagt overfor, om klienternes oplysninger om andre problemer i deres liv blot er “dårlige undskyldninger”, som dækker over manglende vilje.

I betragtning af at viljen altså altid er på dagsordenen – og at der i en del af samtalerne forhandles på livet løs mellem de to deltagere herom – er det særdeles bemærkelsesværdigt, at viljen kun i meget få tilfælde nævnes eksplicit. Sagsbehandlerens ros til Anja går klart på hendes motivation – hendes vilje – men det siges ikke eksplicit. Det samme gælder i alle samtalerne i min undersøgelse. Ingen sagsbehandler nævner nogensinde viljen ved navn eller giver eksplicit udtryk for en vurdering af viljen – hvad enten denne vurdering er positiv eller negativ. Klienterne gør det kun i de tilfælde, hvor de føler sig meget trængt af en implicit anklage – på det uudsagte niveau – om manglende vilje. Et eksempel på dette ses i samtalen med Jette – i øvrigt det nærmeste en sagsbehandler kommer på at eksplicitere en anklage om manglende vilje. Ordvekslingen her kommer kort efter den tidligere citerede. Til forståelse af Jettes replik skal det med, at Jette fra starten af samtalen har oplyst, at hun har været hos lægen, hvor hun har fået konstateret mavesår. Hun har imidlertid ikke penge til medicinen, fordi hendes hjælp er stoppet:

S: (...) hvad skal jeg gøre ved dig (let grinen) – for at få dig til at møde?

Sagsbehandleren oplyser herefter om muligheden for henvisning til et åbent tilbud, hvor man kun får penge for de dage, man møder. Her bliver Jette nødt til at eksplicitere viljen:

J: Altså jeg *vil* faktisk gerne i gang (ja). Men jeg ville bare gerne – have maven lidt (ja) i orden først (ja)

Her skal man lægge mærke til det lille grin, sagsbehandleren lægger ind i sin replik. Grinet skal formilde det implicitte budskab om, at hun mener, Jette mangler viljen. Når hun finder det nødvendigt at formilde dette udsagn med et ledsagende lille grin, er det fordi hun mener, at det er et krænkende budskab. Ellers var der ingen grund til at formilde det. Hvorfor anses manglende vilje for et krænkende budskab? Fordi viljen opfattes som et moralsk begreb. En anklage for manglende moral – for at stå uden for det fælles moralske værdigrundlag – er en alvorlig sag. Hvis manglende vilje blot blev opfattet som en blandt mange andre personlige egenskaber ved Jette – på linie med f.eks. manglende kvalifikationer i dette og hint, helbredsmæssige mangler og lign. – var der ikke noget krænkende i at fremsætte denne vurdering, og sagsbehandleren ville ikke behøve at tilføje grinet. Når hun gør det, har det endvidere ikke kun en formildende men også en værdisimplementerende funktion. Grinet sender nemlig det budskab til Jette, at: Jeg tror du vil føle dig krænket af min vurdering, for jeg går ud fra, at du deler vores fælles moralske værdigrundlag – det bør du også gøre – og medmindre du eksplicit protesterer mod dette, så går jeg ud fra, at vi er enige om det.

Som sagt oplever Jette anklagen som så massiv, at hun bliver nødt til eksplicit at bekræfte sin enighed i dette.

Udsagte forudsætninger har langt større påvirkningskraft end eksplicite udsagn, fordi de ligger uden for opmærksomhedens felt. De er derfor også velegnede til at bekræfte enighed om – og dermed implementere – fælles værdier og moral som en del af de selvfølgeligheder, vi i fællesskab tager for givet. At eksplicitere et tema er derimod i en eller anden grad at sætte det til debat som noget, hvor der kan siges for og imod, noget der kan forhandles om. Vægten på det holdningsændrende sigte lægger således op til et implicit niveau, der medvirker til, at samtalerne i højere grad bliver til et vanskeligt håndterbart mummespil.

SAMSPILLET MELLEM VURDERINGEN AF VILJE OG EVNE

Analysen af, hvilke elementer der indgår i vurderingen af viljen og evnerne, viser et broget og sammensat billede, som ikke giver grundlag for at udtrække nogle entydige eller generelle træk.

Man kan dog konstatere, at de elementer, der indgår i det afgrænsede

oplysningsgrundlag, jf. ovenfor, ikke spiller nogen nævneværdig rolle for vurderingerne. Dog med undtagelse af helbredsforhold, som naturligvis indgår i bedømmelsen af, hvad klienterne kan og ikke kan – mest i forhold til, hvilken aktivering de kan deltage i.

Det man til gengæld kan konstatere ud fra analyserne af forhandlingsprocesserne i samtalerne er, at viljen og evnerne vurderes i et tæt samspil med hinanden. Vurderingen af evnerne bruges i høj grad til at vurdere viljen. Hvis sagsbehandleren vurderer, at klienten ikke har de begrænsninger (f.eks. dårlig ryg el. lign.), som han måske selv mener, konkluderer hun, at han mangler viljen. Og omvendt: Hvis hun vurderer, at begrænsningerne reelt er store, vurderes viljen som høj.

I løbet af samtalen med Jette sker der f.eks. det, at sagsbehandleren beslutter at acceptere Jettes sygdom som en reel forhindring af hendes evner i nogle måneder (bl.a. fordi det viser sig, at der først er plads på det køkkenkursus, Jette ønsker, på det tidspunkt). Det medfører, at sagsbehandleren samtidig ændrer sin vurdering af Jettes vilje, sådan at hun nu finder viljen høj. Samtalen skifter herefter karakter til næsten hygge og god stemning.

Vurderingerne fungerer på denne måde nærmest som en slags vægtstangsprincip, som gælder, når påvirkningen går fra vurdering af evnerne til vurdering af viljen. Det rejser jo imidlertid spørgsmålet om, i hvilken grad både vilje og evner reelt bliver afklaret? Og hænger menneskers vilje og kunnen så entydigt sammen – som et enten-eller? Kan man eventuelt *både* have så ondt i ryggen, som man siger, selvom der ikke lægeligt er objektive fund, og alligevel have viljen?

Når påvirkningen i stedet går den anden vej, d.v.s. tager udgangspunkt i vurdering af viljen, gælder der ikke det samme vægtstangsprincip. Her viser sig imidlertid et andet interessant træk: I de tilfælde hvor sagsbehandleren vurderer, at klientens vilje er høj, så får klienten sit eget billede accepteret af sagsbehandleren, også hvor det ikke var hendes udgangspunkt ved starten af samtalen. Omvendt hvis hun vurderer viljen som lav. I så fald fortolker og vurderer sagsbehandleren egenhændigt på trods af det selv-billede, klienten præsenterer. Man kan altså konkludere, at brugerindflydelsen på det offentlige billede af én selv afhænger af, om man formår at løfte bevisbyrden for, at man bekender sig til det rigtige moralske værdigrundlag.

Samtidig løfter sagsbehandlerne ikke selv bevisbyrden for deres myndighedsudøvelse. Ligesom vurderingerne af viljen aldrig ekspliciteres, bliver også vurderingerne af evnerne i vidt omfang holdt på et implicit niveau som følge af det tætte samspil. Det betyder, at klientens situation ikke i tilstræk-

kelig grad bliver afklaret, og at han ikke får mulighed for hverken at diskutere eller tilbagevise sagsbehandlerens vurderinger eller at bruge dem som sparring i sin egen afklaringsproces.

Det samme gælder formålet med aktivering. Selvom der som omtalt er mest fokus på selve aktiveringen frem for det langsigtede beskæftigelsesmål, så er formålet med deltagelsen i det konkrete aktiveringsforløb ikke noget, der drøftes meget. Grundlaget for myndighedsudøvelsen bliver dermed heller ikke forklaret.

Selvom det især er Anjas alternative aktiveringsplan, der udløser rosen på statens vegne, så stiller sagsbehandleren ingen spørgsmål til denne plan. Har Anja f.eks. til hensigt at finde rengøringsarbejde bagefter? Og hvorfor så egentlig ikke med det samme? Hvilke kvalifikationer er det, hun mener, at hun mangler for at gøre det? – Anjas aktiveringsplan er bare god i sig selv. Fordi den udtrykker viljen til at gøre det rigtige. Fordi hun under alle omstændigheder skal deltage i noget, hvis hun fortsat er på hjælp. Og fordi – hvilket er en udbredt tro blandt sagsbehandlerne – der nok sker noget, et eller andet, når man deltager aktivt i noget. På den baggrund kan det ene så også være så godt som det andet, og der er ingen grund til at diskutere nærmere, hvad det specifikke formål med deltagelsen er. Inden for aktiveringsuniverset er der derfor også tale om en udstrakt brugerindflydelse i forhold til valg af tilbud – når blot man vil vælge noget.

Det begrænser imidlertid mulighederne for at bruge aktiveringen som en reel støtte til udvikling af autonomi og identitet. Det ville forudsætte en mere eksplicit drøftelse af formålet og afklaring af, om klientens valg af tilbud sker på et reelt velinformeret og velovervejet grundlag. Igen: De to sider af den indbyggede modsigelse er som forbundne kar. Når det ene går op, går det andet ned. Vægten på det holdningsændrende sigte – og det kommunitære princip – begrænser mulighederne for støtte til udvikling af autonomi og identitet.

MOTIVATION OG ØKONOMISK TVANG

Hvad er det for en slags vilje eller motivation, der efterspørges og søges fremmet – og med hvilke midler?

Aktivlinjens grundlæggende motivationsmiddel er det økonomiske incitament, der ligger i truslen om at miste forsørgelsesgrundlaget. Hvilken rolle spiller dette middel i forhold til de former for motivation, der søges fremmet? Igen kan samtalen med Jette tjene som eksempel.

Anledningen til samtalen er, at hjælpen er stoppet. Sagsbehandleren har indkaldt Jette. I løbet af samtalen ændrer sagsbehandleren som nævnt sin vurdering af Jettes vilje, og stemningen bliver helt god og hyggelig. Der er harmoni og enighed om det forhandlingsresultat, de er kommet frem til. Samtalen er nu ved at nå slutningen:

S: Nå. (pause) Men øh skal vi gøre det sådan?

J: Ja. Du snakker med lægen først, og

S: Ja

J: Får jeg så – nærmere besked om det dér?

S: Vi skriver lige øh på handlingsplanen, at vi satser på det dér køkkenkantine – øh – kursus, der kommer efter sommerferien, og så øh snakker jeg med lægen

J: Ja, (★) ellers så får jeg en besked

S: Og hvis der er basis for det, så laver jeg en syge/en syge øh tid på dig, ikke også, et par måneder (ja)

(pause – S begynder at taste lidt)

J: Bliver min hjælp så åbnet i dag? Eller hvordan er det?

S: Ja, Jette! (utålmodig, bebrejdende men dog overbærende tone, som til et barn)

J: Så jeg snart kan få (anelse grin) min medicin

(pause)

S: (fortsat overbærende tone som til et barn, dog med let grin også) Hvis jeg nu ikke havde skrevet til dig, hvad havde du så gjort? Ventet? Og kigget i (★) posten hver dag?

J: Nej, så havde jeg nok kommet alligevel (anelse grin)

S: (anelse grin) Jaha

(pause – S taster)

Det er en klar fejl af Jette at sætte det lille ord “så” ind i spørgsmålet om pengene! I stedet skulle hun have spurgt sådan lidt henkastet, tilfældigt, som noget, hun lige kom i tanker om. Det er “så”, der særlig klart knytter spørgsmålet om pengene til det opnåede forhandlingsresultat og truer med at ødelægge harmonien. Det er sagsbehandlerens stemmeføring i svaret, der viser, at Jettes spørgsmål truer enigheden: den lidt utålmodige, men dog overbærende, kærligt bebrejdende tone, som til et barn, der har skuffet én.

Jette opfanger straks bebrejdelsen og forsøger at trække truslen mod enigheden tilbage med argumentet om, at det er, for at hun kan få sin medicin.

På det udsagte niveau forsøger hun dermed at sige: Når jeg spørger, er det bare, fordi jeg så gerne vil rydde forhindringen for aktiveringen af vejen (ved hjælp af medicinen), for jeg vil skam virkeligt gerne. Jeg er ikke kun motiveret for pengenes skyld.

Det hjælper ikke helt. Den gode stemning er fortsat lidt ødelagt. Sagsbehandleren fortsætter i næste replik i samme forældre-barn-tone. Den implisitte meddelelse er noget i retning af: Hvad ville du i grunden gøre uden mig. Hvis du tror du har snøret mig, så vil jeg lige gøre dig opmærksom på, at jeg anser dig for barnlig og lidt dum (du ville nok bare have gået og ventet og kigget i posten). Uden mig – og min venlighed – ville du faktisk ikke klare dig. Det er dog alt sammen iblandet lidt formildende ironisk humor. Jette protesterer lidt mod dette billede: Hun ville være kommet alligevel. – Mere end det kan hun ikke protestere uden at true enigheden for meget (og der er ikke åbnet for pengene endnu). Ved hjælp af lidt fælles grinen lykkes det at opretholde harmonien.

Hvorfor sætter Jettes spørgsmål om pengene tvivl ved samtalens forhandlingsresultat? Hvorfor bliver sagsbehandleren skuffet? Jette er i månedsvis med stop for udbetalinger og breve inkl. indkaldelsen til denne samtale søgt motiveret med henvisning til pengene. Også i selve samtalen har sagsbehandleren med truslen om åbent tilbud søgt at motivere hende på denne måde. Hvorfor er sagsbehandlerens reaktion ikke bare: Herligt mine motivationsforsøg er lykkedes. Med pengene kan jeg motivere/kontrollere hende. Sagsbehandlerens reaktion viser imidlertid klart, at det ikke er godt nok. Uanset at motivationsmidlet således er og har været den økonomiske tvang, er målet og forventningen derved at opnå en form for indre vilje, der går ud over tvangen.

Sagsbehandlerens reaktion er samtidig udtryk for, at hun opfatter det økonomiske incitament som uforeneligt med en reel – indre – vilje til deltagelse. Ellers ville spørgsmålet om pengene ikke sætte tvivl ved viljen. Men man kunne måske forestille sig, at Jette *både* gerne vil på køkkenkursus og have sine penge. Det er, hvad Jette selv giver udtryk for i interviewet:

Int: Men hvordan havde du det med, at hun (S) måske var sur?

J: Jamen, det måtte jeg jo bare tage med. Det kan jeg ikke gøre noget ved. Jeg vil jo gerne have pengene åbnet igen, så jeg kan betale husleje (anelse grin)

Int: Var det sådan noget med, at du sådan på forhånd tænkte – altså du må rette mig, hvis det er forkert – at nu må jeg bare gøre, som de vil have, fordi nu skal jeg Fandme have åbnet mine penge, eller hvad (lidt grin)?

J: Ja, noget i den stil, ikke også. Men altså det dér, som jeg snakkede om, med det køkken dér, det ville jeg altså gerne

Int: Det vil du gerne?

J: Ja

Med opfattelsen af uforenelighed stiller sagsbehandleren krav om, at Jette afskærer det økonomiske incitament, som hun med Aktivlinjen har fået påført og derfor nødvendigvis har. Bevisbyrden for den indre rådighed kan imidlertid kun løftes ved, at hun overbeviser sagsbehandleren om, at hun ikke er økonomisk motiveret. Det er uforeneligheden, der fremmer, hvad jeg har kaldt mummiespillet, og som udtrykker det indbyggede dilemma i Aktivlinjens holdningsændrende sigte: Hvordan får man ved hjælp af økonomiske incitamenter folk til at lade være med at lægge vægt på økonomiske incitamenter? Eller sagt på en anden måde: Det, der efterspørges, er tilslutning til et moralsk værdigrundlag, som kun kan bevises ved tilstrækkeligt overbevisende at demonstrere, at man kunne have valgt anderledes. Dette er klart udtryk for en vægtning af det kommunitære princip, hvor kravet til klienternes bevisførelse kan ses som sagsbehandlerens forsøg på at håndtere den indbyggede modsigelse i dette princip: at moral forudsætter autonomi.

Vægtningen af det kommunitære princip på denne måde gælder ikke alle sagsbehandlerne – om end dette dog er det mest fremherskende billede. Nogle stiller imidlertid ikke krav om, at klienten skal afskære sit økonomiske incitament. Den økonomiske tvang bliver her snarere et vilkår ved virkelighedens rammer. Inden for disse rammer forsøger de i højere grad at fungere som kritisk sparringspartner for at få klienten til forholde sig til sin situation og afklare sine ønsker og muligheder. De forsøger således at lægge mere vægt på autonomiprincippet. Problemet for dem er dog, at tvangen fremmer mummiespillets eksistensbetingelser og dermed gør samtalerne sværere at håndtere i forhold til et reelt afklarende formål.

A F S L U T N I N G

Sagsbehandlerens opgave er at fungere som et mellemed – et slags *modem* – mellem individ og samfund. Her skal de forvalte en indbygget modsigelse, som ikke lader sig opløse.

Undersøgelsen af samtalerne viser, at det er umuligt på én gang at lægge lige meget vægt på begge sider af denne modsigelse. De to sider lægger op til

modsatrettede strategier i samtalerne. Vægten på det holdningsændrende sigte, og det kommunitære princip, med henblik på sikring af et *moralsk* værdigrundlag vanskeliggør, at der kan ske en reel afklaring og støtte til udvikling af autonomi. Samtalerne bliver nemt til et vanskeligt håndterbart mummiespil for både sagsbehandlere og klienter, og det bliver uigennemskueligt for klienterne, hvad der egentlig foregår. Dette bidrager i sig selv til afhængighed og magtesløshed. Hvor bliver borgernes retssikkerhed af i et sådant system?

Det er vigtigt at understrege, at sagsbehandlernes magt er en *legitim* magt, som de har fået tillagt via lovgivningen og den organisation, de er placeret i. Der er ikke tale om, at de bryder loven. Tværtimod forsøger de – efter bedste evne – at varetage de opgaver, de er sat til i *henhold til lovgivningen*. Efter som denne lovgivning sigter mod at ramme præcist og i dybden, må en betragtelig del af magten imidlertid nødvendigvis lægges hos dem, der møder den enkelte borger. De vurderinger og beslutninger, der skal laves, kan ikke reguleres med regler.

Ønsket om på én gang at sikre konkrete, individuelle skøn og ensartethed og retssikkerhed har i 2001 fået Folketinget til at vedtage en detaljeret sagsbehandlingsmetode til vurdering af arbejdsevnen. Hvor meget man end måtte ønske det, så kan en sådan metodemanual imidlertid ikke løse de problemer, som min undersøgelse har vist. Selv nok så detaljerede forskrifter for sagsbehandlingen skaber ikke i sig selv større ensartethed eller ændrer på magtforholdet. Metodemanualen fastslår f.eks., at klientens motivation skal vurderes. Men hvad sagsbehandleren bygger sin vurdering på, hvordan hun tolker oplysningerne og klientens adfærd, og hvordan hun kommunikerer med ham om dette – ja, det kan nu engang hverken styres med regler eller manualer. Metodemanualen ophæver ikke mummiespillet i samtalerne. Den ophæver ikke den indbyggede modsigelse.

Det vil fortsat være sagsbehandlerne, der definerer socialpolitikken. De har mulighed for – og er nødt til – at vælge, hvilken side af modsigelsen de vil lægge mest vægt på. Med dette valg definerer de samtidig et bestemt forhold mellem staten og den enkelte borger, og udtrykker et bestemt menneske- og samfundssyn. Det gør de, hvad enten de er opmærksomme på det eller ej.

Det er mit indtryk, at sagsbehandlerne ikke er særlig opmærksomme på dette, og at vægtningen af det kommunitære princip, som er det mest fremherskende billede i undersøgelsen, ikke er udtryk for særlig bevidste eller velovervejede valg. Hvorfor de vælger denne vægtning, kan min undersøgelse ikke besvare. Måske forvalter de først og fremmest ud fra de signaler,

de kan opfange i den offentlige debat? Deres vægtning er i overensstemmelse med, at Aktivlinjen også i sig selv kan siges at flytte vægten i velfærdssystemet over mod det kommunitære princip. Bevægelsen mod stadig større vægt på fælles normer og moralske værdier, med fokus på normalitet og afvigelse og på indlemmelse i eller udelukkelse fra fællesskabet, ses i øvrigt tilsvarende på mange andre samfundsmæssige områder – måske en reaktion på globaliseringen?

Den har imidlertid nogle konsekvenser for den enkelte borgers muligheder og retssikkerhed. Det gælder såvel på makroplan som på mikroplan, i mødet mellem sagsbehandler og klient. Dette er naturligvis ikke hele forklaringen på det billede af manglende retssikkerhed, som min undersøgelse viser. Det er imidlertid en meget afgørende faktor, som afspejler et grundlæggende vilkår. Hvis retssikkerhed, gennemsikuelighed og borgerens medinddragelse skal sikres i højere grad, må det holdningsændrende og legitimerende sigte nedtones – også i den politiske og offentlige debat. I forhold til de arbejdsløse er dette også – i nogen grad – sket i de seneste år. Fokus er flyttet til integrationsområdet, hvor vægtningen af det kommunitære princip fremtræder endnu kraftigere. Den grundlæggende problematik er imidlertid helt tilsvarende, og rejser det samme spørgsmål: Er det muligt med denne vægtning reelt at fremme den enkeltes integration – og dermed i sidste ende samfundets sammenhængskraft?

NOTER

- 14 Samtalen med Anja indgår i datamaterialet for min undersøgelse af samtaler på aktiveringsområdet: Carstens, 1998. Undersøgelsen er gennemført i Odense Kommune. Dataindsamlingen fandt sted i foråret 1995 og skete på fire forskellige områdekontorer, hvor jeg deltog som observatør i samtalerne og optog dem på bånd. Det endelige materiale består af 10 klientsamtaler med kontanthjælpsmodtagere over 25 år, efterfølgende interview med begge parter, som også blev optaget på bånd, samt eksisterende journalmateriale. Det strategiske udvalg sigtede dels på at få klienter, der havde andre problemer ud over ledighed, dels på at maksimere forskellighederne inden for denne gruppe.

- 24 Af anonymitetshensyn omtaler jeg alle sagsbehandlere som “hun”. Der er så få mandlige sagsbehandlere, at en angivelse af kønnet nemt kunne risikere at identificere sagsbehandleren. Til gengæld omtaler jeg så klienten som “han”, når jeg ikke taler om en specifik klient. Heri ligger intet andet, end at forskellen letter læsningen, hvor der anvendes stedord.
- 34 Læsevejledning til samtaleudskrifterne:
 Feedback – de små kommentarer til den andens tale, som mest angiver, at man lytter, men hvor man ikke overtager ordet – står i parenteser inde i den anden parts replik dér, hvor de forekommer.
 – (tankestreg) angiver en lille pause, der er lidt længere end en almindelig vejrtrækning.
 (pause) angiver en lidt længere pause.
 (*) angiver, at deltagerne afbryder eller taler i munden på hinanden. Tegnet er placeret på det sted i den talendes replik, hvor den andens næste replik starter.
 / angiver den talendes selvrettelser(f.eks.: “Men jeg har jo/vi har jo hele tiden (...”).
Kursiv angiver et særlig markant tryk.
 (...) angiver at noget er udeladt i et citat.
- 44 Dette sker naturligvis inden for meget forskellige rammer og begrænsninger af lokalpolitisk og organisatorisk art. Om end disse niveauer naturligvis også er afgørende, har jeg af forskellige grunde valgt ikke at inddrage dem i undersøgelsen. Uanset disse rammers betydning mener jeg endvidere, at en betragtelig del af definitionen af socialpolitikken *nødvendigvis* må ligge hos sagsbehandlerne. Begrundelsen for dette uddybes længere fremme i artiklen.
- 54 Teorien er oprindeligt formuleret af H.L. Zetterberg i artiklen “Compliant Actions” i: *Acta Sociologica*, Vol 2. fasc 4, 1957. Med begrebet “Compliant Man” – som kan oversættes til: det eftergivende/føjelige menneske – ønskede Zetterberg, ifølge Asplund, at formulere sociologiens modstykke til økonomiens “Economic Man”.
- 64 En nærmere beskrivelse af det intentionelle motivationsbegreb findes især i Østerberg (1986), men også i Asplund (1980) og Carstens (1998).
- 74 Min fremstilling af principperne i det følgende bygger i væsentligt omfang på Rothsteins (1994) diskussion af de to principper i forhold til velfærdssystemernes indretning, men også på Doyal & Gough (1991) og Østerberg (1986). Rothstein tager især udgangspunkt i John Rawls: “A Theory of Justice”, 1971 og en del af hans efterfølgende værker, og en række andre forfattere inden for politisk filosofi bl.a. Ronald Dworkin, Amartya Sen og Martha Nussbaum. – Robert A. Dahl anses dog normalt for at være ophavsmand til den klassiske formulering af autonomiprincippet i: *Democracy and its Critics* (1989). Ingen af de nævnte forfattere behandler dog fænomenet aktivering. Brugen af begreberne og eksemplificeringerne på dette område står således helt for min egen regning.
- 8 Robert A. Dahl: *Democracy and its Critics*. Yale University Press, 1989: pp 100–101.
- 94 Bl.a.: Danmarks Statistik (1995); Finansministeriet (1995); Goul Andersen (1995); Velfærdskommissionen (1995); Den alternative velfærdskommission (1995).

- 104 Især: Socialkommissionens rapporter (1992-93), Velfærdskommissionen (1995), og i øvrigt de i note 9 nævnte undersøgelser.
- 114 Jeg må understrege, at afvisningen af andre oplysninger normalt foregår mindre bastant end her, hvor sagsbehandleren oveni bekræfter, at hun har oplysninger om Jette uden at fortælle hvilke, og hvor hun har dem fra, og samtidig afviser, at Jettes egen fremstilling kunne være relevant!

LIT T E R A T U R

- Asplund, Johan (1980). "Motivation och kontroll", i Johan Asplund. *Socialpsykologiska studier*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Carstens, Annette (1998). *Aktivering – Klientsamtaler og socialpolitik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Dahl, Robert (1989). *Democracy and its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Danmarks Statistik (1995). "Arbejdskraftundersøgelsen" 2. kvartal 1994, *Nyt fra Danmarks Statistik*, 26.
- Den alternative velfærdskommission (1995). *Fra forsørgerkultur til udviklingskultur*. København: Ugebrevet Mandag Morgen.
- Doyal, Len & Gough, Ian (1991). *A Theory of Human Need*. N.Y.: The Guilford Press.
- Finansministeriet (1995). *Budgetredegørelse 95*.
- Goul Andersen, Jørgen (1995). *De ledige ressourcer. En analyse af de langtidsledige – deres baggrund, forventninger og holdninger*. København: Ugebrevet Mandag Morgen.
- Olsen, Erling (1995). *Jul i Over- og Under-Danmark*. Indlæg i Politiken, d. 24. 12. 95.
- Petersen, Jørn Henrik (1996). *Vandringer i Velfærdsstaten. 11 bidrag om velfærdsstatens legitimitet*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Rawls, John (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rothstein, Bo (1994). *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS Förlag.
- Socialkommissionen (1992). *De unge. Portræt af en generation i velfærdssamfundet*. Rapport/Socialkommissionen 1. København: Socialkommissionen.

- Socialkommissionen (1992). *Sortering for livet. Debatoplæg om de unge*. Niels Enrum (red.). København: Socialkommissionen.
- Socialkommissionen (1992). *En god start. Forslag til en samlet uddannelses- og beskæftigelsesindsats for de unge*. Rapport/Socialkommissionen 2. København: Socialkommissionen.
- Socialkommissionen (1992). *Uden arbejde. Overførselsindkomst til midtergruppen*. Rapport/Socialkommissionen 3 Rapport nr. 3. København: Socialkommissionen.
- Socialkommissionen (1992). *Tabt? Debatoplæg om midtergruppen*. Niels Enrum (red.). København: Socialkommissionen.
- Socialkommissionen (1993). *Arbejde og velfærd. Forslag til en ydelses- og aktiveringsreform for midtergruppen*. København: Socialkommissionen.
- Zetterberg, H.L. (1957). "Compliant Actions" i *Acta Sociologica*, 2(4).
- Velfærdskommissionen. Kommissionen om fremtidens beskæftigelses- og erhvervs-muligheder/Erhvervsministeriet et al. (1995). *Velstand og Velfærd – en analysesammenfatning*. København: Erhvervsministeriet.
- Østerberg, Dag (1986). *Fortolkende sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

KOMMUNAL KLASSIFICERING AF LANGTIDSARBEJDSLØSE

FRANK EBSEN OG JENS GULDAGER

En relativ stor gruppe af arbejdsløse har igennem mange år været på kon-tanthjælp. De har været i kontakt med talrige sagsbehandlere, arbejdet i pro-jekter, i virksomheder, i offentlige institutioner uden, at de er kommet i arbejde. Hvad er det egentlig, der foregår? Vi vil i artiklen se nærmere på, hvordan kommunerne opdeler og klassificerer de arbejdsløse, da det har betydning for, hvad de kan gøre for at komme i arbejde og dermed også for, hvilke kvalificerende tilbud de får adgang til.

Vores empiriske materiale består af tre undersøgelser, som er gennemført i årene 1996-2000: I Herlev-undersøgelsen fulgte vi arbejdet med at aktivere langtidsledige over 25 år fra 1993-1996 bl.a. ved at interviewe 16 klienter tre gange i de tre år, interviewe sagsbehandlere, analysere dokumenter og regi-strere resultater for hele gruppen (Ebsen, Guldager & Hagen, 1999). I Meto-deundersøgelsen blev 10 klienter og deres sagsbehandlere interviewet, og arbejdet i forvaltningen blev observeret. En anden del af metodeundersø-gelsen bestod i, at sagsbehandlerne i tre kommuner udfyldte spørgeskemaer på hver anden langtidsledig klient om karakteristika, tidsforbrug, o.l. (i alt 674 skemaer) (Ebsen, 2001b). I Næstved-undersøgelsen fulgte vi forvalt-ningens arbejde fra 1996-1999, bl.a. ved at observere 29 samtaler, interviewe 13 klienter, analysere dokumenter og analysere 1600 spørgeskemaer på et repræsentativt udsnit af klientgruppen (Ebsen, 2001b).

KLASSIFIKATION AF LANGTIDSARBEJDSLØSE

Den franske sociolog Pierre Bourdieu (1995) fremhæver, at distinktion, ind-ordning og klassifikation er et grundlæggende samfundsmæssigt fænomen. Bourdieu taler i denne forbindelse om kampen om klassifikationerne. Men der er ikke bare tale om principper for inddeling:

Idet disse principper producerer begreber, producerer de både de grupper, som producerer dem, og de grupper de produceres mod. Stridens æble i kampen om den sociale verdens mening er *magten over de klassifikationsskemaer og det klassifikationssystem, som ligger bag forestillingerne om forskellige grupper* – og dermed også bag mobiliseringen eller demobiliseringen af dem (Bourdieu, 1995: 237–238, vores kursivering.)

I denne kamp indgår der efter Bourdieus opfattelse anvendelse af symbolsk vold i forbindelse med de klassificeredes accept af “den sociale verdens påbud” (Bourdieu, 1997). Der er dermed tale om en underkastelse under det, Bourdieu kalder doxa, som er “en ortodoksi, det rette og rigtige syn, det herskende syn, som alene har tvunget sig frem gennem kampe mod rivaliserende syn” (Bourdieu, 1996: 70–72). Denne doxa binder os gennem alle slags ubevidste bånd til den etablerede orden.

Bourdieus begreb doxa har klare paralleller til Michael Foucaults begreb om “sandhedsregimer” (Foucault, 1994). For Foucault er sandhedsregimer de herskende eller dominerende syn og opfattelser, der er i stadig kamp med rivaliserende syn og opfattelser, og som vedrører forskellige samfundsmæssige eller sociale fænomener og problemstillinger. Foucault (1975) afdækker f.eks. sandhedsregimet i forhold til fængselsafstraffelse, hvor organiseringen af fængselsvæsenet bliver en vigtig bestanddel i samfundets måde at organisere magt på. Denne dominans fremmer og støtter sig på særlige former for disciplinering, hvortil der er knyttet en række teknikker. Det er teknikker, som ikke kun gør sig gældende inden for fængselsvæsenet, men også på f.eks. skoler, militærinstitutioner, hospitaler og – som vi vender tilbage til – i socialforvaltninger. De gør sig heller ikke kun gældende på én lokalitet og er ikke styret af en central institution. Disciplineringen udspiller sig overalt og hele tiden, og rummer en mængde forskellige teknikker, som Foucault også kalder magtens mikrofysik:

Det drejer sig altid om meget minutiøst udformede teknikker, ofte uendeligt begrænsede, men de savner ikke betydning: de definerer politisk ned i mindste detalje en bestemt måde at underlægge sig kroppene på; en ny magtens ‘mikrofysik’ (Foucault, 1975: 163).

Men selvom disciplineringen er udtryk for magtens måde at underkaste sig individerne på, er den samtidig også en produktiv kraft. Den skaber synlige resultater og relationer mellem individer. Magtens produktive kraft er et resultat af kampe om ord og viden, som hele tiden er til stede, og hvis resultater vi ikke kan frigøre os fra, men som vi kan forholde os til og – ved at

forholde os til – ændre. “Friheden består med andre ord i vores evne til at ændre de teknikker, hvor vi danner os selv som moralske subjekter” (Hede, 1997: 159).

En nærmere indkredsning af hvordan klassificering foretages i kommunale forvaltninger har dermed til formål at illustrere de magtmekanismer og den kamp om klassifikationer, der ligger i Bourdieus og Foucaults syn på klassifikation og disciplinering, samt at lægge op til en diskussion af, om det kan gøres anderledes. Vores målgruppe er langvarige modtagere af kontanthjælp, som indgår i aktiveringsindsatsen.

KLASSIFIKATIONER AF KONTANTHJÆLPSMOTTAGERE I KOMMUNER

Den fremherskende politik over for arbejdsløse har siden 1994 været formuleret under overskriften aktivering. Den dækker over en række forskellige opfattelser af arbejdsløse. I Lov om kommunal aktivering (1993), Lov om aktiv socialpolitik (1998) samt i bemærkningerne til lovene er der tre temaer i spil: 1) Et tema handler om kvalifikationer fra tidligere uddannelse og evt. arbejdserfaringer, som skal sættes i relation til de kvalifikationer, som bliver efterspurgt på arbejdsmarkedet. 2) Et andet tema handler om sociale problemer, som man gennem aktivering forventer at kunne løse eller evt. forebygge. 3) Et tredje tema handler om de arbejdsløses villighed til at arbejde, hvor aktiveringen forventes at sikre denne villighed (Se Carstens’ artikel, denne bog).

De tre temaer angiver et grundlag for at kategorisere klienter¹. Klienterne kan opdeles i grupper af kvalificerede og ikke-kvalificerede, grupper af socialt udsatte og ikke socialt udsatte samt grupper af villige og uvillige klienter. Hver kategori appellerer til et sæt af handlinger, som kan iværksættes, hvis man tilhører den ene eller anden kategori. Hvis man ikke er kvalificeret, kan man tilbydes uddannelse, hvis man er udsat kan man tilbydes samtaler og behandling, og hvis man er uvillig, kan kontanthjælpen stoppes.

Det er ikke i lovgivningen angivet, hvordan man skal klassificere kontanthjælpsmodtagere. Det er kommunernes opgave. De konkretiserer temaerne i forhold til den lokale gruppe af arbejdsløse, de lokale politiske opfattelser, den lokale økonomi, det lokale arbejdsmarked m.v. Kommunerne kan således tillægge aspekterne om kvalificering, social udsathed eller villighed forskellig betydning og i forlængelse heraf bestemme hvilke tilbud, der kan gives til de arbejdsløse.

I kommunerne er der ansat sagsbehandlere til at forvalte loven og den kommunale politik over for klienterne. Sagsbehandlerne indsamler viden om den enkelte klient med henblik på at iværksætte en række handlinger, som lokalt og i loven er tillagt betydning. Hensigten er iflg. loven at give klienten et tilbud, som forbedrer mulighederne på arbejdsmarkedet. Det kan være tilbud om uddannelse, praktik, projekter og egentligt arbejde. Sagsbehandlerens opgave er således at vurdere den enkelte og dermed give det mest relevante tilbud.

Netop klienternes forskellighed giver anledning til overvejelser om, hvorvidt sagsbehandlerne kan rumme alle typer af klienter, eller om man skal fordele dem på forskellige grupper eller med andre ord lave en slags specialisering. Overvejelserne fører til, at man mange steder opdeler klienterne i grupper af arbejdsmarkedsparate og ikke-arbejdsmarkedsparate.

Det er en relativ enkel overordnet klassifikation, som gjorde sig gældende i alle de undersøgte kommuner. Den var ikke særlig præcis. Der var ikke i nogen af kommunerne klare kriterier for, hvornår man blev placeret det ene eller det andet sted. I en af kommunerne blev der i løbet af halvandet år tilbagevisiteret 16 pct. af klienterne fra afdelingen for arbejdsmarkedsparate til afdelingen for ikke-arbejdsmarkedsparate (Ebsen, 2001a). Der var heller ikke enighed blandt sagsbehandlere om, hvem der var arbejdsmarkedsparate. I en anden kommune (Ebsen, Guldager & Hagen, 1999) blev flere klienter opfattet som arbejdsmarkedsparate i takt med, at flere kom i arbejde, og med at paratafdelingen manglede klienter at arbejde med. En række af dem, som tidligere var blevet udelukket fra den arbejdsmarkedsrettede aktivering, fik nu adgang til den. Det er således et eksempel på, hvordan en gruppe gennem en ændret klassificering mobiliseres til at deltage i andre typer af tilbud.

De tre temaer fra lovgivningen danner grundlag for den overordnede klassificering. De kvalificerede, de socialt ikke-udsatte og de villige hørte til de arbejdsmarkedsparate og de ukvalificerede, socialt udsatte og uvillige hørte til de ikke-arbejdsmarkedsparate. Når klienterne kunne karakteriseres mere blandet, skabte det problemer, f.eks. når de var kvalificerede, men socialt udsatte f.eks. med et misbrug. Eller når de var kvalificerede og uvillige. I en kommune tog den arbejdsmarkedsrettede afdeling efterhånden flere af de socialt udsatte ind. De lavede dermed en mere finmasket klassificering, som gik på typen af sociale problemer, hvor misbrugere blev udelukket, men personer med dårligt helbred blev inkluderet. De uvillige blev konsekvent udelukket og sendt tilbage til ikke-paratafdelingen (Ebsen, 2001a).

Den første overordnede klassifikation blev afspejlet i organiseringen af forvaltningen i to afdelinger. I nogle tilfælde blev klienterne allerede efter den første samtale visiteret videre til afdelingen for arbejdsmarkedsparate eller til afdelingen for ikke-arbejdsmarkedsparate. I en kommune havde man lavet en enhed, som skulle placere klienterne i arbejdspraktik eller arbejde i private virksomheder (Ebsen, 2001a). I denne gruppe samlede man de bedst kvalificerede, de mindst socialt udsatte og de arbejdsvillige. I samme kommune havde man oprettet et projekt, der tog sig af dem, som man havde svært ved at finde relevante tilbud til. Der blev de mindst kvalificerede, de mest socialt udsatte og de mest uvillige placeret.

Når den overordnede klassificering var foretaget, skete der en yderligere klassificering for at afklare, hvilket tilbud den enkelte kunne modtage. Hvert tilbud forventede at få klienter, som passede til, hvad de kunne. Sagsbehandlerne havde således til opgave at sortere klienterne i overensstemmelse med tilbuddenes specialiteter. I de fleste tilfælde foretog sagsbehandleren klassificeringen. Men det kunne også ske gennem "ansættelsessamtaler" til det enkelte projekt. Derved kunne projekter, som blev ledet af professionelle fagpersoner, sikre, at de ikke fik sendt de "forkerte". Der var ofte en udgrænsning fra særlige problemgrupper som f.eks. misbrugere. De blev i stedet sendt ud i de frivillige foreninger (Ebsen, Guldager & Hagen, 1999).

KLASSIFICERING OG KLIENTER

Klienterne var opmærksomme på, at de blev klassificeret. De vidste, at der var krav om at de skulle deltage i et tilbud, og at de skulle have bestemte karakteristika for at komme i de respektive tilbud. Men det var ikke altid, klienten forstod klassificeringen. Et eksempel herpå er Ole, som er i midten af 30'erne. Da han bliver arbejdsløs, begynder han at drikke. Kommunen klassificerer ham som ikke-arbejdsmarkedsparat pga. drikkeriet. De sender ham i en aktivering med andre, som er socialt udsatte. Der holder han efter et år op, fordi han oplever, han er fejlplaceret. Han vil have et arbejde, og det lykkes med parat-afdelingens hjælp at få et vikariat som pedel på en skole. Men da det ikke fører til arbejde, ender han med en aktivering, hvor han banker maling af i en skøjtehal (Ebsen, Guldager & Hagen, 1999).

Ole beretter, at han i begyndelsen havde forståelse for, at han var placeret som ikke-arbejdsmarkedsparat på grund af drikkeriet. Da han i et års tid ikke havde drukket, ønskede han et arbejde på almindelige betingelser. Sagsbehandlerne så ikke, at hans misbrug var ophørt, så han henvendte sig selv i

parat-afdelingen. Der fandt man en praktik, som passede til hans kvalifikationer, men som han ikke fik, da skolen opslog en stilling som medhjælper. Skolen syntes således ikke, at han havde tilstrækkelige kvalifikationer, selv om de ikke havde haft noget at udsætte på ham i vikarperioden. Ole forstod ikke, hvad der skete, og fandt den efterfølgende aktivering i skøjtehallen formålsløs. Der var ingen, som fortalte, hvorfor han ikke fik jobbet på skolen, og hvorfor han nu blev sat til at banke rust af.

Oles klassifikationer skifter. Først er han socialt udsat og dermed ikke-arbejdsmarkedsparat, så han kommer i projekt-aktivering. Han får selv ændret klassifikationen til at være kvalificeret og dermed arbejdsmarkedsparat, men ender med at blive ukvalificeret og ikke-arbejdsmarkedsparat. Første klassifikation sker af sagsbehandlere, den anden af ham selv og sagsbehandlere i parat-afdelingen og den sidste som en konsekvens af, at han ikke får det forventede job.

Et eksempel på, at en klient opponerede mod sin klassifikation, er Frederik, som er midt i 30'erne. Han har med få undtagelser været i kontakt med det sociale system i hele sit liv og levet et problemfyldt og udsat liv. Han bliver klassificeret som ikke-arbejdsmarkedsparat og aktiveret. I første omgang er han glad for aktiveringen, men det holder ikke i længden, fordi han føler sig isoleret på aktiveringsstedet. Han deltager så med stor succes i et etårigt uddannelsesforløb, som han er tilfreds med, mens andre aktiveringer ikke fører til noget (Ebsen, Guldager & Hagen, 1999).

Frederiks mangeårige kontakt til socialforvaltningen havde haft lyspunkter, som da han fik revalideringsydelse til at gennemføre en HF-eksamen. Han var socialt udsat, da han i hele sin opvækst havde haft problemer med misbrug. Det opdagede sagsbehandlerne imidlertid ikke. Han kritiserede over for såvel den enkelte sagsbehandler som på møder med flere klienter aktiveringen og fremstod ikke som en villig klient. Han stillede klare krav til, hvilken type aktivering han ville deltage i, og han deltog kun, hvis den havde et mål i forhold til, hvad han gerne ville. I aktiveringen viste han sig særdeles kvalificeret til at arbejde på det område, der interesserede ham.

Frederik blev klassificeret som kvalificeret, men mindre villig. Det betød, at han kun blev aktiveret inden for det, han selv ville eller gik uden tilbud – altså som periodisk arbejdsmarkedsparat. Sagsbehandlerne fik ikke øje på den sociale udsathed til trods for den omfattende journal, og skønt Frederik undervejs var ude i misbrug. Dertil kom, at Frederik, om end han gerne ville, ikke havde tillid til, at sagsbehandlerne kunne hjælpe i forhold til misbruket, hvorfor han ikke ønskede at diskutere det.

Et eksempel på en klassificering, som trods uenighed bliver accepteret, er Peter, som er 50 år og bor alene. Han er musiker og holdt efter 30 års alkoholisme op med at drikke. Halvandet år efter får han flere blodpropper, som har gjort ham fysisk svag og dårligt gående. Sagsbehandleren klassificerer ham som ikke-arbejdsmarkedsparat og kan heller ikke finde aktivering til ham. Han kommer ikke i aktivering, men får lov til at bruge tre måneder på at hjælpe sin datter til rette på en efterskole. (Ebsen, Guldager, 2001). Peter ønskede selv at komme på førtidspension på grund af helbredet, og fordi han ikke troede, at aktivering ville føre ham i arbejde.

Han blev imidlertid klassificeret anderledes af kommunens lægekonsulent, som ikke anså ham for tilstrækkelig handicappet til førtidspension. Kommunen forventede, at han kunne påtage sig et arbejde, og at sagsbehandleren efterfølgende burde forsøge at mobilisere ham i den retning. Hun var imidlertid ikke enig i lægens vurdering, og accepterede, at han ikke skulle noget de næste tre måneder. Hun havde ikke nogen idé om, hvad hun efterfølgende kunne tilbyde ham, da han ikke havde tilstrækkelige kvalifikationer og samtidig var socialt udsat. Han vil sandsynligvis være permanent demobiliseret i forhold til arbejdsmarkedet, selv om han ikke vil modtage førtidspension.

Klienter kan imidlertid også være istand til selv at bestemme klassificeringen ved at konstruere en selvstændig position. Det er Sofie et eksempel på. Sofie er i begyndelsen af tredive og enlig mor. Hun har levet et relativt "almindeligt liv" med familie, skolegang, venner og mange udadvendte interesser. Hun har i imidlertid også i en periode levet med sit barn på gaden, haft langvarige boligproblemer og i perioder været arbejdsløs. Efter deltagelse som ansat i et projekt for særligt udsatte unge udvikler hun selv et projekt for enlige mødre, som hun får støtte til fra Socialministeriet. Kommunen accepterer det som hendes aktivering. (Ebsen & Guldager & Hagen, 1999).

Sofie berettede, at hun oplevede sig som arbejdsmarkedsparat, men ikke var villig til at arbejde med hvad som helst. Hun forventede ikke, at kommunen ville give hende et relevant tilbud, og var bevidst om, at temaet om villighed kunne blive problematisk. Det håndterede hun ved at lave sit eget projekt, hvor hun blev klassificeret som ikke-arbejdsmarkedsparat. Efter en periode på fem år trak hun sig ud af projektet og blev optaget på en uddannelsesinstitution. Hun blev da omklassificeret til arbejdsmarkedsparat og modtog revalideringsydelse.

Det gælder for alle fire ovennævnte og mange andre langvarige klienter, at

de løbende er uenige i den måde, de klassificeres på, og forsøger at korrigere den. De beretter, at det er svært at komme til orde overfor forvaltningen, og at de med forskellige strategier forsøger at håndtere de kritiske temaer i lovgivningen. Ole valgte selv at skifte afdeling, men endte alligevel i en utilfredsstillende aktivering. Frederik og Sofie fandt strategier i forhold til vilighedstemaet, som sagsbehandleren kunne håndtere inden for kommunens rammer. Peter og hans sagsbehandler oplevede, at han blev fejlklassificeret, men i kraft af deres enighed blev han i en periode friholdt for aktivering.

Klienterne oplevede således kun i Peters tilfælde, at sagsbehandlerens kendskab til dem som personer var afgørende. Det manglende personkendskab bekræftes af en kvantitativ undersøgelse af sagsbehandlerens arbejde. Den viser, at sagsbehandlere i gennemsnit mødte de langvarige kontant-hjælpsmodtagere med 104 dages mellemrum i 15–30 minutter, og hver tredje gang var det en ny sagsbehandler (Ebsen, 2001b). Undersøgelsen viser endvidere, at sagsbehandlerne afgrænser sig fra at tale om netværk, familie, og klientens økonomiske forhold.

Når personkendskabet er så relativt overfladisk, er det kun i mindre omfang klienterne selv, der kommer til orde. I stedet bliver sagsbehandlerens klassificering vigtig. Det vil i første runde sige klassificeringen i arbejdsmarkedsparat og ikke-arbejdsmarkedsparat, som giver adgang til to typer af tilbud. I anden runde klassificeres klienterne mere detaljeret i forhold til de enkelte tilbud. I den forbindelse forsøger klienterne at få de tilbud, som de oplever som mest relevante. Dermed spiller det en rolle, hvilke tilbud kommunen råder over, hvilket kan være meget forskelligt. I en kommune var der kun to projekter til rådighed for de mindst kvalificerede og socialt udsatte (Ebsen & Guldager, 2001). I en anden kommune var der flere typer tilbud til rådighed i virksomheder, foreninger, institutioner, projekter osv., så klienterne i højere grad fik mulighed for selv at vælge (Ebsen, Guldager & Hagen, 1999).

Sagsbehandlerne vurderede, hvordan klienterne kunne håndteres og bevæges inden for lovgivningens tre temaer. Deres muligheder var i høj grad påvirket af de tilbud, de havde adgang til at give. Man kan sige, at klienter blev klassificeret ud fra sagsbehandlerens vurdering af de tre temaer og dernæst ud fra, om det var muligt at gøre noget med de tilbud, der var. I undersøgelserne er der eksempler på, at klienterne forsøgte at komme på de tilbud, som var mindst belastende, når de oplevede, at tilbuddene ikke var relevante. Det kunne f.eks. være at blive placeret i frivillige foreninger, fordi der var mindre kontrol eller bedre adgang til at indtage alkohol (Ebsen, Guldager & Hagen, 1999).

I flere kommuner var der en vis resignation over for lovens krav om at give relevante tilbud til alle. Det betød, at man accepterede, at der i lange perioder ikke skete noget med de klienter, man havde svært ved at placere, uanset om det skyldtes manglende kvalifikationer, uvillighed eller sociale problemer. Eller det betød, at man placerede dem i en slags “rest”-projekter, som er kendetegnet ved, at klienterne blot er til stede i et givet tidsrum på dagen. I en kommune var der f.eks. et “rest-projektet”, som både skulle tage sig af de uvillige, de ukvalificerede og især de socialt udsatte. Det resulterede i et sted præget af fravær, manglende planer for aktiviteterne og manglende mål for deltagerne (Ebsen, 2001a; Jensen & Pless, 1999).

K L A S S I F I C E R I N G S T E K N I K K E R

Foucault beskriver disciplinering som en række teknikker, som skaber forskellige underordningsforhold. Det er herigennem, magten bliver synlig og tilstedeværende i hverdagen, selv om den ikke udspringer fra et centralt sted eller er udtryk for personers eller grupperes måder at sætte deres interesser igennem på (Hede, 1997; Lindgren, 1996). I det følgende vil vi se på, hvordan klassificeringen fremkommer, og dermed på nogle særlige former for disciplinering. Vi har ovenfor givet nogle eksempler på, hvordan arbejdsløse oplevede, at klassifikationen fik betydning og satte et bestemt handlerum op for deres handlinger. De arbejdsløse bestemte således ikke selv, hvad der skulle ske, og måtte kæmpe for, at deres beretninger og strategier fik betydning. Men eksemplerne viste også, at det var muligt at føre denne kamp og få indflydelse. Hermed understreges Foucaults pointe, at magt altid følges af en modmagt (Foucault, 1994). I det følgende vil vi give nogle eksempler på, hvilke teknikker man bruger til at klassificere og disciplinere de arbejdsløse.

Den første teknik handler om organiseringen af det fysiske rum, som møder klienten. Det kunne f.eks. se således ud (Guldager & Ebsen, 2001): Revalidering- og aktiveringsgruppen i en kommune har til huse på 2. sal i en lang tre etager høj bygning. Man kommer derop af en trist udseende og noget nedslidt trappe, der næppe har været vedligeholdt de sidste mange år, og ind i et lille venterum, der er beregnet til rygere. Derfra er der en dør, der fører ind til et lidt større venterum for ikke-rygere. Der er en skranke, hvor man kan henvende sig. Også i dette rum er der en aflåst dør, og denne fører ind til aktiverings- og revalideringsgruppens kontorer. Der kan man komme ind efter henvendelse ved skranken, hvor sekretæren elektronisk åbner

døren, hvis man har en aftale eller anden relevant adgangsgrund. Meget ofte kommer man ind ved, at sekretæren ringer til den sagsbehandler, som man har ærinde hos, og denne kommer så ned i venteværelset og henter en. Fra venteværelset kommer man ind på en meget lang og smal gang, som forbinder kontorerne. Sagsbehandlerens kontorer er meget små, på ca. 6 kvadratmeter. Der er typisk et arkivskab til sagerne, en reol, et skrivebord med computeren og en stol til klienten. Kommer der to til samtale, kan der lige presses en stol mere ind, men så sidder man også tæt.

Der er ingen særlige samtale- eller møderum. Hvis pladsen er for trang på de små kontorer kan man låne faglederens kontor, der også fungerer som møderum. Lokalerne har vi set mere lyse andre steder, men indslusningsmekanismen gennem venteværelser, skranker og låste døre er næsten altid til stede. Når klienten er kommet ind på kontoret, foregår samtalerne for det meste ved, at sagsbehandleren sidder i en kontorstol bag et skrivebord med computer, og klienten sidder i en almindelig stol foran eller ved siden af skrivebordet. Dermed bekræfter den fysiske organisering, at sagsbehandleren fører ordet i undersøgerens rolle og beslutter, hvad der skal ske. Klienterne er der som gæster, som må acceptere andres bestemmelser. Det er ikke deres lokaliteter.

Der ligger også en styringsteknik i førstegangssamtalens skemapunkter (Ebsen, 2001a), som er:

- 1) Persondata: navn, adresse, personnummer, samlivsforhold, børn og børnepasningsforhold
- 2) Organisationsforhold: fagforening og A-kasse
- 3) Kontanthjælp: periode og om den er tilbagebetalingspligtig
- 4) Tidligere beskæftigelse: tidligere jobs, tidspunkter, interesser og ønsker
- 5) Formelle kvalifikationer: skolegang, uddannelse, kurser, kursusbeviser, kørekort etc.

Der er her tale om en på forhånd fastlagt tematisering, som er skrevet ned på et skema, sagsbehandleren skal udfylde. Når sagsbehandleren i denne arbejdsmarkedsrettede afdeling møder en klient for første gang, går hun igennem hvert emne. Det er vanskeligt for klienten at komme til orde med andre aspekter; de skal helst have relevans for et af temaerne. En samtale kan f.eks. forløbe som følger. Efter et par minutters samtale om punktet om persondata, siger klienten A, at han har et dårligt knæ (Ebsen, 2001a):

S: Og hvad har de gjort ved det knæ?

A: Jamen så tog jeg til Jugoslavien efter værnepligten og kom hjem derfra. Så blev jeg genindkaldt til en øvelse, og den første øvelse jeg var på, dér fik jeg en mukkert ind i knæet.

S: Ja, er det opereret, tre gange, ja, og det kan ikke blive bedre.

[Samtalen fortsætter nogle minutter med de øvrige oplysninger, men under punktet om kvalifikationer kommer sagsbehandleren igen i tanke om knæet:]

S: Hvordan kommer du rundt?

A: Cykler

S: Cykler, det kan du godt?

A: Ja

Klientens forsøger at give en information, som han oplever som væsentlig for sit fremtidige virke på arbejdsmarkedet. Sagsbehandleren overhører det i første omgang, og vurderer det kun i snæver betydning ud fra, om knæet har betydning for de jobs, som kan tilbydes. Klienten får i denne situation ikke mulighed for at berette bredere om handicappets betydning. Styringen af samtalen kan også illustreres som følger, hvor samtalen indledes med at konstatere, at klienten (B) har noget afløsningsarbejde i en daginstitution:

S: Da vi snakkede sammen i august måned, da havde du fået en tid hos en anden sagsbehandler på aktiveringsgården og skulle til samtale. Hvad gik der galt dér? Jeg kan ikke se noget på min skærm, nemlig.

B: Der gik ikke noget galt. Hun sagde, at det var ok, at jeg gik på VUC. På daghold...

S: Vil det sige, du går på VUC nu?

B: Ja i 18 timer om ugen...

[Og lidt senere i samtalen:]

S: For det bliver vi så nødt til at have – afvente. Men hvad så med et afløsningsarbejde? For de 18 timer, det er for lidt.

B: Det har jeg ikke rigtig haft tid til, for jeg har lige så meget hjemmearbejde, som jeg har skolearbejde.

S: Men man kan ikke medtage hjemmearbejde i forhold til aktivering og uddannelse.

[Sagsbehandleren føjer senere til:]

S: Det var jo derfor, du skulle ud på gården. Det var jo, fordi du skulle

aktiveres dér og ikke skulle køres ud på VUC eller et eller andet projekt. Det er dér, det går galt, ikke? Og det er jo dybt beklageligt.

Kommunen har en regel om, at en arbejdsmarkedsrettet aktivering skal være på 30 timer om ugen. Sagsbehandleren vil derfor have B op på flere timer på VUC og have hende til at tage lidt flere timer i institutionen. I samtalen er det kun arbejde og regler, som bringes i spil. Sagsbehandleren slutter samtalen med et krav og en forventning om, at klienten selv stykker sin aktivering sammen og efterfølgende gennemfører den. Dette krav kan have svære udsigter, da klienten, som er i slutningen af 20'erne, aldrig har haft noget fast arbejde. Hun har kun været aktiveret eller i arbejde via kommunen.

Efterfølgende vil det vise sig, om klienten er istand til at handle som forventet. Hvis det ikke sker, gennemføres en ny samtale, og hvis sagsbehandleren ikke kan finde en placering, er alternativet aktiveringsgården, eller at der ikke sker noget. Samtalen bruges til at teste klientens kvalifikationer, da hun på forhånd er klassificeret som arbejdsmarkedsparat. En tematisering af hendes manglende arbejds erfaring og måske sociale udsathed kunne have givet et andet resultat. Der gives således ingen åbninger for, at hun kan være klassificeret forkert, og klienten får ikke mulighed for at komme til orde med andre forhold.

Samtalen med klienten er sat proceduremæssigt i system ud fra punkterne i det beskrevne skema. Der kan imidlertid også være tale om et system, hvor sagsbehandleren improviserer over et givent tema, men hvor alle emner forholdes til det samme tema f.eks. lige som med kvalifikationstemaet i ovennævnte samtale med A. Sagsbehandleren havde i det lukkede rum, hvor hun mødte klienten, gode muligheder for at bestemme, hvad der kunne og skulle ske. I den pågældende kommune var alle sagsbehandlere loyale overfor kommunens procedurer og i et vist omfang overfor de kommunale holdninger. Men en anden måde at føre samtalerne på, er samtalen med C (Guldager & Ebsen, 2001):

S: Ja, hvordan ser din stofkarriere ud?

C: Hvad tænker du på?

S: Ja, hvornår startede du? Og hvad har du været på? Og hvad har det af konsekvenser i dag?

C: Jeg var en 16-17 år, jeg er 31 i dag

S: Det er 15 år siden.

C: Jaah, 12-14 år i hvert fald. Hvad jeg tog? Jeg tog alt, hvad der havde virkning.

S: Alkohol og...

C: Spiritus ikke? Og kokain og hash og piller, det var sådan, hvad der kom ind, det røg bare ned, ikke? Det er sådan op og ned, ikke?

S: Ja, ja...

C: Du skal op og i det, og så skal du ned, og skal du ned, og sådan kører det hele tiden. Det er klart alting. Det starter jo for sjov i weekenderne og sådan noget, ikke?

S: Ja.

C: Men bliver også alvor?

S: Ja

C: Ja, så er det knap så sjovt.

S: Det er jo det. Og hvornår du sådan for alvor – hvornår begynder din coke-periode f.eks.? Altså tit er det jo sådan, at folk starter med hash, og...

C: Det stod også på en del år.

S: Hvor det kun var i weekenderne?

C: Nu kom jeg ind i sådant et miljø, hvor at dem der med frimærker og velcromærker og sådanne nogen. De var med i sådanne nogen ting der.

S: Ja.

Videre får sagsbehandleren spurgt ind til hans tilhørsforhold til rockermiljøet, hans gæld til dem, hans søn, hans nye bopæl og hans forventninger til fremtiden herunder relationen til arbejdsmarkedet. Samtalen afsluttes med en aftale om at få nedsat skatten, så rockergælden kan betales. Sagsbehandleren møder her en nylig afvænnet stofmisbruger for første gang. Sagsbehandlerens teknik er tilbageholdende udspørgen, hvor hun først efter 7-8 minutters korte spørgsmål og svar får klienten til at fortælle i længere tekstblokke. Derfra bliver samtalen styret af de temaer, som han tager op. Der indsamles mange oplysninger, som dels bekræfter og uddyber sagsbehandlerens forståelse, dels giver et grundlag for at træffe en anden beslutning, end C oprindeligt forventede og dels opbygger et gensidigt kendskab mellem de to samtaleparter. Sagsbehandleren giver i samtalen hele tiden ordet til C og lader ham berette eller korrigerer hendes egen opfattelse af problemstillingen.

Samtalen rummer således både aspektet om social udsathed og om kvalificering, som holdes op mod hinanden i slutningen af samtalen, og ender i en beslutning, som begge oplever som relevant. Personkendskabet bliver større end i de fleste andre samtaler, vi har fulgt, og rummer en teknik, som er min-

dre styret af fastlagte procedurer og temaer. Der bliver mere plads til klientens beretning. Men også her er det sagsbehandleren, der styrer samtalen og beslutter, hvad der skal ske. Hun vælger blot at styre den på en anden måde end i de øvrige eksempler.

Sagsbehandlere afgør, hvor meget klienter kommer til orde. Det er muligt med lovens bestemmelser om det individuelle skøn at give plads til en klients beretning, så dennes særlige situation kommer til at indgå i vurdering og beslutning. Styringen af samtalen kan ske med forskellige teknikker. I nogle tilfælde styres de af på forhånd fastlagte procedurer (skemaer), og i andre tilfælde af sagsbehandlerens improvisation over et eller flere af lovgivningens temaer. Samtaler ud fra procedurer eller snævre tematiseringer giver mindst plads til klienters egne beretninger. Undersøgelserne tyder på, at de er uhensigtsmæssige over for klienter med sociale problemer, dvs. når temaet er social udsathed.

En tredje klassificeringsteknik er at sikre, at klienten er motiveret for at handle. Det ligger i temaet om villighed, men skyldes også en grundopfattelse af, hvad der skaber de bedste resultater. I samtalerne lægges der vægt på, at klienten selv er motiveret for at handle, og ikke blot gør, hvad sagsbehandlerne siger. Det bygger på en forestilling om, at når klienten af egen fri vilje ønsker at gøre noget, er der større sikkerhed for, at det fører til et godt resultat. Sagsbehandlerne forsøger derfor at sikre sig, at klienterne selv træffer den "rigtige" beslutning:

Der er ikke nogen beslutning nu; gå hjem og tag den med ro; tænk over det og imens vil jeg [sagsbehandleren] prøve at finde en løsning. Ring til mig, når du har taget en beslutning (Guldager&Ebsen, 2001: 19).

Jamen, jeg [klienten] havde forventet, at jeg ville referere fra reva-institutionen, og så skulle vi aftale, at så tog jeg på projektet på mandag. Hun havde sagt, at du skal have lov til at vente på en afklaring med din kæreste, og derfor så havde hun snakket om, jamen på reva-insitutionen er der altid en tre-fire måneders ventetid, så inden den tid må du også være mere afklaret med din kæreste. Så det var faktisk først noget, der skulle være fra næste år, men projektet tror jeg er hu-vej og her, men jeg ved det ikke (Guldager & Ebsen, 2001: 33).

Der foregår således en forhandling mellem sagsbehandler og klient, hvor klienterne inden for visse rammer får mulighed for at træffe en beslutning. Klienten i det 2. citat ovenfor endte med at acceptere, at hun skulle henvende sig på den pågældende revalideringsinstitution, men fik nogle måneder til at

gøre det i. Løsningen blev forhandlet igennem hele samtalen og endte i et kompromis.

Sagsbehandlerne søger således ikke alene at styre samtalen ud fra lovgivningens temaer, men forsøger også at skabe en situation, hvor den enkelte selv beslutter, hvad der skal ske. De forsøger at fremme den enkeltes egen evne til at disciplinere selvet for at bruge Foucaults udtryk. Når det lykkes, bidrager klienten selv til klassificeringen gennem valget af tilbud.

Klassificeringen foretages således især gennem de tre teknikker: a) Organisering af det fysiske rum, b) styring af samtalen og c) motivering af klienten. Centralt for alle teknikker er, at sagsbehandleren har stor magt og indflydelse på situation og resultat. Samtidig er der ikke tale om en absolut magt men om en interaktion efter særlige mønstre. Disse mønstre lærer klienterne at kende og mestre ved at komme med oplysninger, som de antager er relevante, jf. knæeksemplet, eller ved at foreslå en bestemt aktivitet for at undgå andre, jf. Sofie. Teknikkerne spiller sammen med de temaer, som er angivet i loven. Teknikkerne er opbygget for at sikre særlige typer af viden fra klienten, som passer med det, sagsbehandlere og kommune opfatter som de vigtigste aspekter i forhold til at forvalte loven. De skal frembringe det materiale, som muliggør klassificeringen og dermed en viden, kommune og sagsbehandler har defineret. Teknikkerne har til formål at "oversætte" klientens oplysninger, så man sikrer, at lovens temaer og kommunens foranstaltninger står i fokus. I nogle tilfælde får klienterne mulighed for at berette om deres historie og strategier, men det er sagsbehandleren og kommunen, som bestemmer og afgør, hvorvidt det sker, og om det får nogen betydning.

KLASSIFICERING, KLIENTHANDLEMØNSTRE OG MODSTRATEGIER

Bourdieu og Foucault fremhæver, at klassifikation og etablering af "sandhedsregimer" i forhold til klienter i det sociale system er et kampområde, hvor de implicerede parter kæmper om forskellige klassifikationssystemer og -kriterier og om forskellige sandhedsregimer. Og særligt Foucault understreger, at disse kampe indebærer modkampe og modstrategier fra den eller de parter, der opfatter sig som undertrykt eller tilsidesat af et givent klassifikationssystem eller dominerende sandhedsregime.

Dette lægger op til, at en kritisk analyse af et givent klassifikationssystem eller sandhedsregime ikke blot bør rette sit fokus mod de givne klassifikationssystemer og sandhedsregimer, men tillige bør undersøge, analysere og

dermed medtænke de modstrategier og handlemønstre, disse giver anledning til blandt de undertrykte eller tilsidesatte parter. Og det vil i nærværende sammenhæng først og fremmest sige klienternes handlemønstre og modstrategier.

Et centralt begreb i denne sammenhæng er mestringsbegrebet, der sammenfatter hvordan personer eller grupper af personer opbygger egne billeder/modbilleder af deres arbejdsløhedssituation, bestemte handlinger eller handlemønstre og/eller egentlige modstrategier i forhold til forvaltningens klassifikationer og dominerende "sandhed" (se Kaul & Kvande, 1991; Halvorsen, 1996; Rantakeisu, Starrin & Hagquist, 1996, der hver især identificerer forskellige mestringsstrategier blandt unge arbejdsløse).

I undersøgelsen af aktiveringen i Herlev (Ebsen, Guldager & Hagen, 1999) beskrives, hvordan mestringen tager udgangspunkt i den aktuelle situation, klienterne stod i og i deres livshistorie (Guldager, 2000). Livshistorien rummer erfaringer med tidligere perioder af arbejdsløshed, passivitet eller kriser, og dermed en begrundelse for evnen til at ændre situationen. Begge dele veksler samtidig og kan give anledning til forskellige håndteringer af samme situation. I klienternes beretninger fremgår, at sagsbehandlerne ikke spørger om deres livshistorie og ikke beder dem om at fortælle og begrunde deres strategier for at mestre arbejdsløsheden. De får ikke viden om netværk, om interesser og ofte heller ikke om de mange afslag. De får heller ikke viden om holdninger til at være arbejdsløs, f.eks. om klienterne skammer sig over situationen eller deres evt. sociale problem. De får også kun sjældent at vide, hvad klienterne tror om fremtiden på arbejdsmarkedet og i deres liv. Det er temaer, som ikke er nævnt i loven og i kommunernes vifte af tilbud, hvilket betyder, at klienternes egne strategier sjældent bliver formuleret eller bragt i spil.

Et andet tema, som påvirker mestringen af arbejdsløsheden, er klienternes opfattelse af og erfaringer med forvaltningen (se Hessle, 1988; Svedberg, 1995; Solheim, 1996). Det var især klienter med en langvarigt eller tidligere kontakt til socialforvaltningen, som beskrev, hvordan de havde relativt små forventninger til sagsbehandlerens arbejde. De forventede ikke reelt at få bistand til deres problem, og bar ofte på en stor vrede over, hvor lidt eller forkert hjælp de tidligere havde fået. Det førte for nogen til en strategi, hvor de ikke fortalte om problemerne, som i Frederiks tilfælde, eller konstruerede deres egen aktivering, som i Sofies tilfælde. Eller blot lod stå til og forholdt sig aflukket og passivt i forhold til sagsbehandlerens udspørgen og udspil.

På denne baggrund kan man med Foucault i tankerne sige, at man i sammenstødet mellem det givne sandhedsregime (klassifikationssystem) på den ene side og klienternes mestringsstrategier på den anden, står i et skæringspunkt mellem magtens disciplinering/undertrykkelse af klienter og magtens "produktive" kraft. Denne består i et forandringspotentiale, der hviler på systemets kapacitet (samt vilje og ønske) om at lade sig påvirke af modmagtens (dvs. klienternes) selvklassificering/modklassificering, handlemønstre, mestrings- og modstrategier. Her ligger i vores øjne en meget vigtig faglig og etisk udfordring for det kommunale aktiveringsarbejde, hvis det – i et magtperspektiv – vil sikre sig mod overgreb på eller undertrykkelse af klienter.

A F R U N D I N G

Vi indledte artiklen med at påpege, at kampen om sociale klassificeringer var en kamp, som handlede om samfundets måde at organisere forskellige befolkningsgrupper i forhold til hinanden. Denne kamp er ikke kun en kamp i ord og skrift, men i høj grad en kamp som foregår mellem klient og sagsbehandler i det sociale system rundt om i landets socialforvaltninger.

Klassificeringen sker ud fra de temaer om kvalifikation, social udsathed og villighed, som er nedfældet i loven. Temaerne strukturerer sagsbehandleres kontakt og samtale med klienterne. Klienter klassificeres med en primær intention om at mobilisere deres og systemets ressourcer i forhold til arbejdsmarkedet, men i nogle tilfælde med den konsekvens, at nogle via tilkendelse af førtidspension bliver demobiliseret i forhold til arbejdsmarkedet. I mellemrummet mellem de to hovedklassifikationer (arbejde eller førtidspension) folder en række underklassifikationer sig ud.

De mest brugte underklassifikationer er arbejdsmarkedsparat og ikke-arbejdsmarkedsparat, som ofte modsvares af forvaltningens opdeling i afdelinger. Dermed bliver klassifikationen bestemmende for afdelingernes magt og indflydelse, og et vigtigt internt tema i udviklingen i organisationen. Der er dermed mulighed for at organisationens praksis løsriver sig fra klientgruppens faktiske og meget forskelligartede situationer.

I den videre klassificering defineres klienterne i forhold til de tilbud, som sagsbehandlere råder over, og som kommunen har bestemt kan gives. Hvis der er mange typer af tilbud, er der mulighed for mange klassificeringer, hvis der er få, må klienterne klassificeres simpelt. Tilbuddene har principielt til formål at virke mobiliserende, men der er også tilbud, som blot giver en illusion om, at der sker noget, og loven overholdes. De er reelt med til at fasthol-

de en klassifikation af klienterne som værende uden for arbejdsmarkedet uden at det fremtræder som sådan.

Klassifikationen sker på grundlag af særlige teknikker. Vi illustrerede, hvordan organiseringen af det fysiske rum giver særlige betingelser for mødet mellem klient og system. Vi illustrerede også, hvordan sagsbehandlere bl.a. via den indledende samtales skemapunkter styrer samtalen på en måde, som nogle gange lukker og andre gange åbner for klienters beretning. Ligeledes illustrerede vi, at sagsbehandlere forsøger at motivere klienter til at medvirke i klassificeringen og gå positivt ind i de mobiliserende tilbud. Det centrale ved teknikkerne er, at de giver stor magt til systemet og dermed til sagsbehandlere til at bestemme og dirigere klienters handlinger.

Sagsbehandlers klassificering er ikke altid i overensstemmelse med klienternes. Lovens tematisering og de respektive teknikker strukturerer kontakten mellem sagsbehandler og klient på en måde, som udelukker visse former for oplysninger og viden. I samtalerne er det f.eks. kun sjældent, at emner som netværk, familie og håb om en fremtid på arbejdsmarkedet bliver berørt. Det betyder, at sagsbehandlere i en række tilfælde ikke får viden om klienters mestring af arbejdsløsheden, og ikke begriber deres handlinger. I de tilfælde, hvor der er stor uoverensstemmelse mellem sagsbehandler og klient kan klassificeringen være direkte undertrykkende. Systemets og sagsbehandlerens magt bliver derved til en disciplinering af klienten, som denne ikke ønsker og ikke kan forstå.

Det betyder ikke, at systemet eller sagsbehandlerens klassificering altid virker undertrykkende. Det sker ikke, når der er enighed om den og den efterfølgende mobiliserende/demobiliserende strategi i forhold til arbejdsmarkedet. Men for mange langvarige kontanthjælpsmodtagere er der ikke overensstemmelse, og i mange tilfælde har klienterne oplevet og erkendt undertrykkelsesaspektet. Ofte så klart, at de har udviklet særlige strategier for at minimere dets virkninger.

Dermed også sagt, at kommuner og sagsbehandlere befinder sig i et skæringspunkt mellem magtens potentiale til at mobilisere og frigøre og dens risiko for at demobilisere og undertrykke. Et skæringspunkt som gør sig gældende i klassificeringer og teknikker, og som udgør en vanskelig og vigtig udfordring for de kommuner og sagsbehandlere, som ønsker at frigøre og styrke klienternes handlemuligheder på såvel arbejdsmarkedet som i samfundet.

NOTER

- 1 I det følgende anvender vi ordet klienter, fordi det er det udbredte udtryk for personer, som modtagere ydelser fra det sociale system. Det præcise udtryk ville være arbejdsløse kontanthjælpsmodtagere, hvilket vi finder for sprogligt tungt. Det vil føre for langt her nærmere at diskutere klientbegrebets indhold og relevans, men et indtryk af semantikken kan fås i Salonen (1998).

LITTERATUR

- Bourdieu, Pierre (1995). *Distinktionen*. Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1996). *Symbolisk magt*. Oslo: Pax Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1997). *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Ebsen Frank (2001a). *Evaluering af Næsborg 1996-1999*. København: Center for Forskning i Socialt Arbejde.
- Ebsen, Frank (2001b). *Viden i arbejdsmarkedssager – en kvantitativ undersøgelse*. København: Socialministeriet.
- Ebsen, Frank & Jens Guldager (2001). *Forståelse og praksis i arbejdsmarkedssager*. København: Socialministeriet.
- Ebsen, Frank, Jens Guldager & Ulla Hagen (1999). *Arbejdsløse og aktivering*. København: Samfundslitteratur.
- Foucault, Michael (1975). *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv Förlag.
- Foucault, Michael (1994). *Viljen til viden. Seksualitetens historie 1*. København: Det lille Forlag.
- Guldager, Jens (2000). *Nærkontakt med det offentlige – et liv som bistandsklient*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Guldager, Jens (2000). "Nogle tanker om forskning i eller evaluering af socialt arbejdes metoder". *Socialvetenskaplig tidskrift* 4: 327-341.
- Halvorsen, Knut (1996). *Mestring av marginalitet* (red.). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Hede, Dag (1997). *Det tomme menneske*, København: Museum Tusulanum.
- Hessle, Sven (1988). *Familier i sönderfall*. Stockholm: Norstedts.

- Jensen, Signe & Mette Pless (1999). "På kanten af arbejdsmarkedet". Særnummer af *Social kritik*. København: Selskabet til fremme af social debat.
- Kaul, H. & E. Kvande (1991). "Mestring av arbeidsledighet". *Tidsskrift for Samfunnsforskning*. 1, 32: 3-22.
- Lindgren, Sven-Åke (1996). "Michel Foucault", pp. 314-329 i Heine Andersen & Lars Bo Kaspersen (red.). *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Rantakeisu, U., B. Starrin & C. Hagquist (1996). *Ungdomsarbetslöshet*. Lund: Studentlitteratur.
- Salonen, Tapio. (1998). "Klient", pp. 45-56 i Verner Denvall & Tord Jacobsen (red.). *Vardagsbegrepp i Socialt arbete*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Svedberg, Lars (1995). *Marginalitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Solheim, Liv (1996). pp. 126-153 i Knut Halvorsen (red.). *Mestring av marginalitet*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

MENNESKELIGHED I MØDET MELLEM SOCIALARBEJDER OG KLIENT – IDEAL ELLER REALITET?

LARS UGGERHØJ

Et af omdrejningspunkterne i det sociale arbejde er det konkrete møde mellem den hjælpende socialarbejder og den hjælp søgende borger. Det er så at sige her, kompleksiteten i det sociale arbejde udspiller sig. Mange socialarbejdere betragter da også mødet og dets indhold som det mest centrale i socialt arbejde. Derfor er mødet som fænomen også omgærdet af en række idealer blandt socialarbejdere om, at:

- behandle klienterne respektfuldt, ligeværdigt og menneskeligt,
- agere som klienternes advokat og talerør i systemerne,
- involvere klienterne i arbejdet med deres eget liv og problemer og
- agere mere socialt og vejledningsorienteret end administrativt.

Disse værdier tyder på at være institutionaliseret som ideal i professionen. Såfremt man inddrager en række undersøgelser af kommunikation og samtaler mellem socialarbejdere og klienter (Berg Sørensen, 1995; Uggerhøj, 1995), er det dog tvivlsomt, om idealerne slår igennem i praksis. Man kan således pege på, at:

- der er tale om et ulige forhold mellem en magtfuld socialarbejder og en magtesløs klient,
- socialarbejdere nærmere agerer som talerør for systemerne eller valgte faglige metoder end for klienterne og at
- klienterne sjældent involveres (Uggerhøj, 1995).

Der eksisterer altså en diskrepans mellem de idealer og de realiteter, som hersker i socialarbejdernes praksis. Når diskrepansen ikke bliver synlig for socialarbejderne, er det formentlig, fordi de fleste, såvel i praksis som under uddannelsen, er uopmærksomme på – eller ikke bliver bevidstgjort om – at

der kan herske modsætninger mellem de (gode) faglige idealer og daglige realiteter i det sociale arbejde. En gennemgang af lærebøger indenfor pædagog-, socialrådgiver- og lærerfaget viser desuden, at beskrivelserne af redskaber og metoder til at etablere en relation og skabe kommunikation med klienterne er meget svage, selvom relationen og kommunikation fremhæves som centralt i stort set alle publikationer (Uggerhøj, 2000). Socialarbejderne får således hverken redskaber til at skabe en relation og etablere kommunikation eller til at forholde sig kritisk til de relationer og den kommunikation, der under alle omstændigheder etableres.

Når modsætningerne ikke umiddelbart bliver synlige og/eller fører til ændringer, kan det derfor være, fordi socialarbejderne *tror*, de efterlever idealerne, og fordi arbejdets væsen er socialhjælp. Når magten ikke består i tvang eller vold, men nærmere kan karakteriseres ved sin usynlighed og ubemærkethed, lader det til, at både klienter og socialarbejdere er uopmærksomme på magten og dens konsekvenser. En stor del af kommunikationen mellem klient og socialarbejder indgår således i en usynlig mikromagt, hvor socialarbejdernes magt er skjult for både socialarbejderne og klienter under dække af den hjælp og støtte, som er indeholdt i relationen (Donzelot, 1979). Den usynlige mikromagt udøves ofte parallelt til den mere synlige og til tider manifesterede magt. Dermed fremstår mikromagten ikke som et alternativ til den synlige makromagt, men nærmere som både en del af og et supplement til denne – og vice versa.

Denne artikel vil dog alene indkredse mikromagten, som den kommer til udtryk i nogle møder mellem socialarbejdere og klienter henholdsvis i to kommunale forvaltninger (Uggerhøj, 1995) og på en døgninstitution (Uggerhøj, 2000). Undersøgelsen i de to kommunale forvaltninger, *forvaltningsundersøgelsen*, bygger på interview med 27 udsatte familier, som har samarbejdet med forvaltningerne i mindst tre år vedrørende familiemæssige problemstillinger. Undersøgelsen inkluderer desuden interview med familiernes 11 socialrådgivere og afdelingernes administrative/politiske ledelse. Undersøgelsen i døgninstitutionen, *institutionsundersøgelsen*, bygger på interview med 8 familier indskrevet på en døgninstitution som led i en vurdering af deres forældreevne. Familierne er interviewet i forbindelse med indskrivning på institutionen, ca. halvvejs i forløbet og i forbindelse med udskrivning fra institutionen. Desuden er ledelse og udvalgte pædagoger på afdelingen samt udvalgte samarbejdspartnere til afdelingen interviewet.

På baggrund af en analyse af møderne mellem socialarbejdere og klienter vil artiklen belyse to påstande: 1) Rammerne for samarbejdet og rollespillet

er opbygget i en organisationskultur, som fremmer logik, regler og rutiner. Der er tale om en kultur, som står i modsætning til de "bløde" værdier, som klienterne lægger vægt på, og en kultur hvor der ikke eksisterer tradition for involvering af klienterne. 2) Dialogen er indlejret i et rollespil mellem socialarbejder og klient, som udvikles og understøttes af den kontekst (bestående af organisation og kultur), rollerne spilles i, og som til dels indøves på de uddannelsessteder, de professionelle socialarbejdere udklækkes på.

MØDET MELLE M SOCIALARBEJDER OG KLIENT

Mødet mellem socialarbejderne og klienterne finder sted i institutioner og forvaltninger, hvis mål bygger på idealer om, at en fleksibel og menneskelig behandling øger tilliden mellem borger og system. Bergström og Fog (1990: 94) peger eksempelvis på, at offentlig støtte skal bøje sig mod den hjælp-søgendes særegne situation og livsform: "Formen for hjælp må ikke have egenskaber, som ikke findes eller ikke kan accepteres af livsformen". Disse mål bygger samtidig på, at aktivt medvirkende og medansvarlige klienter – modsat passive og afhængige klienter – øger muligheden for at løse problemerne. Samtidig udsender de samme forvaltninger og institutioner signaler, som ikke umiddelbart stemmer overens med intentionerne: Cirkulærer, rutiner og regler er fortsat karakteristiske for offentlige organisationer. Frem for orientering mod livsformer, indflydelse, fleksibilitet og menneskeliggørelse i behandlingen, synes der i højere grad at være tale om strukturering og regelsætning af behandlingsarbejdet. Bergström og Fog konstaterer således, at selve organiseringen af hjælpearbejdet i offentlige institutioner er med til at fjerne det personlige (menneskelige) forhold mellem hjælperen og de hjælpssøgende (Bergström & Fog, 1990). Frem for at bøje sig mod borgeren er der i offentlige institutioner nærmere tale om, at borgeren skal bøje sig mod systemet og dets regler.

Hoff og Stormgaard (1990: 112-113) påpeger i den forbindelse, at borgeren skal mestre tre tærskler for at opnå ydelse eller service: 1) Borgeren skal overvinde "registreringstærsklen", føle sig moralsk berettiget til en ydelse, være klar over sit behov og have overskud til at sætte interaktion med forvaltningen i gang. 2) "Kompetencetærsklen", evnen til at mestre samspillet med forvaltningen samt leve op til sprog og kultur i forvaltningen. 3) "Effektivitetstærsklen", forståelsen for at forvaltningen altid vil søge imod de tilbud, der allerede er givet i systemet. For klienterne vil disse abstrakte tærskler blive oplevet som et konkret krav om tilpasning, som formuleret af en

mor i Christensen (1991: 102) “Hvis jeg ikke gør, som de siger, får jeg ingen hjælp, og så må jeg sejle min egen sø”.

Der eksisterer således en række problemer og modsætninger i de møder, som udgør grundlaget for samarbejdet mellem socialarbejdere og klienter. Indflydelsen og inddragelsen kan ikke alene bygge på et traditionelt rettighedsperspektiv, hvor det enkelte individs juridiske ret til ydelsen og foranstaltningen er i fokus, men bør også bygge på kommunikationen og adfærdens mellem socialarbejder og klient i mødet – på klientens virkelighed, på forståelsen af klienten som menneske, på engagementet, på det at tale ordentligt sammen. Det er ikke blot i forhold til rettigheder, men også – og måske ikke mindst – i de konkrete samtaler mellem socialarbejder og klient, magtspillet foregår. Det er i dialogen og samarbejdet, mikromagten udøves og viser sig.

Det er da heller ikke øgede rettigheder, men en tættere relation og andre typer af samtaler end de eksisterende, klienterne efterlyser både i forvaltningsundersøgelsen og i institutionsundersøgelsen. Det er i den forbindelse interessant, at der er tale om meget enslydende svar og beskrivelser, selvom familierne har forskelligartede sociale problemer. Gruppen af informanter spænder således fra forældre til tvangsfjernede børn, over familier med en lang række forskellige sociale problemer til forældre med handicappede børn. Der er således forskel på, hvor længe de sociale problemer har stået på, hvor meget de påvirker familiens dagligdag, og hvor afgrænset problemstillingen er.

ENGAGEMENT, MENNESKELIGHED OG ÆRLIGHED

Rådgiveren er for familierne i forvaltningsundersøgelsen den centrale person, som har afgørende indflydelse på familiernes kontakt og tillid samt mulighed for at modtage støtte og for at blive selvhjulpne. Det er i virkeligheden rådgiveren som person og ikke systemet, familierne oplever sig afhængige af, og med hvem magtspillet foregår. I beskrivelserne af relationen til rådgiverne – og dermed muligheden for at kunne få indflydelse – lægger familierne i forvaltningsundersøgelsen vægt på rådgivernes evne til at udvise *engagement, menneskelighed og ærlighed*.¹

Engagement er ifølge familierne: at være optaget af, hvad der sker i familien, at “leve med” i familiens glæder og sorger, at lytte aktivt – dvs. have tid til at lytte og reflektere over det sagte, og at opføre sig venligt uden at blive en personlig ven. Disse ønsker vises bl.a. i følgende citater (Uggerhøj, 1995):

Hende her, hun bagatelliserede mange ting ... Hun hørte ærlig talt ikke efter, når jeg sagde noget til hende, og så tog hun beslutninger hen over hovedet på mig ... Jeg synes, hun umyndiggjorde mig.

Jeg har sådan ét eller andet med, at når de begynder at rode i kalenderen eller rulle med kuglepennen eller kigge ud af vinduet ... så skal jeg til at skynde mig lidt.

Sagsbehandler og klient skal altså ikke være bonkammerater, men et klem på armen eller klap på skulderen varmer også ... Men det er også det nærmeste, vi kan komme og skal komme.

Menneskelighed er ifølge familierne at kunne snakke om både problemer og "alt mellem himmel og jord" – det vil sige sidde og sludre, før og efter det alvorlige drøftes og derved give plads til hygge samt til forespørgsler, man som klient er bange for kan virke irrelevante. Menneskelighed er også at kunne grine, være gal og glad, at tale forståeligt og ligetil, og at socialarbejderen løfter en flig af sit eget liv. Disse ønsker eksemplificeres af følgende udtalelser (Uggerhøj, 1995):

De dér sagsbehandlere ... når de taler til os, så er det ligesom overbærende, ligesom om de har en stemmeføring, som om de vil smigre sig ind, prøve på at virke troværdige. Men jo mere de prøver på at være troværdige, jo mindre er de det. Og så snakker de nedladende til folk.

Det bedste ved en sagsbehandler er, at hun giver sig tid til én, måske også giver lidt af sig selv, i stedet for bare at sidde.

Ærlighed er ifølge familierne at formulere forvaltningens vurderinger af familien og problemerne klart og at klargøre forvaltningens holdning til eventuelle planer om fjernelse af børnene – idet angsten for fjernelse af børn latent var til stede hos næsten samtlige familier. Ærlighed kan også bestå i at tage stilling og vise sin egen holdning som rådgiver. Ønskerne fremgår af følgende (Uggerhøj, 1995):

De siger ingenting. Det er ikke sådan, at de kommer med noget konkret og siger, at de tror, at der er noget galt. Det er sådan, ligesom vi er ude i kulisserne hele tiden. Du får ikke noget at vide om, hvad problemerne er, hvis der er nogle problemer. Det siger de ikke noget om.

Mange gange har jeg følt, at hun har truet med at fjerne børnene, hvor hun bare ikke har sagt det direkte ... Det synes jeg er ubehageligt. Så vil jeg hellere have haft, at hun havde sagt: 'Sådan, bette venner! – og hvis du ikke gør, som vi siger, så ryger børnene altså'. Så ved jeg lige præcis, hvad jeg har at rette mig efter. Det havde jeg ikke på den anden måde ... Jeg følte mig virkelig umyndiggjort.

Interview med rådgivere viser dog, at rådgiverne søger at være loyale over for familierne i deres fremstilling af familiernes problemer i forvaltningen. Der opbygges således en unødigt mistillid på grund af manglende præcisering.

OBSERVERENDE OG BELÆRENDE ELLER MENNESKELIGT ENGAGEREDE PÆDAGOGER

I institutionsundersøgelsen anvender beboerne i deres beskrivelser af samarbejdet lignende begreber. De opdeler pædagogerne i to typer: De konstant observerende og belærende, og de menneskeligt engagerede. Eller formuleret mere mildt af en beboer (Uggerhøj, 2000):

[Nogle] sætter sig lidt mere menneskeligt til værks. Hvor andre ligesom sætter sig lidt mere strukturelt til værks. Og ligesom siger: du skal gøre sådan og sådan og sådan, fordi det er rigtigt.

Den type pædagog, som beboerne karakteriserer som konstant observerende og belærende, udgør en næsten vedvarende provokation:

Normalt føler jeg ikke, jeg bliver observeret, men det gør man altså med [pædagog 1] fordi, altså hun sidder simpelthen bare og sådan har ørerne ude, og øjnene sidder på stilke. Der er ikke noget, der går hendes næse forbi ... Og det er der flere, der siger ... Jamen altså det er den måde hun, hun, jamen altså man kan bare mærke det. Man kan se det på hende ... Sådan én som [pædagog 2] hun kan godt sidde oppe i stuen om aftenen og se fjernsyn, og vi kan sidde og snakke med hende, og vi kan sidde og pjatte. Selvfølgelig observerer hun også, det ved vi godt, men vi mærker det ikke ... Sådan en som [pædagog 2], hende kan man ikke undgå andet end at have en god kontakt med. Hun er jo så glad og så – altså hun går lige ind i én med træsko på.

Pædagogernes måde at udføre opgaverne på indgår i beboernes samlede oplevelse af ophold og samarbejde. I forhold til “de konstant observerende og belærende pædagoger” indebærer det dels, at beboernes tilpasning og rolledistance (se senere i artiklen) bliver mere markant, dels at beboerne søger at undgå kontakt med denne type. Desuden synes den negative oplevelse af de observerende og belærende pædagoger at få karakter af en mere generel negativ vurdering af disse pædagogers arbejde. Beboerne forventer,

at de observerende og belærende pædagoger ikke kan få øje på deres positive sider, men alene får øje på de negative sider. Pædagogernes adfærd bliver således en central faktor i magtspillet og kommer til at påvirke kvaliteten af det sociale arbejde, institutionen udfører. Når beboerne fremhæver den menneskeligt engagerede pædagog som betydningsfuld for deres ophold, er den væsentligste årsag, at de herigennem får mulighed for at etablere en tillidsfuld kontakt, samtidig med at de oplever en større respekt for deres liv, erfaringer og evner. Ligesom i forvaltningsundersøgelsen peger beboerne i institutionsundersøgelsen således på, at den menneskelige professionelle adfærd giver beboerne mulighed for at blande sig i arbejdet med deres problemer. De professionelle menneskelige adfærd nedbryder således ikke magten. Men den tyder på at kunne frembringe en langt mindre overgribende magt, idet den udøves *gennem klienten og ikke på trods af klienten*.

INVOLVERING

Et centralt punkt for familierne i forvaltningsundersøgelsen er muligheden for at blive involveret. Ifølge familierne kan denne involvering ske ved at inddrage familien løbende:

De behøver ikke være enige med mig, men de skal bare have en forståelse for mine synspunkter. Og sørge for at se det fra vores side.

Involvering indebærer også at anvende familiens ekspertviden om deres eget liv:

Det [at rådgivningen bliver god] kræver, at de også hører på den viden, jeg også har. Fordi jeg kender mit barn bedre, end enhver psykiater ville gøre (Uggerhøj, 1995).

Selvom der i socialrådgiveruddannelsen lægges vægt på systematiske og helhedsorienterede problembeskrivelser (se eksempelvis Egelund & Halskov, 1984; Egelund & Hillgaard, 1993), viser forvaltningsundersøgelsen, at ingen familier har haft samtaler om deres opvækst og livsvilkår. Involvering indebærer endvidere at oplyse om planer (kun 2 ud af 27 familier har set nedskrevne planer), at præcisere rettigheder og tilbyde aktindsigt (22 ud af 27 familier har ikke set deres egen journal):

Ved en tilfældighed var jeg ude hos én ... så sagde han til mig: 'Du kan bare sende et brev ned til kommunen, så kan du få dine papirer udleveret'. Og så fandt vi ud af, at på det tidspunkt havde der været skrevet journaler over os i 13 år, uden at vi vidste det (Uggerhøj, 1995).

Yderligere udtryk for involvering af familien er at fremsende referater og beslutninger, og at lade familien vælge sted for samtale og møder:

Jeg vil sige, at moderne er bedst i hjemmene ... Det er ligesom om, jeg synes, at sagsbehandleren, hun slapper mere af og går mere ind i det, end hun gør, hvis hun sidder andre steder ... Vi fortæller i hvert fald noget mere og siger noget mere (Uggerhøj, 1995).

Klienterne ønsker således at blive inddraget og hørt, så deres erfaringer kan medtages i forvaltningernes vurderinger, og så de selv har mulighed for at skabe sig et overblik. Klienternes ønsker om menneskelig adfærd og involvering i arbejdet med deres problemer fremstår i forvaltningsundersøgelsen ikke som to selvstændige punkter, men må betragtes som indbyrdes afhængige. Involveringen af klienterne skal således ikke alene ske gennem indarbejdelse af en række rutiner, men gennem socialarbejdernes engagerede og menneskelige adfærd. Ligeledes kan menneskelighed, ærlighed og engagement ikke stå alene som en form for terapeutisk forløb, men må suppleres af konkrete tiltag til involvering af klienterne. Det tyder på, at det er dualismen eller koblingen af flere elementer i socialarbejdernes handlinger, som kan give klienterne en oplevelse af respekt og indflydelse. Denne konklusion er Rosemary Link også nået frem til i en amerikansk undersøgelse af inddragelse af forældre i familiebehandling: "...deltagelse [af forældrene indebærer], at der bruges tid, at der forventes mange forskellige roller, forskellige stilarter i kommunikationen og beslutningstagningen samt opmærksomhed over for hele personen" (Link, 1993). Links undersøgelse viser således også, at klientens mulighed for indflydelse er afhængig af flere forskellige frem for få og entydige faktorer i samarbejdet.

Udsagnene fra interviewene kunne umiddelbart tyde på, at der udøves synlig og bevidst magt. Både forvaltningsundersøgelsen og institutionsundersøgelsen viser dog, at socialarbejderne søger at skabe god kontakt og søger at aktivere klienterne. Klienterne har imidlertid ikke samme mulighed som socialarbejderne for at fastsætte præmisserne for dialogen. Frem for en udveksling af synspunkter får "dialogen" derved ofte karakter af udspørgen

eller belæring fra rådgiver til familie. Dermed synes klienterne i højere grad at være tilskuere frem for deltagere i “dialogen”. I institutionsundersøgelsen er disse træk meget markante, idet beboerne ikke blot bliver tilskuere, men også søger at “tilfredsstille” socialarbejderne. Beboerne aflæser, hvad de mener, pædagogerne synes er rigtigt og prøver at efterligne dette (Uggerhøj, 2000):

Vi ved lige akkurat, hvad pædagogen forventer, vi siger, og hvad vi skal gøre, og selvfølgelig gør vi så dét ... Selvfølgelig gør jeg de ting [som pædagogerne lægger vægt på], når jeg kommer hjem. Men altså jeg står – altså – det er da ikke sikkert, at jeg står og snakker med [barnet] på den måde, vel? – og siger: ‘Nej, nu skal du have tøj på. Nej, kom nu med den lille hånd’. Altså, det er jo sådan nogle ting, som de kører efter, fordi det står jo i deres lærebog, at sådan skal det gøres.

Eller som udtrykt af en anden beboer:

Og når vi gør noget under opsyn, jamen så gør vi faktisk kun de ting, som de har fortalt os.

Klienten er således bevidst om, at selvkontrol er en (næsten automatisk) del af opholdet på døgninstitutionen. Klienten oplever ganske enkelt sig selv som en anden på institutionen, som det her udtrykkes af en af beboerne:

Jamen, det tror jeg, automatisk man gør [spiller et spil]. Fordi man netop ikke kan være sig selv. Det kan jeg også mærke, når vi er hjemme. Så er vi nogle helt andre ... Jeg tror man er bange for at blive taget i en fejl (Uggerhøj, 2000).

Begge undersøgelser peger dermed på, at klienterne anvender mange ressourcer til at forholde sig til de professionelle og den magt, som omgiver arbejdet. Der er ikke tale om en ligeværdig udvikling af samarbejdet, men nærmere om, at arbejdet for klienterne også omhandler evnen til at kunne udvise selvkontrol og en form for underdanighed. Som her udtrykt af en kvinde på døgninstitutionen:

Det kræver en god psyke at være her, det gør det ... Under amningen er det faktisk vigtigt, at der er ro, og der er trygge omgivelser og i den dur dér. Og er der noget, der ikke er her, så er det altså trygt i den første periode, man er her ... Det er et spørgsmål om selvbeherskelse at være her. Man skal være utrolig kontrolleret – utrolig kontrolleret (Uggerhøj, 2000).

Når familierne i forvaltningsundersøgelsen ikke stiller krav til rådgiverne om en anden type samarbejde, er det ikke et udtryk for manglende ønske, men formentlig udtryk for, at familierne enten er angst for følgerne af sådanne krav eller ganske simpelt ikke magter at tage initiativerne til at blive involveret. Her udtrykt af en kvinde:

Sådan generelt hvorfor man ikke ligefrem går hen og siger: 'Hvorfor gør I ikke sådan og sådan?' Det er da i hvert fald for mig en indgroet angst for, at du ikke skal træde dem over tæerne, for så får du i hvert fald ingenting (Uggerhøj, 1995).

Klienternes mulighed for at indgå mere ligeværdigt i samarbejdet vil derfor ikke alene kunne tage udgangspunkt i en traditionel adgang til magt gennem eksempelvis protester, foreningsdannelse, politisk pres m.v.. Disse handlinger vurderes som alt for risikable af klienterne. Derimod er der nærmere tale om, at klienterne håber på, at man gennem dialog kan opbygge en relation til og respekt for hinanden – hvorved dialogen i sig selv giver klienten indflydelse. Derigennem kan man indgå aftaler om mere konkrete muligheder for indflydelse – eksempelvis deltagelse i centrale møder om ens eget liv, gennemlæsning af journal, udsendelse af dagsorden og referater, høring af familiens vurdering af problemstillingen og handlemulighederne.

Hvorfor skal klienterne udvise denne ydmyge holdning for blot at komme i dialog? Hvorfor er det almindelige engagement og menneskeligheden usynligt eller ikke eksisterende? Disse spørgsmål vil blive belyst nedenfor gennem en analyse af først mødets kontekst, dvs. de organisatoriske rammer for mødet, og dernæst af de rollespil der indgår i mødet mellem socialarbejder og klient.

DEN ORGANISATORISKE RAMME

Modellen for de forvaltningsmæssige strukturer har været den klassiske bureaukratiske organisation: en organisationstype som er præget af funktionelt sammenhængende enheder forenet af en fælles målsætning. Aktørerne antages herved at handle i en gennemsigtig verden med klare mål, hvorfor de organisatoriske handlinger karakteriseres som bevidste, værdi-maksimerede valg ud fra faste mål. De organisatoriske beslutningsprocesser gennemløber opstilling af mål, formulering af alternative midler, komparativ konse-

kvensanalyse og valg (beslutning), hvorved den anvendte viden indgår som præmis i en veltilrettelagt beslutningsproces (Larsen & Schultz, 1984: 30).

Den gængse kommunale organisationsstruktur bygger således på en grundlæggende rationel tankegang, hvor beslutningsprocessen forventes at følge veltilrettelagte procedurer i en næsten forudsigelig virkelighed. Hermed karakteriseres en organisationsforståelse, som “bygger på en forestilling om den offentlige forvaltning som en rationel, bureaukratisk maskine” (Christensen & Molin, 1983: 75).

Dalgård et al. (1988) giver samtidig udtryk for, at det sociale arbejde grundlæggende er svært at indpasse i en traditionel bureaukratisk organisationsform. Når eksempelvis socialforvaltningerne alligevel har søgt at udvikle sig inden for det rationelle paradigme, er det formentlig et forsøg på såvel indadtil som udadtil at skabe forventninger og billeder af en fornuftspræget og rationelt tænkende og handlende organisation. Man har opbygget en traditionel hierarkisk organisation, hvor der i organisationsplanerne ikke hersker tvivl om, hvem der bestemmer over hvem og heller ikke skulle herske tvivl om, at man, inden for et område, som anvender en væsentlig del af statens ressourcer, “har styr på tingene”. Der er tale om, at det sociale arbejde udføres i organisationstyper, som “samler [sin] energi om det “øvre marked” (myndigheder, interessenter og konkurrenter), mens “det nedre marked” (kunderne) er ligegyldige” (Dalgård et al., 1988: 12). Eller måske mere præcist: Det er kunderne (klienterne) i den forvaltningsmæssige “butik”, der må indordne sig, stille sig til rådighed og tilpasse sig organisationen. Det er kunderne, der bliver afhængige af “sælger” og ikke omvendt. Hierarkiet og bureaukratiet tegner ikke blot organisationen som ramme, men tegner også indholdet i de konkrete opgaver. Frem for klienternes “bløde værdier” om menneskelighed og engagement i arbejdet lægges der i den bureaukratiske organisation vægt på “hårde værdier” som rutiner, logik, rationalitet, metoder og redskaber.

Når denne modsætning mellem klienternes ønsker og behov og organisationens grundlæggende karakter ikke er umiddelbart synlig, er det, fordi de væsentligste elementer formentlig udgøres af den kultur, som udvikles inden for rammen. Man kan måske påstå, at den bureaukratiske organisation i sig selv ikke fordrer rationalitet, rutiner og regler, men at den går godt i spænd med de kulturer, som har rationaliteten, rutinerne og reglerne indlejret.

Mens organisationsplanen kan læses på skrift, er kulturen vanskelig at få øje på. Kulturen i organisationen er da heller ikke noget man orienteres om, men nærmere noget man socialiseres til (Jf. Bourdieu, se kap. 1). Der er for-

mentlig ingen medarbejder eller leder, der i forvaltningerne har orienteret nye medarbejdere om, at man ikke agerer menneskeligt eller involverer klienterne – det er tværtimod noget, nye medarbejdere efter en periode “får ind under huden”: “...de enkelte aktører [er] ikke alene bærere af normer og rutiner, men ydermere fungerer [de] som det “kit”, som “fylder hullerne ud” og i realiteten får systemet til at fremtræde som en stabil, sammenhængende “organisme”...” (Christensen & Molin, 1983: 175). I de ofte turbulente socialforvaltninger med et væld af personaleudskiftninger, må man således antage, at socialiseringen af nyansatte – og det vil dermed også sige indlæringen af organisationens uformelle regler, rutiner og rollespil – sker temmelig hurtigt og forholdsvis systematisk, da organisationen ellers ville bryde sammen. Denne socialisering viste sig tydeligt i forvaltningsundersøgelsen. Som et led i undersøgelsen af samarbejdet mellem familier og rådgivere i forvaltningerne blev kommunernes organisatoriske rammer beskrevet via interview med familiernes rådgivere, afdelingslederne og kommunalpolitikere. Sammenstillingen af disse interview peger på, at “mønsteret” i administrationens forhold til politikerne er parallelle med “reglerne” for sagsbehandlingen i forhold til de enkelte klienter.

På den ene side er der en mangelfuld dialog og involvering mellem rådgivere og politikere, på den anden side en mangelfuld dialog og involvering mellem rådgivere og klienter. På den ene side er der et mangelfuldt beslutningsgrundlag i det politiske arbejde, på den anden side et mangelfuldt beslutningsgrundlag (viden om familiernes baggrund) i familiearbejdet. På den ene side er der en manglende målsætning i det overordnede socialpolitiske arbejde i kommunen, og på den anden side samme mangel i det daglige sociale arbejde med familierne.

Ikke blot på sagsbehandlerniveau, men også på det styringsmæssige niveau, er der således mangler vedrørende *dialog, mål og beslutningsgrundlag*. Mangler som lader til at iværksætte aflæring af de metoder og redskaber, rådgiverne har med fra grunduddannelserne vedrørende eksempelvis dialog og målstyring, og mangler som lader til at nedtone kvalitetsvurderinger af og refleksion over det sociale arbejdes indhold og derved af socialarbejdernes adfærd. Socialiseringen til organisationsformen synes at være så stærk, at ikke blot familierne, men også de professionelle, lederne og politikerne ubevidst tilpasses denne. Alle lader til at “bøje” sig mod forvaltningens kultur.

Selvom aktørerne giver udtryk for et “intellektuelt” ønske om at ville forandre, kan de indarbejdede rutiner bevirke, at de selv samme personer modarbejder forandringen. At iværksætte kulturbrydende aktiviteter eller etab-

lere rammer, som ændrer ved gamle “sandheder”, kan altså ikke blot sættes i gang ved at tegne de nye rammer eller ved at påpege mangler og etablere nye arbejdsredskaber, der dækker disse mangler. Dette kan indebære, at selv organisationsændringer eller forandringsprojekter, som er ønskværdige for medarbejderne – endog projekter som medarbejderne har foreslået – kan risikere at blive modarbejdet af dem selv. I forvaltningsundersøgelsen viste dette sig eksempelvis ved, at medarbejderne, trods ønske om at anvende undersøgelsens anbefalinger og resultater til en kvalificering af samarbejdet med klienterne, ikke var i stand til at ændre og bryde arbejdsrutinerne. Det fik som konsekvens, at principperne i anbefalingerne i løbet af afprøvningsåret “løb ud i sandet”. Ved fastholdelse af rutinerne blev den ønskede udvikling således forhindret.

HJÆLPERENS ROLLESPIL

Forvaltningsundersøgelsen viser, at socialarbejderne foretrækker to grupper af familier: For det første de mest hjælpeløse familier som efterspørger rådgiverens talenter, underkaster sig rådgiverens og systemets rammer for hjælp og er taknemmelige for hjælpen. Og for det andet de velfungerende familier som “taler på niveau” med rådgiveren, men samtidig underkaster sig rådgiverens og systemets rammer for hjælp. Derimod har socialarbejderne svært ved at tackle og kunne lide familier, som modarbejder regler og rammer og ikke ønsker at være hjælpeløse.

De udtrykte karakteristika vedrørende “ønske-klienten”, som socialarbejderne fremkommer med, tyder på at være temmelig ubevidste. Ingen socialarbejder har beskrevet deres “bedste” klient som hjælpeløs og deres “værste” klient som stærk og modarbejdende. Det er sammenligningen mellem en række faktorer, som tegner dette billede – eksempelvis beskrivelsen af klientens baggrund og aktuelle livsvilkår samt rådgivernes angivelse af, hvilke familier de var glade for/trætte af at samarbejde med. Der er altså ingen tegn på, at der er tale om en bevidst stillingtagen. Tværtimod lader socialarbejderne ubevidst til at agere i en rolle, som fastholder magtpositionen og dermed ulighed i samarbejdet, en rolle som rådgiverne “slet ikke kan lade være med at påtage sig”, og som i den tyske litteratur er blevet karakteriseret som led i “hjælpersyndromet” (Schmidbauer, 1986; Bader, 1993). Behovet og trangen til at hjælpe andre indebærer et “dog/under-dog” forhold, som bliver hæmmende for et ligeværdigt samarbejde. Schmidbauer (1986: 40) definerer hjælbersyndromet som “... et forsøg på at tildække det brud mellem offentlig

ubarmhjertighed og privat varme, som går igennem enhver behandler, og midlet til at tildække det er opbygningen af en tjenestefacade på overfladen”. Der er ifølge Schmidbauer (1986: 36) tale om et kald, der skaber et afhængigheds lignende forhold for hjælperne: “Alkoholikeren beruser sig i deres stof, socialrådgiveren og misbruger-terapeuten i at være hjælper”. Hvis dette kald til at hjælpe, som socialarbejderne ifølge Schmidbauer ikke længere synes at være herre over selv, eksisterer, vil forholdet mellem hjælper og hjælpssøgende blive præget af en lang række modsætninger mellem på den ene side følsomhed og nærhed – fordi socialarbejderen “trænger” til at hjælpe og yde personlig omsorg – og på den anden side dominans og afstand – fordi socialarbejderen skal bibeholde sin position. “Dermed kan der udvikle sig en forhekset cirkel, hvor snart den ene pol – tilstræbt nærhed og fortrolighed – og snart den anden pol – tilbagelænet distance og mistro – dukker op på bølgetoppen” (Bader, 1993: 65).

Anskuet positivt kan denne vekselvirkning opbygge en indbyrdes afhængighed mellem socialarbejder og klient – klienten modtager hjælp af socialarbejderen til dækning af behov, samtidig med at socialarbejdere får anvendt sin kundskab om samme. På trods af gensidigheden i afhængigheden fremstår afhængigheden dog meget forskellig på baggrund af det samtidige magtforhold. Socialarbejderen styrer og bestemmer. Socialarbejderen kan til hver en tid trække sig tilbage, mens klienten ikke eller kun med alvorlige konsekvenser kan gøre det samme. Og netop her fasttømmes ifølge Schmidbauer den hjælpeløshed, som kommer til at præge kontakten og rollerne mellem socialarbejder og klient: “Eksperternes hjælpeløshed begynder dér, hvor klienterne overlader dem hele ansvaret, som de netop skulle bygge op selv” (Schmidbauer, 1983: 14).

Schmidbauer og Bader placerer i deres analyser og diskussioner af socialarbejdernes roller ansvaret alene på socialarbejdernes og systemernes skuldre. Billedet er dog mere nuanceret og bør inddrage endnu en part, såfremt forståelsen og løsningsmulighederne skal være realistiske og hele. Det er et rollespil, som omfatter flere parter, også flere roller og rolleindehavere. Det er derfor interessant ikke blot at se på den ene parts – hjælperens – rolle, men også på den anden parts – den hjælpssøgendes – rolle. Hvad er det for en rolle den hjælpssøgende har – eller bliver påført – og hvilken indflydelse har denne rolle på samarbejdet?

HJÆLPSØGERENS ROLLESPIL

Mens hjælpersyndromet handler om, at der opbygges en “trang” til magt, er der tegn på, at det, man parallelt kan karakterisere som et hjælpersyndrom, består i en “trang” til afmagt. Klienterne kan efterhånden slet ikke lade være med at være klienter. Herved supplerer de to syndromer hinanden ganske godt for at sige det lidt karikeret: socialarbejderne, som ikke kan lade være med at være hjælpere, møder klienter, som ikke kan lade være med at lade sig hjælpe. Det kunne tyde på, at klienterne ubevidst tilpasser sig en række forhold, de i virkeligheden finder utilfredsstillende – eller i hvert fald ikke protesterer over forhold, som er utilfredsstillende.

Delresultater i forvaltningsundersøgelsen og i institutionsundersøgelsen peger på, at klienterne er, om ikke bevidste om, så har en fornemmelse af, at de ikke bør “genere” de professionelle. Når klienterne eksempelvis blev spurgt, om de kunne ønske en løbende aktindsigt, svarede de umiddelbart negativt. En analyse af klienternes refleksioner over dette tyder dog på, at billedet er mere nuanceret. Klienterne tilkendegav således en række årsager til det manglende ønske, hvor de to overordnede begrundelser var: angst for, at rådgiveren bliver vred og en opfattelse af, at ønske om aktindsigt er et udtryk for konflikt og uenighed.

Når klienterne svarer på spørgsmålet om ønsket aktindsigt, lader det således til, at de ikke svarer på, om de *ønsker* aktindsigt, men om de *tør bede* om aktindsigt. En afgørende årsag til, at klienterne ikke stiller krav, men tværtimod lader til at påtage sig en forholdsvis underdanig position, er således opfattelsen af, at det for dem betyder, at de befinder sig i en konflikt med socialarbejderen samt angsten for konsekvenserne af at stille krav. Da ingen af disse familier har oplevet negative konsekvenser af eksempelvis forespørgsel om aktindsigt – fordi ingen har haft fuld aktindsigt – må familiernes angst bunde i en *forestilling* om konsekvenserne, som synes at bygge på en forholdsvis ubevidst tilpasning til systemet.

En række undersøgelser peger på, at denne tilpasning ikke blot sker spontant i mødet med systemet, men er en proces over tid, hvor klienten “oplæres” til eller forberedes på at blive klient. I Danmark har Torben Berg Sørensen (1991) vist, at de klienter, som klarer sig bedst i systemet, er de såkaldt “tilpassede”, som kender regler og normer – mens de “forudsætningsløse”, som mangler erfaring og kvalifikationer som klient, generelt har svært ved at tilpasse sig. Denne karakteristik suppleres af Jytte Faureholm (1994), som beskriver, hvordan man som klient bør kunne fornemme systemets regler, så man kan udvise ikke blot hjælpeløshed, men en *kvalificeret hjælpeløshed* for at

opnå belønning. Ud fra Faureholms vurdering skal klienterne ikke blot agere hjælpeløse, men gøre det under en så kvalificeret form, at det ikke virker stødende og generende på socialarbejderne.

I engelsk og amerikansk litteratur taler visse forfattere direkte om en form for læretid som klient – eksempelvis Dean og Taylor-Gooby (1992) samt Alcabas og Jones (1993). Ifølge Dean og Taylor-Gooby begynder de fleste klienter karrieren gennem ansøgning om økonomisk støtte. I forbindelse med kravene til ansøgningerne og eventuelle bevillinger opridses en række pligter, hvorved den specifikke disciplinering iværksættes. Denne disciplinering skaber ikke afhængighed af enkelte personer, men nærmere af systemet som sådan, og den opridses forholdsvis klart linierne for de egenskaber, man bør besidde eller acceptere, hvis man fortsat skal modtage offentlig støtte (Dean & Taylor-Gooby, 1992).

Alcabas og Jones (1993: 56) taler om 3 faser i disciplineringen af klienterne: 1) *Ansøgerfasen* som den første kontakt, hvor klienterne får beskrevet og værner sig til regler og normer i systemet, 2) *læretidsfasen* hvor den mere gennemgribende socialisering iværksættes og accepteres, og 3) *klientfasen* hvor man er “udlært” klient.

Selvom Alcabas og Jones hermed nærmest beskriver et manipulerende disciplineringsforløb, er der formentlig i højere grad tale om en betragtning hos forfatterne om, at man ikke er klient, blot fordi man henvender sig på en forvaltning eller møder en socialrådgiver. Man er klient, når man efter ansøgningsfasen har gennemgået “læretiden”. Der er sket en tilpasning til og accept af systemets menneskesyn og rammer – og derved også en tilpasning til det usynlige spil om magten. Det er ifølge Alcabas og Jones i virkeligheden ikke afhængigheden, som skaber klientkulturen, idet alle mennesker er afhængige af familie, venner, arbejdsgivere – menneskeliv består af afhængighedsforhold. Det er disciplineringen og underkastelsen som er central – accepten af at man ikke selv har indflydelse, men er underlagt andres magt.

Den “accepterede” rolleovertagelse kan således hænge sammen med en forholdsvis ubevidst socialisering og oplæring til klient. Den kan dog også hænge sammen med et mere bevidst spil, hvor klienterne – tvunget af rammerne – forsøger at indgå i magtspillet gennem en “taktisk underdanighed” eller skintilpasning (Goffman, 1967). Denne tilpasning karakteriserer Goffman som overfladisk og tilsyneladende. Goffmans synspunkt bygger på, at mennesker spiller et sæt af roller. Herved er ingen født professionel hjælper, ingen er født klient, ingen er kun professionel, ligesom ingen kun er klient. Både socialarbejderen og klienten har således flere roller i livet. Socialarbej-

deren er ikke blot hjælper, og klienten ikke blot hjælpøgende. De er også mødre, ægtemænd, sønner, veninder m.v. Socialarbejder og klient udgør således én af de roller, der spilles i hverdagen, fordi interaktionen mellem socialarbejder og klient for at have værdi bør indeholde visse karakteristika. Som mennesker er vi således ikke bare *den*, vi er, men måske nærmere *dem*, vi er. Vi spiller ikke forskellige roller for at være en anden end vi er, men fordi vi agerer i forskellige sammenhænge, har forskellige positioner i forskellige situationer og dermed er flere personer på én gang. Med udgangspunkt i Goffmans *Vore rollespil i hverdagen* (1992) konkluderer Anne Viskinge Jensen, at Goffman hermed påstår, at mennesker altid spiller roller: "Lige meget hvor vi er, eller hvad vi gør, må vi udføre et bestemt show" (Viskinge Jensen, 1975: 192). På den måde adskiller hjælperne og de hjælpøgende sig ikke fra andre. At spille en rolle som hjælper er derfor ikke et udtryk for at forklæde sin naturlige personlighed og være en anden, men at være sig selv som professionel. Når der tales om roller i mødet mellem socialarbejderen og klienten, er der altså tale om et fænomen, som er gældende i størstedelen af de sammenhænge, mennesker mødes i. Når Goffmans studier og teorier er interessante i denne sammenhæng, er det, fordi de giver anledning til at forstå konsekvenserne af og mulighederne i rollespillet.

ROLLER PÅ EN TOTAL INSTITUTION

I sine studier af *den totale institution* (Goffman, 1959: 9), som er et opholds- og arbejdssted, hvor et større antal ligestillede individer sammen og i en længere periode fører en indelukket, formel administreret tilværelse, afskåret fra samfundet udenfor, er Goffman optaget af menneskers adfærd i institutionelle rammer. Selvom familier på eksempelvis døgninstitutioner ikke er direkte afskåret fra samfundet udenfor, oplever de, at den "formelt administrerede tilværelse" har karakter af delvis frihedsberøvelse, ligesom manglende mulighed for kontakt til netværket af familie og bekendte afskærer dem fra en normal omgang med omverdenen under opholdet. Der er således tale om institutioner, som kan sammenlignes med Goffmans totale institutioner, om end frihedsberøvelsen ikke er så omfattende. Det karakteristiske ved totale institutioner er ikke det institutionelle træk af en særlig verden, men bestemte omfavnende eller altomfattende egenskaber (Goffman, 1967: 11). Det er den altomfattende karakter, som adskiller den totale institution fra andre institutionstyper, eller med Goffmans ord:

“...den barriere mod socialt samspil eller interaktion med omverdenen og mod at kunne gå, når man vil, som ofte er direkte indbygget i institutionen” (Goffman, 1967: 12).

Det er de regler, døgnrytmer og boformer – på den undersøgte døgninstitution for forældreevnevurderinger eksempelvis aftaler om weekendophold, den daglige “udgang”, faste spise-, aktivitets- og mødetidspunkter, låste yderdøre, afskæring af netværk, tætte opholdsrum og værelser – som bliver en barriere for den enkeltes mulighed for at indgå i samspil og interaktion med dem, de ønsker. Goffman er optaget af den indskrænkning i personligheden, som sker gennem ophold på totale institutioner og den accept eller det spil, som iværksættes allerede ved indflytningen. Han udtrykker det således:

Der [er] et særligt behov for at opnå den nyankomnes samarbejde allerede ved starten ... Den situation, hvor personalet for første gang forklarer klienten hans forpligtelser til efterrettelighed, vil ofte være struktureret som en udfordring til klienten om at ‘gøre vrøvl nu eller holde sig på måtten resten af tiden’ (Goffman, 1967: 21).

Sammenholdes dette med indskrivningsproceduren på den undersøgte institution, er der visse træk, som synes at gå igen. Vægt på nedskrevne handleplaner kan betragtes som en form for klar kontrakt – primært mellem klient og kommune – vedrørende opholdet på institutionen. I denne plan eller kontrakt indgår netop de indskrænkninger, som klienterne må affinde sig med under opholdet. Desuden præsenteres klienten for institutionens “anderledes” regler og dagligdag, ligesom nogle meget fastlagte rollefordelinger mellem kontaktpædagoger og afdelingsleder begrundet i metodiske principper vises ved de første møder med institutionen. Dermed bliver de indledende møder et centralt led i “efterretteligheden” eller disciplineringen. Goffman påpeger desuden, at den daglige efterlevelse af regler og rutiner, som ikke er ens egne, fremstår som provokerende, men samtidig yderligere disciplinerende – netop fordi klienterne herved lærer at leve med ikke-acceptable forhold.

Goffman påpeger via sine undersøgelser af forholdet mellem læger og patienter, at patienten (den hjælpsøgende) påføres en række regler, som yderligere umyndiggør ham/hende. Goffman karakteriserer disse regler som en række krænkelser, patienter må acceptere for at blive behandlet. En accept heraf indebærer, at patientens/klientens identitet alene bliver patient

eller klient. Resten af patientens/klientens personlighed ophører så at sige med at eksistere – eller sættes på “standby” – og alle handlinger betragtes som led i sygdommen eller det sociale problem. Når patienterne/klienterne accepterer dette, er det ifølge Goffman ikke en egentlig accept af at opgive identitet, men helt modsat sker det for at bevare sin integritet. Denne type accept defineres som sekundær tilpasning eller *rolledistance*. Erik Axel samler begreberne i følgende definition:

Sekundær tilpasning og *rolledistance* ligner hinanden derved, at der i begge tilfælde er tale om adfærd hvormed de enkelte individer søger at bevare sin integritet ... idet han på skrømt opretholder institutionens fortolkning af hans holdninger, men bag den fastholder en helt anden fortolkning og helt andre formål (Axel, 1975: 80).

Når klienter accepterer et tilbud fra socialarbejderen eller accepterer institutionens regelsæt, er det således ikke altid, fordi de er enige. Tværtimod refererer Goffman en undersøgelse, hvor patienter giver udtryk for ikke at bryde sig om gruppeterapi, men accepterer det, fordi det, som Goffman skriver, vil bringe terapeuterne over på patienternes side (Goffman, 1967: 164). Patienterne kender spillets regler og via “indsmigring” og tilfredsstillelse af lægen søger de at sikre sig hjælp til at løse problemer, de kun kan overvinde ved lægens hjælp. At der ikke alene er tale om en forestilling fra klienternes side, viser både min egen forvaltningsundersøgelse og Bader (1993), som siger, at de, som ikke følger reglerne, opfattes som vanskelige og uvillige, hvorimod de, som accepterer og lader sig umyndiggøre, har mulighed for at indgå i samarbejde med den professionelle – på dennes betingelser. De fleste patienter og klienter er således klar over, at organisationen “straffer” dem, som falder uden for den normative orden, samt at de ikke har mulighed for at udskifte hjælperne. De søger således at gøre sig så usynlige og tilpassede som muligt. Der protesteres ikke, idet angsten for konsekvenserne overstiger irritationen. Klienterne påtager sig derved en rolle, som de i virkeligheden ikke ønsker. Med henvisning til Goffman siger Ølgaard at *rolledistance* opførsel ofte “... udtrykker ... en vis fjendtlighed eller modstand mod rollen, men ikke en fuldstændig afvisning af den” (Ølgaard, 1975: 53). Klienterne på institutionen er nødt til at spille et spil, som de ikke ville spille på samme måde, hvis de var i egne rammer, og hvis de ikke samtidig skulle vurderes netop på deres adfærd.

Mens Alcabas og Jones (1993) har en opfattelse af afhængigheden som

uundgåelig og vedvarende, ser Goffman processen som mere afgrænset. Såfremt spillet ikke skal blive stigmatiserende, kræver det dog ifølge Goffman, at der eksisterer en ligeværdighed i spillet, samt at de forskellige roller og spil kan træde i karakter. Ølgaard tolker Goffmans forståelse af ligeværdighed i spillet på følgende måde: "Når mennesker mødes, må de have lejlighed til ... at give udtryk for, hvad de *også* er uden for mødet" (Ølgaard, 1975: 57). Det er på den undersøgte institution vanskeligt at tale om en ligeværdighed, alene af den grund, at der blandt forældrene eksisterer en latent angst for personalets vurderinger af deres forældreevne. Desuden kan det være vanskeligt for klienterne at få lov til at vise andre roller, idet rytmen på døgninstitutioner og i forvaltninger er meget fast, og idet beboernes netværk og øvrige kontekst (hvor andre roller spilles og hvor samme rolle spilles anderledes) ikke indgår i arbejdet og vurderingen. Det er således vanskeligt for socialarbejderne at se, hvordan klienterne vil spille forældrerollen i en anden sammenhæng og vanskeligt at se forældrene spille rollen som ven, søster, nabo, arbejdsammerat m.v. – at se hvad de *også* er uden for institutionen.

Den kontakt, som synes at være afgørende for at ændre ved magtfordelingen, er ikke ubekendt for socialarbejderne, men der er tegn på, at socialarbejderne har forskellige opfattelser af, hvad det kræver at indgå i tætte relationer til klienterne. Nogle peger på, at det er nødvendigt at "give af sig selv", som denne socialarbejder på institutionen udtaler det:

Man er nødt til at gå ind i nogle ting, som faktisk er meget privat og personligt. I forhold til opdragelse for eksempel ... man kan ligesom have en kort periode, hvor man kan få snakket med dem [forældrene], og dels at man er interesseret i dem, og har lyst til at høre lidt om, hvem de er ... hvorfor de nu er her, og hvordan de har levet deres liv osv. Altså sådan noget personligt, og også selv, måske give lidt af sig selv i forhold til hvem, jeg er som person (Uggerhøj, 2000).

En anden socialarbejder på samme institution fremhæver, at det ikke er muligt at agere "ægte personligt", fordi beboerne ikke er selvvalgte personlige venner, men dele af den professionelle opgave:

Altså, så med fare for at sige, jeg er en kold skid, så vil jeg sige: 'Jeg er altid professionel'. Eller prøver at være det. Når jeg giver dem nærhed eller tæthed, så er jeg også professionel. Og det mener jeg faktisk ikke behøver at fremstå koldt. Men selvfølgelig får de noget af mig, af min person, men jeg har nogle ... nogle grænser for, hvad de får. Og jeg giver dem ikke

noget af mit inderste følelsesmæssige – eller hvad man kan sige. Men jeg mener godt, jeg kan give dem den omsorg alligevel. Men den er professionel. Når vi hygger med dem lørdag aften, så er det professionelt (Uggerhøj, 2000).

Forskelligheden og den tilsyneladende ubevidsthed om rollespillet og konsekvenserne af dette bygger bl.a. på manglende faglige drøftelser og støtte. Begge undersøgelser peger således på, at adfærd og relationer mellem klienter og socialarbejdere ikke drøftes fagligt. Det har i praksis nærmere en tabulignende karakter blandt personalet som her formuleret af en socialarbejder på institutionen:

Det tør jeg ikke [kritisere en kollega for hendes måde at forholde sig til beboerne på]. Det tager jeg utroligt sjældent op ... for ikke at sige aldrig ... Jeg ser noget, jeg synes, der er træls, som jeg ikke tager op ... Og det er ikke noget, jeg har snakket så meget med nogen om (Uggerhøj, 2000).

Socialarbejderne synes ikke, at de kan tillade sig at blande sig i kollegernes adfærd og afholder sig endog fra at tage en diskussion om det rimelige i at drøfte adfærd. Institutionsundersøgelsen peger desuden på, at støtten vedrørende relationer samt rolle- og magtspillet mellem socialarbejder og klient nærmere går på, at socialarbejderne skal kunne holde en “professionel afstand”. Institutionens “retningslinier” for pædagogisk adfærd råder således pædagogerne til en vis afstand:

Det private må ikke fylde i arbejdet (følelser, mit liv, egne erfaringer osv.). Det vil sige, det private skal adskilles fra det professionelle. Såfremt vi identificerer os med familiens problemstillinger, bliver vi uprofessionelle (uddrag af intern beskrivelse af forholdet mellem pædagog og beboer på institutionen).

Selvom der tales om nærvær, indlevelse og empati i arbejdet, lægges vægten i de faglige anvisninger på det nødvendige i ikke at komme for tæt på og ikke at identificere sig med beboerne og deres liv. Set i sammenhæng med beboernes udsagn i institutionsundersøgelsen og resultaterne fra forvaltningsundersøgelsen er der således risiko for, at medarbejderne ikke støttes til at arbejde med og udfordre magtspillet mellem klient og socialarbejder.

Det er ikke muligt at udligne magtforholdene i døgninstitutioner og soci-

alforvaltninger, og man bør heller ikke søge at skjule de faktisk forekommende magtforhold. Men det er, ifølge både Goffmans og Alcabas og Jones' forståelse af disciplinering og afhængighed, nødvendigt at vurdere de faktorer, som fører til disciplinering og rolledistance. Det drejer sig eksempelvis om konsekvenserne af de klare regler og "kontrakter" ved indflytning på institutionen samt konsekvenserne af, at beboere må acceptere at leve under meget specielle rammer præget af fysisk snæverhed, konflikter, angst og overvågning, som ikke blot af klienten opleves som elementer i at få "dagligdagen til at køre", men også som adfærdsregulerende. Selvom synliggørelse af regler og rammer umiddelbart må betragtes som positivt, kan det anskuet i en "totalinstitutionssammenhæng" samtidig udgøre et vigtigt led i disciplineringen, idet alle informationer får karakter af regler. Klienterne vænner sig således til, at information er lig med regler, man ikke forholder sig til – og slet ikke protesterer imod. Man kan derfor diskutere, om det er muligt at disciplinere til noget andet end rolledistance og underdanige klienter, når disciplineringsprocessen ikke kan fjernes. Såfremt rolledistancen skal nedtones, peger begge undersøgelser på, at det er de professionelle socialarbejdere – de, som besidder magten – der bør tage initiativ til det.

MENNESKELIGE MØDER – IDEAL ELLER REEL MULIGHED?

Undersøgelserne i de to forvaltninger og døgninstitutionen, analyserne af de organisatoriske rammer og kulturers påvirkning samt af disciplinerings og rollespillets betydning i mødet mellem socialarbejder og klient viser dels, at socialarbejdernes magt og klienternes magtesløshed både er uomtvistelig, usynlig og ubemærket, dels at magten både etableres i det konkrete møde og i den organisatoriske kontekst og kulturelle socialisering. Organisationerne vægter "hårde" frem for "bløde" faktorer i arbejdet – hvorved socialarbejdernes viden om kommunikation og evne til at handle menneskeligt og engageret aflæres. Det viser sig desuden, at ikke blot påtager socialarbejderne sig en magtfuld position, men klienterne påtager sig samtidig en underdanig rolle og position og bliver dermed en (mere eller mindre) villig agent for deres egen selvdisciplinering, som Järvinen og Mortensen omtaler det i denne publikations indledende kapitel. Rollerne synes desuden at være så indøvede og forventelige, at ingen af parterne er opmærksomme på dem – eller rettere: de socialarbejdere, som besidder magten til at ændre rollerne, er meget lidt bevidste herom (fordi idealerne siger, at de ikke er magtfulde),

samtidig med at klienterne (uanset hvor bevidste de er om rollespillet) ikke har magten til at ændre det.

Samtidig er det nødvendigt at være opmærksom på, at der både i forvaltninger og på institutioner ofte er tale om klienter med massive sociale og psykiske problemer. Der er ikke blot tale om enkeltstående problemer, men om samlede komplekse problemstillinger i de samme familier. I mange af familierne er der tale om så alvorlige problemer, at der eksisterer en reel fare for børns trivsel og velfærd, hvis forældrene får mere indflydelse på foranstaltninger og beslutninger – som en socialarbejder her udtrykker det:

Som udgangspunkt så synes jeg, de skal have indflydelse, men det skal hele tiden ses i relation til, at de har et lille barn, som har nogle behov. Og der må vi gå ind som dem, der har fagligheden på det her område og definere, hvad der i hvert fald skal være opfyldt i forhold til det her barn ... Det er jo ikke en feriekoloni. Man er her [på institutionen], fordi der er stor bekymring for, om et lille barn tager skade eller ikke ... Den periode [på institutionen], det er altså en afgrænset periode med en opgave, der skal løses, og dér er vi nødt til at iscenesætte i vid udstrækning, hvordan det skal forløbe, og det må så være vores faglighed, som afgør, hvad der lige nu er det vigtige ... Så der er ikke megen brugerindflydelse.

Derved kan en vurdering af familiernes indflydelse og involvering i indsatsen på institutionen ikke sættes ind i et normalt demokratisk perspektiv. Full indflydelse ville formentlig betyde, at nogle klienter ikke ville tage imod nødvendige foranstaltninger, som forvaltningerne og institutionerne kan tilbyde.

Endelig kan der rejses tvivl om, hvorvidt socialarbejderne har mulighed for at leve op til idealet om etablering af en menneskelig og engageret relation til klienterne. For det første kan en professionel udført menneskelighed risikere at tilsløre magtforholdene yderligere. Socialarbejderne besidder under alle omstændigheder en vægtig magtposition og kan under dække af en menneskelig relation risikere at styre samarbejdet i endnu højere grad end i dag. For det andet kan der stilles spørgsmålstejn ved, om socialarbejdere kan være engageret i alle klienter. Når man har set de samme problemstillinger gentage sig igen og igen, kan det formentlig være vanskeligt at oparbejde en særlig optagethed af hvert eneste problem og familie – eller modsat kan der opstå en risiko for, at engagementet bliver påtaget. Risikoen for pseudo-menneskelighed og pseudo-engagement ligger således snublende nær for socialarbejderne. Man må naturligvis kunne forvente, at socialarbejderne er i stand til at udvise en menneskelig – anskuet som modsætning til

umenneskelig – adfærd. Men klienterne synes i deres udsagn ikke alene at forvente en menneskeretlig korrekt behandling. De forventer også en interesse og et menneskeligt engagement, som kan bane vejen for større involvering og indflydelse. Der er tale om en type “følsom” engageret menneskelighed, som socialarbejderne kan have vanskelig ved at praktisere, fordi det groft sagt kræver, at de kan lide alle klienter – og omvendt at alle klienter kan lide socialarbejderne.

Det er særdeles vanskeligt og dilemmafyldt at ændre og udvikle de opbyggede magtstrukturer mellem socialarbejder og klient. Eller modsat vanskeligt at omsætte idealet om det gode menneskelige møde til praksis. De risici, der eksisterer eksempelvis for børnene ved involveringen af forældrene og gennem en øget vægt på professionel menneskelighed/engagement, bør dog ses i sammenhæng med den kompleksitet, som det sociale arbejde udgør. Sagt på en anden måde er socialt arbejde dilemmafyldt, og socialarbejderne kan ikke agere uden at befinde sig i – men også tage stilling til og belyse – dilemmaerne. Schmidbauer (1986) angiver eksempelvis, at socialt arbejde balancerer mellem ubarmhjertighed og varme, og socialarbejderne derved mellem følsomhed/nærhed og dominans/afstand. På et område, hvor det mest nærliggende ville være at fratage eller modvirke klienternes indflydelse eller at opgive at arbejde med magt- og rollespil på grund af de mange modsætninger, er den største udfordring for socialarbejderne netop at være særlig opmærksomme på, hvordan det er muligt at inddrage forældrene, og hvordan der kan etableres en mere menneskelig og engageret dialog, som kan medvirke til at skabe større ligevægt i magtspelet.

Klienternes ønske eller håb om ligeværdighed er formentlig ikke muligt at nå, såfremt man betragter ligeværdighed som et venskab eller fællesskab. Der er i undersøgelserne da også tegn på, at klienterne ikke alene har en humanistisk eller eksistentialetisk opfattelse af den menneskelige ligeværdighed – selvom den også eksisterer implicit. Der synes nærmere at være tale om en ligeværdighed defineret som “respekt for forskellighed”. Dermed vil socialarbejdernes opgave ikke være at søge at udglatte de forskelle, der ligger i socialarbejderens og klienternes positioner. Det kan nærmere bestå i at forstå og gennemskue positionerne og gennem en værdig dialog udvise respekt for klientens forståelse, viden og erfaringer. Med denne opfattelse af den menneskelige og ligeværdige kommunikation vil socialt arbejde muligvis kunne gøre den eksisterende magt produktiv og kunne medvirke til, at klienten får indflydelse på sit eget liv eller – med denne antologis fokus – at give klienterne midler til at indgå i den kamp om magten, som er uundgåelig i mødet.

Socialarbejderne er forpligtet til at handle selv i dette vanskelige og dilemmafyldte spil. Det er derfor afgørende, at opmærksomheden ikke alene rettes mod det synlige makroniveau, når magtspillet mellem socialarbejder og klient skal analyseres. Der skal også rettes opmærksomhed mod det mikroniveau, hvor de organisatoriske rammer udfyldes og mødet etableres. Det er her, magtspillet konkret foregår, og det er her, mange af mulighederne for forandring ligger.

NOTER

- 1 Når der i artiklen og i undersøgelsen anvendes denne type "common sense" begreber, er årsagen, at begge undersøgelser bevidst tager udgangspunkt i de begreber, klienterne anvender til at karakterisere relation til, samarbejde med og indflydelse i forhold til socialarbejderne.

LITTERATUR

- Alcades, Abraham & Jones, James A. (1993). *Client Socialization – The Achilles' heel of the helping professions*. Westport, Conn.: Auburn House.
- Axel, Erik (1975). "Anstalt og menneske", pp. 66–91 i Bo Gregersen et al. *Om Goffman – 11 artikler*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bader, Kurt (1993). *Hjælpeløse hjælpere – om socialarbejdernes frustrationer*. Bogen er oversat fra tysk: *Viel Frust und wenig Hilfe* (1987). København: Hans Reitzels Forlag.
- Bergström, Lars & Fog, Elsebeth (1990). *Livsformer og hjælpsformer*. Göteborg: Göteborg Universitet.
- Berg Sørensen, Torben (1991). *Bistandsklienter mellem klientgørelse og selvforsørgelse*. Århus: Forlaget Gestus.

- Berg Sørensen, Torben (1995). *Den sociale samtale – mellem klienter og sagsbehandlere*. Århus: Forlaget Gestus.
- Christensen, Else (1991). *Trængte familier*. Publikation nr. 8. København: Socialforskningsinstituttet.
- Christensen, Søren & Molin, Jan (1983). *Organisationskulturer*. København: Akademisk Forlag.
- Dalgård, Jytte et al. (1988). *Mordet på Kontoret*. Århus: Den sociale Højskoles Forlag.
- Dean, Hartley & Taylor-Gooby, Peter (1992). *Dependency culture*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Egelund, Tine & Halskov, Therese (1984). *Praksis i socialt arbejde*. København: Munksgaards Forlag.
- Egelund, Tine & Hillgaard, Lis (1993). *Socialrådgivning og social behandling*. København: Munksgaards Forlag.
- Faureholm, Jytte (1994). *Den klientiserede livsstil*. Formidlingscentret for socialt arbejde i Ribe, Ringkøbing og Vejle Amter.
- Goffman, Erving (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Middlesex: Penguin Books.
- Goffmann, Erving (1967). *Anstalt og menneske*. Viborg: Paludans fiol-bibliotek.
- Goffman, Erving (1992). *Vore rollespil i hverdagen*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hoff, Jens & Stormgaard, Klaus (1990). "Informationsteknologi mellem borger og forvaltning", pp. 105-135 i Peter Bogason et al. *Nyere tendenser i politologien*. København: Forlaget Politiske Studier.
- Larsen, Janne & Schultz, Majken (1984). *Bureaukrati og videnskab: Organisationskulturer i centraladministrationen*. København: Handelshøjskolens Forlag.
- Link, Rosemary J. (1993). *British Family Centres and Parent Participation: Creative challenge to Child Protection*. Augsburg: Department of Social Work, Augsburg College Minneapolis.
- Schmidbauer, Wolfgang (1986). *De Professionelle Hjælpere – næstekærlighed som vare*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Uggerhøj, Lars (1995). *Hjælp eller afhængighed*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Uggerhøj, Lars (1996). "Professionelle personligheder", pp. 249-269 i Mona Sandbæk & Gunnar Tveiten. *Sammen med familien: arbeid i partnerskab med barn og familier*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Uggerhøj, Lars (2000). *Den udviklede udvikling – En rapport om Familieinstitutionen Bethedas arbejde med forældrevnevurderinger*. København: Center for Forskning i Socialt Arbejde.
- Viskinge Jensen, Anne (1975). "Dømt til at spille", pp. 184-201 i Bo Gregersen et al. *Om Goffman – 11 artikler*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Ølgaard, Bent (1975). "Når mennesker mødes", pp. 42-65 i Bo Gregersen et al. *Om Goffman – 11 artikler*. København: Hans Reitzels Forlag.

OMSORGENS HERREDØMME

NANNA MIK-MEYER

Når klienter ankommer på kommunale aktiveringsprojekter og amtslige revalideringscentre,¹ vil de automatisk blive underlagt de forskellige institutioners kategorisering. De institutioner, som udgør artiklens empiriske grundlag, anvendte typisk begreberne “fastlåst” eller “flytbar” om klienterne. Kategorierne afspejler klienternes *forandringsvillighed* og dermed noget helt centralt i socialt arbejde: nemlig, at man som klient automatisk forventes at skulle udvikles eller forandres. Artiklens hovedfokus er på situationer, hvor klienter og ansatte ikke er enige om, hvilken forandring der er ønskelig, eller om der overhovedet er brug for en forandring. Er det en personlig udvikling, klienten har brug for (ansattes beskrivelse), eller er det f.eks. at kunne vælge mellem en række forskellige flexjob, viden om arbejdsmarkedet etc. (klienters typiske fremstilling)? Forestillingerne om, hvorfor klienterne deltager i projekterne er radikalt forskellige afhængig af, om man spørger klienterne eller de ansatte. Artiklen handler om den kamp, der udspilles mellem klienter og ansatte, når det drejer sig om retten til at definere, hvordan systemets hjælp skal tage sig ud og dermed indirekte også, hvilke problemer klienterne formodes at have.

Artiklen bringer en række eksempler, der stammer fra tre forskellige institutioner, og som derfor præsenteres i den konkrete kontekst, interviewene eller observationerne er gennemført i. Første afsnit diskuterer ganske kort projekt- og værkstedsansattes beskrivelse af sig selv som uden magtbeføjelser. Dernæst følger et afsnit med uddrag fra to fokusgruppeinterview med henholdsvis fem klienter og fire ansatte. Begge grupper taler om, hvad de mener er vigtigt ved et ophold på et revalideringscenter. Der er stor forskel på de to gruppers udsagn, fordi der grundlæggende er to helt forskellige definitioner af situationen på spil, jf. Goffman (1990). Man kan enten anskue et aktiveringsprojekt/et værksted i et revalideringscenter som en arbejdsplads eller som et socialpædagogisk projekt. I den første forståelsesramme – som typisk er klienternes – får projektets aktiviteter stor betydning. Aktiviteterne

i projektet og projektets organisering skal relatere sig til tænkte arbejdsopgaver og organisering på det ordinære arbejdsmarked. I den anden forståelsesramme – som typisk er de ansattes – tillægges projektets aktiviteter en mere sekundær betydning. Det afgørende er ikke, hvad klienterne laver, hvor mange pauser de holder osv., men derimod om de udvikler sig personligt, mens de er i projektet. Denne grundlæggende konflikt danner også ramme for analysen af interaktionen mellem ansatte og klienter i de følgende eksempler. Derudover diskuterer jeg begrebet forandring, og hvilken betydning de ansattes beskrivelse af klienter “med modstand på” har for arbejdet på det pågældende revalideringscenter. I tredje afsnit belyses en interaktion mellem en ansat og en klient, hvis ændrede situation tolkes helt forskelligt af den ansatte og klienten. Den uoverensstemmelse har rod i den foromtalt grundlæggende konflikt, som er på færde i kommunikationen mellem ansat og klient. Fjerde afsnit tager udgangspunkt i en ordveksling mellem en klient og en ansat. Klienten fortæller, at hun ikke “har brug for udvikling”, som hun siger. Projektlederen beskriver hende imidlertid som et af de svære tilfælde; hun er en af de klienter, som i daglig tale betegnes som “fastlåst”.

Det er især definitionsmagt, der er fokus på i artiklen, og dermed også på hvordan forskellige positioner i det sociale rum giver forskellige muligheder for at skabe konsekvenser i det sociale liv. Empirien stammer fra institutioner med fastlagte rutiner og normer for, hvordan de ansatte skal handle over for klienter i forskellige situationer. Det er især de doxiske antagelser hos de ansatte, dvs. forhold der virker indlysende, og som tages for givet på grund af deres ubestridte karakter (Bourdieu, 2000: 164), der er fokus på i analyserne. De doxiske antagelser får nemlig en afgørende betydning for, hvilke positioner både ansatte og klienter kan indtage i interaktionen. Bourdieu siger videre om de ubestridte tavse sandheder – i dette tilfælde den ubestridte viden, som socialt arbejde i artiklens tre institutioner hviler på – at de er kendetegnet ved “det, der siger sig selv og derfor ikke behøver siges: traditionen er tavs, ikke mindst om sig selv som tradition (Bourdieu, 2000: 167). I artiklen viser jeg, at disse “tavse sandheder” især relaterer sig til et socialpædagogisk univers, som de fleste af de ansattes udsagn og ordvekslinger med klienter skal analyseres i forhold til. Det betyder, at magten typisk udtrykker sig som opdragelse, hjælp, støtte og omsorg. En tavs sandhed er f.eks., at klienterne har brug for personlig udvikling, og at personlig udvikling er godt. En anden tavs sandhed er, at klientens modstand er et tegn på, at klienten ikke har “indset”, hvilke problemer hun “faktisk” har. Artiklens magtanalyser falder således ind under Christensens og Daugaard Jensens

begreb “institutionel magt” (2001), da den magtfulde relation mellem ansatte og klienter både er kendetegnet ved at operere i det stille, og ved at de ansatte ikke stiller “spørgsmålstegn ved den opfattelse af virkeligheden, som disse institutionelle rammer har været med til at skabe og er udtryk for” (2001: 17). For at få indblik i hvordan den institutionelle magt opererer, er det nødvendigt at undersøge, hvilke normer, rutiner og strategier som en given adfærd kan ses som et resultat af (Christensen & Daugaard Jensen 2001: 91), hvilket også kendetegner mine analyser af interaktionen mellem ansatte og klienter.

Jeg inddrager også Goffmans begreb “definition af situationen” i analyserne (1990). Begrebet er hentet fra *The presentation of self in everyday life* (1990), hvor Goffman anvender metaforer fra teatret i analyser af interaktion mellem mennesker. Denne tilgang er meget berigende for mine analyser. Dog kan den dramaturgiske tilgangs øvrige begreber, når de anvendes på mit materiale, fejlagtigt lede til den opfattelse, at ansatte og klienter handler bevidst og velovervejet i den “opsætning”, hvor jeg mødte dem. Det er ikke tilfældet. Det er derfor nødvendigt at præcisere, at ansatte og klienter *automatisk* får bestemte roller, der relaterer sig til den kontekst, som de agerer i, og ikke *selv vælger* deres handlinger frit. Deres handlinger skal tolkes med blik for institutionernes kultur (jf. begrebet doxa). Som også Christensen og Daugaard Jensen påpeger, er grænserne mellem den aktørfhængige og den institutionelle magtudøvelse flydende (2001: 114). Det er indlysende, at forandring i institutioner er affødt af aktørernes ændrede handlinger, og nærværendes artikels strukturbundne analyse har derfor naturligt visse begrænsninger. Jeg forsøger med begrebet forhandling at løse *lidt* op for den statiske karakter, analyserne indimellem får. Når jeg har kursiveret “lidt” skyldes det, at det primært synes at være små ting, klienterne kan forhandle om. Jeg kunne have ønsket mig, at der var plads til f.eks. at nuancere de ansattes refleksioner over klienterne og deres eget arbejde i relation til det begrænsede og stærkt normative råderum, de handler indenfor. Inddragelsen af dette felt ville nemlig give analyserne en anden og stærkere forklaringskraft, når det drejer sig om, hvorfor de ansatte kan reproducere handlinger, som også de selv kan se er problematiske. Dertil kommer, at f.eks. klientinddragelse, som er en vigtig politisk prioritering for det sociale arbejde i dag, må tænkes at afføde forandringer. Det er dog svært at se, hvordan den grundlæggende struktur i det sociale arbejde (at der er nogle, der er ansat til at hjælpe andre, med eller mod deres vilje) kan forandres, så længe udgangspunktet er tvunget. Netop dette grundlæggende forhold bevirker, at relationen mellem ansatte og klienter magtmæssigt set er asymmetrisk.

DE ANSATTES FREMSTILLING AF SIG SELV SOM DE “FRIE OG UPLETTEDE”

Mange projekt- og værkstedsansatte beskriver sig selv som personer uden magtbeføjelser. Beføjelser dækker her over mere end blot muligheden for at beslutte, hvorvidt en klient f.eks. skal påbegynde et bestemt uddannelsesforløb eller tildeles et praktikophold. Typisk har følelsen af den manglende magt en art resignation til følge. De ansatte beskriver, at deres virke er mere eller mindre underordnet. Det er en almindelig opfattelse, at det udelukkende er sagsbehandlerne i den kommunale forvaltning, der “sidder på” magten, og at man ser stort på de projektansattes viden, til trods for at det er disse folk, der i det daglige er sammen med klienterne. Men det betyder ikke, at det kun er sagsbehandlerne, der har indflydelse på klienternes situation. Der træffes nemlig dagligt mængder af beslutninger i projekterne/på værkstederne, og der er mange situationer, der er til forhandling.

Hvad afgør f.eks., om en klient kan møde senere om morgenen end det fastlagte mødetidspunkt? Hvornår kræver man, at en klient skal fremvise dokumentation, hvis hun beder om at gå tidligt? Hvad er det for forhold, der gør, at visse handlinger af ansatte både kan vurderes som tegn på fremskridt – motivation – og som tegn på tilbageskridt – demotivering? Hvornår er en klient “moden” til et praktikforløb? Hvem vurderes som potentiel revalidend? Osv. Som spørgsmålene illustrerer, er der små og store afgørelser, der skal træffes jævnlige. De små (der angår tidspunkter og særtilladelser) inddrages også her, da det netop er de små afgørelser, der typisk beskrives som betydningsfulde i hverdagen af klienterne,² og fordi de for en umiddelbar betragtning vigtigere forhold – hvem er f.eks. “moden” til et praktikforløb – baserer sig på de små afgørelser. Det afhænger nemlig af, hvorvidt klienten – i de ansattes optik – udvikler sig, dvs. passer sit forløb tilfredsstillende.

Forestillingen om, at denne gruppe ansatte ikke er involveret i en asymmetrisk magtrelation med klienterne, er ikke kun en påstand, som udtrykkes af de ansatte selv. En mellemlider i en socialforvaltning siger:

Det skal være helt klart for den enkelte, at det er os heroppe [sagsbehandlerne i kommunen], der er røvhullet, så de kan have en god kontakt til projektlederen og rigtig kunne snakke med dem. Vi er ikke væsentlige i deres hverdag, derfor er det os, der er skurkene. Vi udløser både præmierne og sanktionerne. I de situationer, hvor der er nogen, der skal holdes fast, så er det os der gør det, det er vigtigt, det ikke er projektlederne – de skal være frie og uplettede i de aktiveredes øjne (Mik-Meyer, 1999: 52).

Denne mellemløber rører ved et helt centralt element i mange projektlederes og værkstedsansattes selvforståelse. Det er afgørende, at klienten har tillid til den ansatte – de skal “rigtig kunne snakke frit fra leveren med én”, som flere ansatte fortalte. Den tillidsbaserede fortrolighed står dog i opposition til f.eks. de indberetningskrav, som alle ansatte er underlagt, og til den vurderende og evaluerende del af arbejdet. Den ansattes funktion er ikke kun at lytte og vise forståelse, men i høj grad at handle og sanktionere ud fra de informationer, klienterne giver. Beskrivelsen af at være de “frie og uplettede” hænger nøje sammen med, at de – stort set – aldrig træffer de endelige, formaliserede afgørelser, og derfor kan beskrive sig selv som “frie og uplettede” (i hvert fald i sammenligning med sagsbehandlere).³ I praksis involveres projektledere og andre ansatte i en asymmetrisk magtrelation til klienterne, da deres skøn om, hvad der er god henholdsvis dårlig udvikling for klienterne, har indflydelse på klienternes situation. Det er dette skøn, jeg her problematiserer, fordi de ansattes vurderinger afspejler den ubestridte viden, som institutionerne hviler på, og som til stadighed reproduceres i interaktionen mellem ansatte og klienter.

ARBEJDE ELLER SOCIAL PÆDAGOGIK?

I aktiverings- og revalideringsarbejde veksles der som tidligere nævnt hovedsageligt mellem to definitioner af situationen: 1) Dette er en arbejdsplads/et uddannelsessted, hvor projektlederen er arbejdsgiver/underviser, og klienterne er de ansatte/eleverne, og 2) Dette er en socialpædagogisk foranstaltning, hvor projektlederen er hjælper/forælder, og klienterne er de hjælpeløse/børnene.⁴ Denne dikotomi eksisterer simultant og bevirker, at et møde mellem en ansat og en klient, der trækker på hver deres forståelse af et givent projekt/værksted, får den konsekvens, at parternes respektive “roller” og ytringer sjældent af modparten læses ind i en meningsfuld kontekst. Udsagnene – kropslige som verbale – afkodes så at sige i en anden kontekst, end modtageren selv agerer i.⁵ Typisk vægter ansatte det socialpædagogiske arbejde i projekterne/værkstederne højt, hvorimod klienterne betoner de konkrete arbejdsaktiviteter og i højere grad vurderer stedet som en arbejdsplads/et uddannelsessted.

Denne modsætning kom meget tydeligt til udtryk i et revalideringscenters brugerundersøgelse.⁶ Det første udkast til et spørgeskema spurgte primært til klienternes selvtilid og til deres indbyrdes kontakt. I en revideret udgave – som inddrog en mindre gruppe klienters reaktioner på spørgeskemaet – blev der også spurgt til, hvorvidt klienterne fandt det vigtigt, at en arbejdsprøvning svarer til de krav og opgaver, der bliver stillet på det ordinære arbejdsmarked, og derefter om de oplevede, at den konkrete arbejdsprøvning, som de havde været igennem, svarede til de krav, der bliver stillet på det ordinære arbejdsmarked. I de første 16 besvarelser tegner der sig et meget tydeligt billede: 13 klienter svarer, at det er vigtigt, at arbejdsprøvningen svarer til de krav, der stilles på det ordinære arbejdsmarked, og tre mener ikke, at det er vigtigt. I vurderingen af, om den arbejdsprøvning, de selv har gennemgået, svarer til de krav, der stilles på det ordinære arbejdsmarked, svarer alle 16, at det mener de ikke, at den gør. I et fokusgruppeinterview kommer dette paradoks således til udtryk:

Klient 1: Jeg tror nok også, at jeg havde forestillet mig noget andet ved en arbejdsprøvning.

Interviewer: Hvad?

Klient 2: At man fik et stykke reelt arbejde.

Klient 1: Ja, de kunne sige, at det der kan hun ikke klare, og det der kan hun klare. Jeg kan ikke se, hvad de kan bruge det her til. Det kan jeg ikke.

Klient 3: Det kan jeg altså heller ikke. Det er ikke den rigtige vej frem. Jeg tror ikke, at de får de rigtige beslutninger ud af det her. Det tror jeg ikke. Overhovedet ikke. Det må jeg indrømme.

Interviewer: Havde I forestillet jer, at I fik noget arbejde, som mindede om rigtigt arbejde, og så prøvede man det af?

Klient 3: Ja, selvfølgelig og i det rigtige tempo.

Klient 1: Ja, og så se hvad man kan. Det var sådan noget, jeg havde regnet med. (...)

Klient 2: Ikke noget med at sige til folk: "Hvad, får du det dårligt, så gå en tur". Den går ikke.

Klient 3: Den går jo ikke ude på en arbejdsplads. Alt det her: "Tag du dig en pause. Læg du dig ind en time, hvis du har lyst til det". Sådan foregår det ikke nogen steder. Du skal være på dupperne hele tiden, hvis du skal følge arbejdsmarkedet. Jeg synes ikke, det har noget med en arbejdsprøvning at gøre. Det har jeg ikke syntes lige fra starten. (...) Så vil jeg hellere

sige, at praktikken, som jeg er ude i – eller har været ude i – den kunne man tage op som en arbejdsprøvning. Det var 4 timer – og det kunne jeg godt klare. “Ja men fint, så kan hun godt klare 4 timers arbejde. Reelt arbejde om dagen”. Det er sådan noget, der skulle til. (...)

Klient 4: Det er også meget monotont arbejde.

Klient 3: Det er jo derfor, de har svært ved at vurdere dig. Fordi du kan gå ud og sætte dig, fordi du virkelig trænger til den her cigaret. Du kan også gå ud og sætte dig, fordi du synes det er røvedeligt, det du sidder med. Der er jo ikke nogen, der kan finde ud af, hvorfor du går. Det er jo umuligt. Det er simpelthen umuligt. (...)

Klient 5: Det er svært at vurdere folk. Jeg kan f.eks. ikke holde til at sidde så længe. Jeg kan heller ikke holde til at stå så længe. Så jeg kan sådan set gøre... de kan jo ikke have nogen fornemmelse af, om... ja, om jeg nu ikke gider at sidde mere her, eller om jeg har ondt eller hvad er det? Det må være svært at vurdere, fordi de kan jo ikke se specielt på mig, om jeg har ondt, vel? Jeg kan bare mærke, at nu kan jeg ikke mere, nu går jeg hjem. Og det er okay for dem – og så går jeg, men de kan jo ikke vide, hvor jeg har ondt. (...)

Klient 2: Jeg tror da også nogle gange... Jeg må da ærligt indrømme, at der er da også 3-4 gange, hvor jeg har gået hjem, hvor jeg ikke har ondt. Jeg har simpelthen bare ikke gidet at være her. Sådan er det da bare.

Klient 3: Sådan har jeg det da tit. Det er frygteligt.

Klient 2: Ja, det er frygteligt, at man skal stå og lyve voksne mennesker op i hovedet, men sådan er det bare.⁷

Samtlige klienter, jeg har interviewet, giver udtryk for en forventning om, at et ophold på et revalideringscenter skal afprøve deres arbejdsmæssige ressourcer, dvs. hvor meget arbejde de reelt kan varetage på en dag. I praksis var det dog et ganske andet billede, der mødte klienterne, når de ankom på revalideringscenteret, hvilket, som citaterne illustrerer, skabte en del frustration hos klienterne. Arbejdstempoet var meget lavt, der blev holdt mange pauser. I det hele taget var billedet af en rigtig arbejdsplads ikke den mest relevante sammenligning, hvis man skulle tage udgangspunkt i det, der faktisk skete. Selvom en klient fortæller, at det er “frygteligt, at man skal stå og lyve voksne mennesker op i hovedet”, lyver hun alligevel, fordi trangen til at holde fri overvinder det ubehagelige i at lyve.

Som citaterne fra en gruppe værkstedsansatte på samme revalideringscenter vil vise, er den udvikling/forandring, klienterne forventer, ikke samstemmende med de ansattes forventninger. Den forandring, som mange ansatte omtaler i interview, er nemlig som regel synonym med en personlig forandring/udvikling, som skal tolkes i lyset af den socialpædagogiske funktion, der er indbygget i værkstedsbaseret aktiverings- og forrevalideringsarbejde. Jeg har udvalgt en passage, som viser, hvilke forhold de ansatte selv beskriver som vigtige at observere hos klienterne. Denne gruppe ansattes arbejde består i at undersøge klientens situation til bunds. Oplysningerne videregives til klientens kommunale sagsbehandler, som derved forventes at have et bedre grundlag at træffe sin afgørelse på (jf. note 1).

Interviewer: Hvad er vigtigt at observere?

Ansæt 1: Det er vigtigt at observere, om folk udvikler sig, om de flytter sig. Altså, om der sker en udvikling, eller om de står i stampe. Altså, om det er den samme person. Er de den samme person, som da de kom, eller er der sket noget med dem? Har de kunnet tilegne sig et eller andet? Det er vigtigt. Det er også vigtigt for mig, at folk selv føler, at de får noget ud af at være her. At det ikke kun er mig, der observerer, at det har de. Det er også dem selv, der kan sige, at der er sket det og det.

Ansæt 1: Jeg synes, udvikling af personen er ret vigtig. At man kan se, at der er sket noget med den person. Det er noget, jeg synes er vigtigt. Det er spændende. (...) Jeg synes ligesom, at man kan se, at den her person har fået noget ud af at være her. At der er sket noget. At de har flyttet sig på en eller anden måde. Fysisk eller psykisk.

Ansæt 2: (...) Jeg synes, at de observationer, som er mest værdifulde, det er der, hvor man flytter sig lidt. Uanset om det er den ene eller anden vej. Der er jo ingen grund til at beskrive tilstanden, som er, når man kommer ind i huset. Den er jo kendt for dem, som sender dem herind. Det er ikke det, der er det interessante.

Interviewer: Det er der, hvor man flytter sig?

Ansæt 2: Ja. (...)

Ansæt 3: Jeg skriver ned, når jeg støder på noget, som... hvor jeg tænker: "Hov, der var noget, som var anderledes, der lige kom frem". Eller at folk siger, at nu har jeg altså været nødt til at tage meget smertestillende. Eller hvad det nu kan være. Det er forandringer. Man har også ressourceprofilen [en beskrivelse af klientens ressourcer og begrænsninger, som en anden

gruppe ansatte har udarbejdet], som man får overleveret fra introforløbet, hvor der står, nogenlunde i hvert fald, hvordan de er, når de kommer ind, ikke? Sådan hvad de har vist her. Og det bliver jo også bekræftet den første dag, men så sker der også tit de der ting, så er der de perioder, hvor det så begynder at gå ned ad bakke, fordi det er smadderhårdt med den der nye hverdag.

Ansæt 4: Jeg oplever, at der er mange, der dykker, lige når de kommer, og så rejser de sig igen, fordi de får noget selvværd, fordi de får nogle gode oplevelser. Rent fysisk kan de ikke magte ret meget derhjemme, men den rolle de har haft – sygerollen de har haft – den er de blevet hevet ud af – og så er fremgangen. (...) Det er den der forandringsproces, der gør ondt, der er svær.

Kort tid efter tales der om “de fastlåste”, dem med “modstand på” og “de flytbare”. Disse tre kategorier var på det pågældende revalideringscenter de mest brugte, når de ansatte indbyrdes diskuterede klienterne.

Interviewer: Er der forskel på, hvis man taler om nogen, der har modstand på og så dem, der er fastlåst?

Ansæt 2: Ja, de har modstand alle sammen – stort set. (Den ansatte griner) (...) Jeg synes faktisk, det er godt, de har lidt modstand på. Jeg synes, det er en god egenskab, at man ikke bare møder op og er helt blottet i sit forløb, men at man møder op og har en naturlig skepsis og godt lige vil prøve at stadig være et helt menneske, når man går i gang med de her ting.

Ansæt 3: Ja, egentlig kan man godt sige, at det er et sundhedstegn, når de viser modstand.

Ansæt 2: Der er også dem, der har sådan meget “hovedet-under-armen-modstand”, og det er dem, som vi så kan flytte over og sige, at de er uflytbare. Men jeg synes, det er et positivt træk at vise modstand.

I slutningen af interviewet taler de ansatte om, hvad det er en klient skal have ud af at være på revalideringscenteret. De er enige om, at det gerne skal ende med, at der er “større overensstemmelse mellem det, som vi andre rent faktisk ser, og det som kursisten [klienten]⁸ så må indse, at hun kan,” som en af de ansatte sagde.

De fire ansattes udtalelser fortæller flere centrale ting om den forandringsproces, klienterne forventes at gennemgå. Det er væsentligt at bemærke, at de ansatte taler om, hvordan klienterne “er”, som en tilstand fuldkommen løstrevet fra den situation, de befinder sig i. De taler om klienterne som objektivt set målbare størrelser. Den ene fortæller, at “[d]er jo ingen grund er til at beskrive tilstanden som den *er* (...) den er jo kendt for dem, som sender dem herind”. En anden fortæller, at hun også bruger ressourceprofilen, som de får fra introforløbet, “hvor der står nogenlunde i hvert fald, hvordan de *er*”. Og endelig er der den ansatte, som fortæller, at målet med at være på stedet for klienten er, at der bliver “større overensstemmelse mellem det, som vi andre rent faktisk ser, og det som kursisten så må indse, at hun kan”. Der ligger et essentialistisk menneskesyn bag forestillingen om, at man kan vurdere, hvordan folk *er*; han *er* samarbejdsvillig, hun *er* doven, han *er* flytbar, hun *er* fastlåst – tilstande der, som sagt, ikke inddrager den kontekst, hvori handlingerne udspilles.⁹ I den sammenhæng er klienternes beskrivelse af stedet – og deres mulighed for at tage pauser, og i det hele taget yde meget lidt – væsentlig at inddrage i analysen, da klienternes udsagn viser, at de langt fra opfører sig, som de ville have gjort på en almindelig arbejdsplads. Den beskrivelse, de ansatte viderebringer af klienterne i deres vurderende udtalelser, kan derfor i sagens natur aldrig udtrykke *det eneste, sande billede* af en klients situation. Det er ikke desto mindre institutionernes formål, og det er per definition umuligt, netop fordi vurderingerne ikke kan inddrage den indflydelse, institutionernes “tavse viden” har på klienternes handlinger og på de ansattes opfattelse af disse handlinger, jf. Bourdieu (2000).

DE ANSATTE VED BEDST

En ansat fortæller, at “der er mange, der dykker, lige når de kommer”, men at klienterne derefter begynder at udvikle sig i positiv retning. Den almindelige nedtur i starten af et forløb betragtes af de ansatte som en slags uafvendelig del af en positiv proces. Den ansatte afslutter sin sætning med “og så rejser de sig igen, *fordi* de får noget selvværd, *fordi* de får nogle gode oplevelser”. Det er helt almindeligt, at ansatte på denne måde fokuserer på klienternes attitude og dennes forandring til det bedre uden at skele til de institutionelle rammer for klienternes udfoldelse (jf. klienternes beskrivelse af det “monotone arbejde”, og at de ind i mellem går hjem, fordi de ikke gider at være i

projektet). Mange ansatte udtrykker uvidenhed, når det drejer sig om den negative betydning, mødet med “systemet” kan udløse hos en klient, som vil afspejle sig i klientens handlinger. Når de ansatte udelukkende fokuserer på klienternes handlinger i lyset af klienternes psykosociale situation, flyttes fokus væk fra den asymmetriske magtrelation, der kendetegner forholdet mellem ansatte og klienter, og som må tænkes at være årsag til en del af klienternes modstand. Det betyder, at de ansatte kan bibeholde en forestilling om at være “frie og uplettede” – klientens fortrolige, hjælpsomme støtte. Selvom institutionernes bestræbelse er dobbelt – *både* at hjælpe til med at udvikle og forandre klienterne, at hjælpe klienterne til at se sandheden om sig selv (hjælpe klienterne til at “indse” det, de kan) og samtidig vurdere og bedømme klienterne – er de ansatte meget lidt opmærksomme på, dels hvordan stedets meget løse struktur påvirker klienternes handlinger, og dels hvilken betydning den vurderende del af deres arbejde har på, hvordan klienterne handler (*er*) i revalideringscenteret.

Hypotesen bag dette personales arbejde er, at de kan udkrystallisere et billede af klientens “sande jeg” efter et ophold på 3–6 måneder på institutionen. Den antagelse kan afvises på grund af den manglende teoretiske validitet ved essentialiserende tænkning af den art. Det er imidlertid mere vigtigt i denne sammenhæng at rette fokus på de strukturelle forhold, der bevirker, at det er *selvfølgelig*, at det er de ansatte, som “ved bedst”. Hvordan kan det være, at de ansattes bedreviden antager doxa-karakter? De ansattes arbejdsopgaver er præcis at beskrive og vurdere klienternes situation. Ved uoverensstemmelser mellem en ansat og en klient vil den ansatte kunne vælge at præsentere klientens beskrivelse og vurdering af sin situation frem for sin egen, hvilket jeg har observeret enkelte gange. Dog vil en sådan praksis underminere institutionens formodede ekspertise om at kunne levere en beskrivelse og vurdering af en klient efter 3–6 måneder, hvis det blev kutyme, at det var klienterne selv, der producerede beskrivelserne og vurderingerne. Således positioneres de ansatte i en situation, hvor de “ved bedst” på grund af målet med institutionens arbejde. Man kunne også anvende Goffmans begreb “dunkle hemmeligheder” (1990: 141ff), da de ansattes bedrevidende dækkede over en tavs, fælles overenskomst hos gruppen af ansatte, som typisk ikke diskuteres (dunkel hemmelighed). En nyan-sat værkstedsassistent udfordrede dog denne praksis ved, at han i et interview fortalte at “arbejdet nytter ikke noget. De [klienterne] er jo meget bedre til selv at vurdere, hvad de kan og ikke kan. Men det er jo ikke noget, vi går rundt og siger højt”. Således udtrykte den nyansatte institu-

tionens doxa, den “dunkle hemmelighed” om, at de ansatte bedst ved, hvad der er godt for klienterne. Denne ansatte mente, at klienterne var bedre til at vurdere, hvad de kan og ikke kan end de ansatte. Hermed rokkede han ved en grundsten i socialt arbejde, som er, at de ansatte automatisk positioneres som bedrevidende. Eksemplet er væsentligt i og med, at det synliggør de mange modsigelser, der udtrykkes i dette arbejde, hvilket stiller store krav til analyser af interaktionen mellem ansatte og klienter, da disse nødvendigvis må inddrage en række forskellige – og ofte modsætningsfyldte – forhold.

DEN ONDE CIRKEL

I ordvekslingen mellem de fire værkstedsansatte er talen om “modstand” også væsentlig. Modstand betragtes som en naturlig og ligefrem “god egen-skab”, som den ene ansatte siger om klienter, der møder op med “lidt modstand på”. Men de modstræbende debutanter i det sociale system omskabes i én sætning – altså i de ansattes definition – til sunde klienter, modstanden bliver “et sundhedstegn”. Hvis man ser på disse udsagn i forhold til de muligheder, klienter har for at vise modvilje over for stedet og blive imødekommet af personalet i deres modvilje – f.eks. mod at skulle modtage den af systemet definerede hjælp (hvilket ville synliggøre den ulige magtrelation) – så synes der ikke at være nogen handlemuligheder for klienterne. De klienter, der viser modstand reagerer nemlig naturligt, mener de ansatte. De prøver stadig at være “hele mennesker”, og deres modstand tolkes således igen som udtryk for deres psykosociale tilstand. Goffman beskriver denne proces under betegnelsen “den onde cirkel” (1997: 225ff). Goffman kommer med et eksempel på nogle psykiatriske patienters forsøg på at lægge afstand til situationen (vreden over at være tvangsindlagt), som af personalet opfattes som psykotisk adfærd, og som derved berettiger indlæggelsen. I artiklens næstsidste afsnit skal vi møde en modvillig klient, som er fanget i en “ond cirkel”. Også her er det institutionernes doxa – det socialpædagogiske projekt – der bevirker, at de ansatte *automatisk* kategoriserer klientens handlinger inden for denne kontekst (som derved udelukker andre kontekster med tilsvarende andre konnotationer til klientens handlinger). “Automatisk” er kursiveret, da der ikke skal herske nogen tvivl om, at kampen om definitionen af situationen ikke er en bevidst strid mellem ansatte og klienter, hvor ansatte med magt tvinger deres forståelse igennem, men at kommunikationen i sit udgangspunkt er ulige, da det er institutionens “tavse viden”, doxa, som

definerer de forskellige udsagns værdi, da den på forhånd har defineret dialogens gyldige kriterier. Institutionen spørger, klienten svarer – det er kommunikationens betingelser.

FORSKELLIGE TOLKNINGER AF EN KLIENTS SITUATION I ET AKTIVERINGSPROJEKT

I dette afsnit stilles der skarpt på, hvilken betydning forskellige definitioner af en situation kan have for en klient.¹⁰ Det drejer sig om en kvindelig aktiveret, som er meget vred over, at et længe ventet praktikophold er blevet aflyst. I det konkrete tilfælde trækker projektlederen på projektets socialpædagogiske funktion, hvor det er hans opgave at vurdere kvindens samlede situation (og dermed også inddrage den viden, han har om kvindens privatliv). Kvinden, derimod, bygger på en logik, hvor aktiveringsprojektet knytter an til arbejdsmarkedet og hele selvforsørgelsesideen. Hun forstår derfor ikke, hvorfor hun ikke skal i praktik, når hun nu i andre sammenhænge er blevet mødt med den besked, at netop praktikordningen skaber mange fastansættelser.

Den pågældende klient er en ung, dominerede kvinde, der ændrede sig fra at være aktiv og talende til *indimellem* også at være meget nedtrykt. Når hun var nedtrykt, beskrev hun opløsningen af sit ægteskab i alle detaljer. Hun fortalte, at hun havde smidt sin mand ud og derfor nu levede alene med to børn i sin lejlighed. Med til historien hører, at hun også beskrev årsagen til, at hun endte med at smide manden ud (hans utroskab), og hun satte tillige projektlederen og de andre deltagere ind i en vanskelig beslutning, hun skulle træffe, da hun efterfølgende var blevet gravid med en anden. Når hun var opstemt, beskrev hun fordelene ved at være alene og sagde, at børnene havde fået det meget bedre. Hun sagde også, at dette var hendes chance for at ændre på sit liv og hentydede til muligheden for at blive selvforsørgende og “starte på en frisk”, som hun sagde. Kvindens humør var meget svingende, når hun mødte om morgenen. Taget hendes – *ifølge projektlederens beskrivelse* – nye *svære* situation som enlig mor i betragtning, besluttede projektlederen i samråd med sagsbehandleren, at kvinden fremover skulle have tilladelse til at komme en time senere end de andre aktiverede, uden at blive trukket i sit aktiveringstillæg. Kvinden var tydeligt glad for denne ordning. Efter en periode opstod der en konflikt, da kvinden ikke kunne forstå, hvorfor hun ikke skulle i praktik. Det var kvindens opfattelse, at hun kunne forvente et praktikforløb efter at have været på projektet i en længere periode. Projekt-

lederens afvisning skal tolkes i lyset af hans beskrivelse af kvindens private situation som meget vanskelig, og derfor ikke forenelig med pasningen af et praktikforløb. Kvinden beskrev derimod ikke sin nye status som uforenelig med at passe et praktikforløb og gav udtryk for at være blevet snydt. Begge forestillinger giver mening i deres respektive forklaringsuniverser.

DEFINITIONSPROCESSEN

Konflikten mellem projektlederen og kvinden kan anskues som en kamp om definitionen af situationen (Goffman, 1990). Striden gælder den betydning, kvindens privatliv skal tillægges for hendes mulighed for at blive selvforsørgende. Projektlederen handler ud fra en socialpædagogisk tolkning af situationen, hvor han skønner, at kvindens nye sociale identitet som enlig mor (anskuet som en negativ begivenhed), gør det vanskeligt at passe et arbejde. Kvinden reagerer derimod ud fra en forståelse af, at stedet skal tilbyde praktikforløb efter en given periode, da denne mulighed fremmer chancerne for at blive selvforsørgende. Hun beskriver, at hun er sluppet for en besværlig mand (anskuet som en positiv begivenhed) og på grund af sin nye status har fået mere energi, og derved øget sine chancer for at kunne gennemføre et praktikforløb. Det er i sammenhængen uvæsentligt, om kvinden er helt urealistisk i sine forhåbninger og ønsker – altså, hvorvidt hendes private situation reelt ville være en forhindring for at gennemføre et praktikforløb. Det væsentlige er, at der i denne konflikt er to helt forskellige fortolkninger af forløbet på spil – to meget forskellige definitioner af situationen – og at det er projektlederens definition, der sejrer. Projektlederens vurdering af situationen “vandt” med den konsekvens, at kvinden ikke fik mulighed for at påbegynde det praktikforløb, hun følte sig berettiget til. Pointen er, at der er mange tolkninger af en given situation på spil i enhver interaktion mellem mennesker. Men at det ikke er alle tolkninger – selvom de for de involverede parter føles meget virkelige – der får *konsekvenser* i det sociale liv.

Muligheden for at skabe konsekvenser i det sociale liv afhænger som sagt af, hvorvidt de interagerende parters handlinger reproducerer og stadfæster institutionens doxa. Når den pågældende projektleder udtalte sig om det vigtigste i sit arbejde til mig, beskrev han sin funktion som hjælper, og sagde, at hans opgave i stort omfang handlede om at opdrage klienterne. Han fortalte:

Man kan godt opdrage folk, det er aldrig for sent. Det er simpelthen opdragelse, der skal til. F.eks. når en kvinde vælger at sætte flere børn i verdenen [den omtalte kvinde], selv om hun i forvejen har to adfærdsvanskelige børn. Hvorfor skal hun så have flere? Jeg kan virkelig blive ked af det. Det er synd, for de kommer jo aldrig videre (Mik-Meyer, 1999: 61).

Når projektlederen var særlig opmærksom på kvindens signaler, når hun havde det skidt, skyldes det også strukturelle forhold, der knytter sig til projektlederens indiskutable forståelse af aktiveringens formål – at igangsætte positive processer hos de aktiverede. Det er netop i interaktionen med en person, der har problemer, at projektlederen får styrket og udviklet sin professionelle arbejdsidentitet. Det er disse situationer, der definerer projektlederens arbejde, fordi hans *hjælpfunktion* træder i kraft. Hjælpfunktionen er så ubestridt og elementær en størrelse, at ansatte ikke kan forestille sig grundlaget for deres arbejdsfunktion anderledes. Der eksisterer en fælles forståelse blandt projektledere (og andre ansatte i socialt hjælpearbejde) om, at de aktiverede – klienterne – har brug for det offentlige hjælp. Man diskuterer så, hvilken hjælp der vil gavne klienterne mest, men ikke det helt grundlæggende spørgsmål: Har de overhovedet brug for den hjælp, de tilbydes? Man kunne også spørge, om de socialteknologier, som er til rådighed i den socialpædagogiske tænkning, er forenelige med nutidens ønske om klientinddragelse, som ret beset drejer sig om at inddrage klienternes synspunkter i tilrettelæggelsen af det sociale arbejde. Kan man forestille sig en hjælp, som er mere defineret af klienten end af systemet?

Aktivering er en del af det "hjælpens univers", som alt socialt arbejde er del af, og som klienterne i denne artikel til stadighed udfordrer. I eksemplet fra før fik projektlederens professionelle doxa som hjælper afgørende indflydelse på hvilke forhold, han fokuserede på hos kvinden. Den konkrete hjælp, han som repræsentant for systemet ydede, relaterede sig til et følelsesunivers, hvorfor den blev svært håndgribelig for kvinden. Det betød, at det reelt var umuligt for kvinden at reagere "fornuftigt" i forhold til projektlederens valg, fordi der i "hjælpens univers" ikke eksisterer megen rationel fornuft – hjælpens univers baserer sig på begreber som fornemmelser og følelser, begreber med det til fælles, at de ikke kan overføres til rationelt baserede argumenter. Som begreber eksisterer de kun i et emotionelt felt, som naturligt afhænger af det perspektiv, der lægges for dagen.

Projektlederen var andet end det lyttende øre og den brede skulder, som han primært fremstod som, når kvinden "talte ud" om sine problemer, som han sagde. Han skulle nemlig i samråd med kvindens sagsbehandler beslutte, hvorvidt det var hensigtsmæssigt for kvinden at påbegynde et praktikophold. Spørgsmålet er, om kvinden ville have fortalt så åbent om bruddet med sine børns far, hvis det var en tydelig præmis, at disse private historier ville påvirke projektlederens faglige opfattelse af hende? Set i lyset af de særlige (gunstige) vilkår historierne udløste, var det en hensigtsmæssig handling i nuet (hun fik bedre tid om morgenen og en nedsat funktion i projektet), men på længere sigt spændte historierne ben for det praktikophold, kvinden havde set frem til. Havde hun vidst det, ville hun måske have valgt en anden fremstilling af sig selv.

Den asymmetriske magtrelation mellem projektlederen og kvinden konstitueres ikke kun, fordi det er projektlederens vurdering af kvindens situation, der får *konsekvenser* for kvinden. Den magtfulde relation hænger også nøje sammen med, at projektlederen ikke har ekspliciteret det grundlag, hvorpå han træffer sine vurderinger (givetvis heller ikke for sig selv), hvorfor han, med Bourdieus (1996) definition, udøver symbolsk magt. Det er altså hverken tydeligt for projektlederen eller kvinden, at deres indbyrdes relation kan karakteriseres som andet end et omsorgspræget forhold, hvor projektlederens rolle er at hjælpe og støtte kvinden (så hun kan blive opdraget til en mere ansvarlig livsførelse, så han ikke længere "bliver så ked af det"). Deres forhold er også karakteriseret ved, at projektlederen handler ud fra den viden, han får fra kvinden, når hun "taler ud" om sin situation. Kigger man på konfliktens konkrete udfald, var det således projektlederens normer og værdier, der afgjorde striden om "virkeligheden", som firkantet sagt betød, at kvindes nye status som enlig mor var uforenelig med at passe et praktikforløb.

Når ansatte i dette arbejde derfor signalerer, at de ikke har nogen reel magt og samtidig udtrykker et ønske om et godt, fortroligt og tillidsfuldt forhold til klienterne, opstår der konflikter, fordi signalet er i strid med de faktiske forhold. Projektlederens og værkstedsansattes vurderinger har stor betydning for en klient. Resultatet er, at kommunikationen mellem klient og ansat vanskeliggøres med den følge, at klienten får svært ved at gennemskue, hvordan bestemte handlingsstrategier påvirker hendes samlede situation. Da projektledere og værkstedsansatte er aktører i det samme sociale system som f.eks. sagsbehandlere, vil enhver handling, der kan forstyrre billedet af dem

som myndigheds personer, derfor medvirke til en begrænsning af klienternes handlinger.

EN AF DE MODVILLIGE KLIENTER PÅ ET AKTIVERINGS PROJEKT

I det sidste eksempel optræder en klient, som af de ansatte betragtes som en af dem, med hvem der er "langt igen", som en ansat fortalte mig. Kvinden i eksemplet har ifølge den ansatte ikke nået den fase, hvor hun har erkendt sine problemer og dermed anerkendt, at hun har behov for forandring (hun er i "benægtelsesfasen", se i øvrigt Loseke, 1999). Eksemplet stammer fra et projekt for unge, der antages at have problemer. Udgangspunktet er, at de unge selv vælger blandt en række aktiviteter. Der er indlagt evaluering hver tredje måned, så de unge kan beslutte sig for andre aktiviteter, hvis de ønsker det. Flere af de unge keder sig, men ved ikke rigtigt, hvad de skal stille op mod kedsomheden. I interviews udtrykker de to projektledere, at det problem er det de unges egen opgave at løse. Ud over at møde om morgenen tvinger man ikke de unge til ret meget, men forventer så til gengæld, at de unge skal involvere sig fuldt ud i projektet. Gør de ikke det, beskrives de unge som nogle af de tungere klienter, de såkaldt fastlåste med modstand på. Den underliggende forståelse hos projektlederne er med andre ord, at projektet er meget attraktivt på grund af de mange valgmuligheder, hvorfor vrangvillige unge betragtes som meget tunge og vanskelige at hjælpe, og dermed også vurderes at være umulige at aktivere i andet regi.

Nedenfor gengives en samtale mellem en projektleder (P) og en ung aktiveret kvinde (A), som beskrives som en af de tunge og svære at aktivere. Samtalen finder sted ved et af projektets fastlagte evalueringsmøder. Den aktiverede er en enlig mor, som har været i projektet i to år. Kvindens egen forklaring på, at hun har været i projektet i to år, er, at hun stadig ikke har fået den revalidering, hun mener at have krav på (på grund af sin status som enlig mor). Selv beskriver hun sig som en, der ikke har andre problemer, og forstår derfor ikke, hvorfor hun skal deltage i et projekt blandt andre unge med mange problemer.

I et interview med en af projektets ledere bliver det klart, at kvinden sandsynligvis ikke kan opnå revalidering, da projektlederen ikke mener, at kvindens ønske om i fremtiden at uddanne sig til jordemoder, er realistisk. Da jeg spørger projektlederen, om kvinden kender hans holdning, er svaret nej, og projektlederen gør samtidig opmærksom på, at det er vigtigt, at kvinden selv

kommer til den erkendelse. Det er et andet typisk forhold, jeg er stødt på: At den ansattes funktion er passivt at afvente, at klienten træffer den – i den ansattes optik – rigtige beslutning. Her er igen en illustration af de ansattes forestilling om at vide bedst. Der findes ifølge denne ansatte *en* rigtig løsning – og målet med deltagelsen på projektet er, at kvinden også kommer frem til denne *ene sande* løsning.

P: Du siger ikke så meget, og du har ikke brugt stedet så meget i lang tid – hvad synes du?

A: Hvad er der at bruge?

P: Morgenvækning, samtaler, ture...

A: Ture, dem tager jeg da på. Hvad kan jeg bruge det andet til? Jeg har ikke problemer med at komme op om morgenen. Jeg har ikke nogle misbrugsproblemer og har aldrig haft det. Hvis samtalerne kunne føre til en revalidering, så kunne jeg bruge det – men det gør de jo ikke.

P: Vi kan jo støtte op omkring en revalidering.

A: Ja, I kan kontakte kommunen.

P: Jeg tænker i forhold til dig.

A: Jeg skal jo bare rydde op hver dag [henviser til aktiviteterne i projektet], hvordan kan det hjælpe mig?

P: Skal vi arbejde på det?

A: Jeg ved ikke, hvad jeg skal bruge stedet til. Kan vi ikke bare sige det? Sådan er det!

P: Men du vil vel gerne udvikle dig, forandre dig?

A: Jeg vil ikke forandre mig. Jeg er rimelig tilfreds. Jeg ryger ikke og drikker ikke.

P: Du vil vel gerne udvikle dig, så du kan nå dine mål?

A: Jeg er klar. Jeg venter bare. Jeg har ikke brug for en personlig udvikling.

TO MODSATRETTEDE FORKLARINGER – IGEN

Efter samtalen (som foregik med de andre deltagere og jeg selv som lyttere) fortalte projektlederen mig, at kvindes benægtelse af at have brug for udvikling var et tegn på, at der var langt igen. I projektlederens fortælling fremstilles kvinden som fastlåst og modvillig i forhold til den hjælp, projektet vil yde. Da jeg talte med den unge kvinde, fortalte hun, at der altid skete det samme: Projektlederen foreslog, at hun skulle udvikle sig og bidrage mere åbent til samtalerne, hvorimod hun mente, at det var tidsspilde. *Situationen*

var låst. Her drejer konflikten sig om den helt grundlæggende opfattelse af deltagerne på projektet. For at være “visiteret” til projektet, der er målrettet unge med problemer, skal man have problemer. Når man træder indenfor *er* man en ung med problemer. Men hvad hvis den unge ikke selv betragter sit liv som problematisk? Netop denne forståelse af deltagerne på projektet vil overskygge andre forhold, som også kendetegner klienternes situation, hvilket i sagens natur kan opleves som meget begrænsende for klienterne.

Som det fremgår af samtalen mellem projektlederen og kvinden, læses kvindens signaler i en anden kontekst end den, hun selv ønsker at deltage i, jf. Goffman (1990), og *begge* parter har låst sig fast i deres respektive definition af situationen. Kvinden fortæller, at hun ikke mener, at hun har brug for udvikling eller for at arbejde med sin attitude. Hun er dog så markant i sine udtalelser, at det i sig selv tolkes som et tegn på, at hun lige præcis har brug for at forandre sig. Det er svært at se, hvordan kvinden faktisk kan komme videre, med mindre hun giver efter og stiller sig positiv over for projektets ønske om en personlig udvikling. Hun fanges derved i “den onde cirkel”, som tidligere skitseret ved hjælp af Goffmans (1997) begreb.

Kvinden i eksemplet nærer imidlertid skepsis til selve projektets idé, som er at “flytte” problemfyldte unge mod et bedre liv ved hjælp af samtaler med de ansatte, eftersom hun ikke kategoriserer sig selv som problemfyldt. Det er projektets grundelementer, kvinden er utilfreds med. Hun er oppe imod projektledernes professionelle selvforståelse som hjælpere, dvs. projektets socialpædagogiske funktion, som jeg igennem artiklen har illustreret ved Bourdieus doxabegreb (2000). Netop de grundlæggende elementer er umulige at ændre i hjælpearbejdet, da det ikke blot ville kræve ansættelse af projektledere med andre kvalifikationer og en grundlæggende anden opfattelse af klienterne, men kræve, at der blev rokket ved hele hjælpediskursen. De sager, der er til forhandling i projektet, befinder sig typisk i “småtingsafdelingen”. Spørgsmålet er derfor, om det overhovedet er muligt for systemet at forholde sig til en så grundlæggende forhandling; om en klient f.eks. har brug for hjælp – som nødvendigvis må udfordre selve kategoriseringsprocessen – og derved udfordre selve projektets struktur, dets socialpædagogiske funktion.

A F R U N D I N G

Hvis man inddrager Bourdieus arbejde om symbolsk magt, bliver den asymmetri, der hersker i mødet mellem ansat og klient tydelig. Bourdieu definerer symbolsk magt som en magt, der “kan udøves med delagtighed af dem,

som ikke ved, at de ligger under for den, eller indadtil ikke ved at de udøver den”. (Bourdieu, 1996: 38). Interviewet med de fire ansatte på revalideringscenteret illustrerer de ansattes manglende refleksion over, hvordan deres vurdering og bedømmelse af klienternes situation påvirker klienternes handlinger. Klienter er ikke modvillige som en reaktion på at blive “bedømt”, “opdraget” eller socialiseret til at finde sandheden om sig selv. Deres modvilje er ifølge de ansatte udtryk for deres svære psykosociale situation. Artiklens andet eksempel med kvinden, hvis sociale situation tolkes helt forskelligt af kvinden selv og hendes projektleder, er også et eksempel på udøvelse af symbolsk magt i bourdieusk forstand. Magten er skjult, fordi kvinden ikke ved, at hendes fortrolige åbenhed over for den hjælpsomme projektleder resulterer i beslutninger, der modarbejder hendes ønsker for sin fremtid. Hun er medskaber af sin egen undertrykkelsesproces, da det ikke er klart formuleret for hverken hende eller den ansatte selv, at projektlederen også er en myndighedsindehaver, hvis vurdering af kvindens situation videregives til en sagsbehandler, som anvender denne viden i planlægningen af kvindens videre forløb. I det sidste eksempel er der tale om en lidt anden situation, hvor dialogen mellem klient og ansat viser, at i hvert fald klienten er klar over, at relationen – så uformel og venskabelig den end måtte være – er ulige. Eksemplet viser en fastlåst *situation* – ikke at forveksle med en fastlåst klient – da klienten modsætter sig den udviklingsproces, som er formålet med hendes deltagelse. Kvinden ønsker at fastholde en anden definition af sig selv – og har tilsyneladende gjort det længe – til trods for de stærke kræfter, der virker modsat (hun er i et projekt, hvor man skal have problemer for at være).

Det har stor betydning for klienternes situation, at de ansatte typisk beskriver projekterne/værkstederne som steder, der kan danne rammen om en personlig udvikling af klienten. Klienterne forsøger på alle tre institutioner at tolke stedet og personalets handlinger i relation til arbejdsmarkedet eller som et uddannelsessted og giver i den forbindelse ofte udtryk for stor frustration, fordi mange forhold i hverdagen decideret modvirker opretholdelsen af denne forståelse. I samtlige eksempler i artiklen kredser jeg om den definitionsproces, som konstituerer mødet mellem ansat og klient, da det netop er definitionsprocessens udfald, som producerer det sociale felt på en bestemt måde. Dermed vil der være nogle forståelser af den sociale orden som udelades, hvorfor magten udtrykker og producerer den herskende forståelse.

Det har været artiklens væsentligste mål at synliggøre, at den definitionsproces, som til stadighed forhandles i mødet mellem klienter og ansatte, skal

inddrages, hvis man ønsker at forstå parternes handlinger, især som de udspiller sig i konfliktsituationer. Når denne kamp ikke er tydelig for de ansatte – at klienters modstand også kan tolkes som modstand mod den herskende definition af stedet som et socialpædagogisk “tilbud” – og de ansatte samtidig ikke anerkender at have magtbeføjelser, risikerer klienterne at blive låst fast i et mønster, hvor de er magtesløse. De fanges i en ond cirkel (Goffman, 1997). De ansatte udtaler, at de ingen magtbeføjelser har, og beskriver deres arbejde som opdragelse, omsorg, hjælp, støtte til forandring og med andre begreber hentet fra et socialpædagogisk univers. Magtens eufemiserede form betyder, at den bliver umulig for klienterne (og de ansatte) at forholde sig til, hvorved klienternes mulighed for at påvirke deres egen situation i en ønsket retning i værste fald umuliggøres.

Når klienterne i mange tilfælde udfordrer den socialpædagogiske definition af et projekt/et værksted, hænger det utvivlsomt sammen med den identitet, som en sådan forståelse tildeler dem. De er klienter, de er hjælpeløse, og de har behov for anden og mere hjælp end blot orientering om mulighederne på arbejdsmarkedet/i uddannelsesinstitutionerne. Netop forhandlingen om formålet med deltagelsen på disse projekter har klienterne ikke mange muligheder for at påvirke, da det er de ansatte som “ved bedst” om, hvad der beforder klienternes positive udvikling, og det er endnu en ureflekteret, uartikuleret, grundlæggende præmis, der antager doxa-karakter. Det betyder, at magtforholdet mellem de to parter altid forskydes i de ansattes favør (hvorfor jeg i artiklen har anvendt begrebet “asymmetrisk”): Udtalelsen om at klienterne “må indse”, hvad de kan; klienten som ifølge projektlederen (i kontrast til kvindens egen beskrivelse) er i en svær udvikling på grund af en skilsmisse; klienter som er i “benægtelsesfasen”, f.eks. klienters modstand som ses som et “sundhedstegn”; eller eksemplet, hvor den ansatte vurderer, at den unge kvinde har brug for at udvikle sig, til trods for at hun mener præcis det modsatte – er alle eksempler, som tegner et meget præcist billede af et paradoks ved det sociale arbejde, som den politiske prioritering af klientinddragelse i det sociale arbejde har skabt. Paradokset er, at socialt arbejde *både* er funderet i en behandlertankegang, som per automatik placerer klienterne i en underlegen position, og at det sociale arbejde i dag har som sin fornemste opgave at inddrage klienternes ønsker og behov (og ikke kun de af systemet definerede “rigtige” ønsker og behov). Således er ansatte automatisk placeret i en ufornelig rolle, hvor de både skal “vide bedst” (traditionel behandlerrolle) og samtidig justere deres hjælp, så den lige præcis passer på klientens definerede behov, som artiklen har vist ikke altid er en objektiv størrelse.

NOTER

- 1 Kommunale aktiveringsprojekters formål er at bringe klienterne nærmere arbejdsmarkedet ved hjælp af en række forskellige metoder. Amtslige revalideringscenters formål er at undersøge klienters fysiske, psykiske og sociale situation m.h.p. at tilvejebringe materiale til kommunernes sagsbehandlere, som de derefter kan inddrage i vurderingen af, om en klient skal i ordinær beskæftigelse, i flexjob, i skånejob eller have pension. Det konkrete indhold i projekterne/på værkstederne spænder vidt, fra helt traditionelle monteringsopgaver til mere psykologisk inspireret undervisning med vægt på klientens psykosociale situation. Tilsvarende har de ansatte forskellig erhvervsbaggrund og uddannelse bag sig; nogle er skolelærere, andre håndværkere, og atter andre har en baggrund i det private erhvervsliv.
- 24 I *Anstalt og menneske* påpeger Goffman, at disse mindre privilegier måske er “den mest betydningsfulde side af klientkulturen, og alligevel er det vanskeligt at fatte for den udenforstående” (1997: 43).
- 34 Det er naturligvis ikke kun projektledere, som udøver magt i det skjulte, se f.eks. Carstens analyser af mødet mellem sagsbehandlere og klienter (1998).
- 44 For en detaljeret diskussion af dette paradoks, se Jensen og Pless (1999) og Mik-Meyer (1999).
- 5 Jf. Goffmans dramaturgiteori (1990).
- 6 Alle eksempler i dette afsnit stammer fra et fire måneders feltarbejde på et amtsligt revalideringscenter, som jeg har gennemført i foråret 2001 i forbindelse med mit ph.d.-projekt ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet. Tre prikker i parentes (...) indikerer at noget er udeladt, og at jeg har sprunget frem i interviewet.
- 74 Disse klienter var ikke opmærksomme på, hvordan “sygdom”, lille arbejdsaktivitet og mange pauser påvirkede de ansattes samlede vurdering af deres situation. Konkret betød det, at “klient 2” fra dialogen fik en stor overraskelse, da det pludselig gik op for hende, at hendes noget sløse indsats betød, at hun måske ikke ville blive godkendt til et revalideringsforløb.
- 84 Det er meget almindeligt, at værkstedsansatte værger sig ved at bruge betegnelsen klient, da de ansatte mener, at deres bestræbelse om et ligeværdigt forhold til den arbejdsløse vil blive modvirket af denne betegnelse.
- 94 I *Social Identity* (1996) leverer Jenkins en nuanceret diskussion af den interne og eksterne dialektiske proces, som skaber social identifikation. Med afsæt i en række teoretikere – blandt andre Bourdieu og Goffman – problematiserer han den essentialiserende tænkning og knytter den eksplicit til stemplingsprocesser (Jenkins, 1996, 22ff.).
- 104 Dette eksempel stammer fra et seks måneders feltophold, som jeg gennemførte i 1997/1998, som led i min kandidatuddannelse ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet. Det er egne observationsnotater, som er lettere omskrevet og præsenteret her.

LITTERATUR

- Bourdieu, Pierre (2000 [1977]). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1996). *Symbolisk makt*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Carstens, Annette (1998). *Aktivering, klientsamtaler og socialpolitik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Christensen, Søren & Poul-Erik Daugaard Jensen (2001 [1986]). *Kontrol i det stille. Om magt og deltagelse*. København: Samfundslitteratur.
- Goffman, Erving (1990 [1959]). *The presentation of self in everyday life*. London: Penguin Books Ltd.
- Goffman, Erving (1997 [1961]). *Anstalt og menneske. Den totale institution socialt set*. København: Paludans fiol-bibliotek.
- Jenkins, Richard (1996). *Social Identity*. London: Routledge.
- Jensen, Signe Mette & Mette Pless (1999). "På kanten af arbejdsmarkedet. Marginalisering, individualisering og aktivering i det moderne velfærdssamfund". *Tidskriftet Social Kritik, særudgave*. København: Selskabet til fremme af social debat.
- Loseke, Donileen R. (1999). *Thinking about social problems. An introduction to constructionist perspectives*. New York: Walter de Gruyter, Inc.
- Mik-Meyer, Nanna (1999). *Kærlighed og opdragelse i socialaktiveringen*. København: Gyldendal.
- Mik-Meyer, Nanna & Torben Berg Sørensen (2000). *Metoder i aktivering og forrevalidering. Observation og interview*. Århus: Forlaget Gestus.

MAGTUDØVELSE I DEN SOCIALE BØRNEFORSORG

TINE EGELUND

Denne artikel omhandler magtudøvelsen over for børn og forældre, der er klienter i den sociale børneforsorg. Børneforsorgen har et dobbelt mandat: at beskytte børn mod overgreb og opvækstvilkår under en acceptabel standard og at beskytte samfundet mod overgreb fra børns side. Dette dobbelte formål beskrives af Donzelot (1977) som beskyttelse af “barnet i fare” og beskyttelse mod “det farlige barn”. Dahl (1978), som har analyseret drivkræfterne bag den norske børneforsorgs opkomst, taler om “børneværn” og “samfundsværn”. Der er formelt fastsat en række tvangsbeføjelser og procedurer til deres gennemførelse i forbindelse med varetagelsen af “børneværns”- og “samfundsværns”-opgaverne. Som det vil fremgå nedenfor, er børneforsorgens arbejde imidlertid gennemsyret af daglige, mere subtile magtpraktikker, der går ud over de formelle magtbeføjelser. Denne artikel vil på empirisk grund både belyse, i hvor høj grad retssikkerhedsgarantier, som er foreskrevne i forbindelse med formelle magtbeføjelser, efterleves af socialforvaltningerne, og diskutere magtudøvelsen i den daglige praksis i øvrigt.

Samfundets indgreb over for risikobørn bygger på magtbeføjelser, når samtykke til de indgreb, myndighederne anser for nødvendige, ikke kan opnås fra forældremyndighedens indehaver og barnet selv (hvis dette er fyldt 15 år). Magtudøvelse over for børn og forældre, som ikke lever op til dominerende samfundsmæssige forestillinger om den gode barndom, har en 100-årig historie fra den første danske beskyttelseslov fra 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Mennesker og til i dag. Aktuelt findes de materielle betingelser og processuelle regler for tvangsmæssig undersøgelse, anbringelse og nægtelse af hjemgivelse af børn i Lov om social service, kap. 8 om støtte til børn og unge med særlige behov.

Der er altså under visse betingelser og ved iagttagelse af visse procedure-

mæssige forskrifter formel hjemmel til tvangsmæssigt at foranstalte omfattende og livsændrende indgreb i børns og forældres situation, når forældre ikke anses for at være i stand til at yde deres børn en opvækst, der sikrer et gunstigt udviklingsudfald for barnet. Tvangens formelle grundlag vil i grove træk blive gennemgået i det efterfølgende afsnit.

Det er et væsentligt kendetegn ved et retssamfund, at betingelserne for indgreb i borgeres liv er specificeret formelt, og at afgørelser om indgreb foretages i overensstemmelse med legalt fastsatte procedureforskrifter, der skal sikre borgeres retssikkerhed. Det vil sige, at samfundet fastsætter regler med sigte på at beskytte borgerne mod vilkårlige samfundsovergreb. I et magtperspektiv er det naturligvis interessant at beskæftige sig med, hvor stærke værn mod vilkårlige indgreb reglerne skaber, og i hvor høj grad og hvordan disse værn implementeres i praksis. Ligeså interessant er det imidlertid at analysere, om myndighedernes magtpraktikker går ud over de formelle magtbeføjelser, lovgivningen stadfæster. Det vil sige at identificere den eventuelle underskov af mere subtil og mindre gennemskuelig magtudøvelse. Hovedparten af denne artikel præsenterer empirisk forskning om de uformelle magtpraktikker, som er en integreret del af den sociale børneforsorgs daglige virksomhed.

I artiklen vil der hovedsageligt blive refereret til dansk og anden nordisk empirisk forskning, hvor resultaterne med rimelig sandsynlighed kan anvendes i en dansk socialpolitisk kontekst, fordi de institutionelle træk i store træk svarer til de danske. Undersøgelser produceret uden for Norden vil blive anvendt i det omfang, de udgør centrale værker, som udfylder huller i nordisk forskning.

DET FORMELLE MAGTFELT

TVANGSMÆSSIGE UNDERSØGELSER AF BØRN

Kommunerne skal ifølge servicelovens § 38 iværksætte en undersøgelse, hvis det må antages, at et barn trænger til særlig støtte. Undersøgelse skal ske i forståelse med forældre og barnet (hvis det er fyldt 15 år). Undersøgelse kan imidlertid også foretages uden samtykke efter § 39, hvis det er nødvendigt for at afgøre, om der er en åbenbar risiko for, at barnets eller den unges sundhed og udvikling lider alvorlig skade. Retssikkerhedsgarantierne i forbindelse med tvangsmæssig undersøgelse er, at beslutningen træffes af børn-

og ungeudvalget, at forældre og børn over 15 år har ret til advokatbistand, samt at undersøgelsen skal være gennemført senest 2 måneder efter, at beslutningen er truffet.

TVANGSMÆSSIGE FORANSTALTNINGER

Indsatser, der som hovedregel forudsætter frivillighed, er opregnet i §40. Det frivillige indsatsrepertoire omfatter en række primært psykologisk/ behandlingsmæssige og pædagogiske foranstaltninger (for eksempel "hjemme-hos", familiebehandling, personlig rådgiver, kontaktperson, aflastningsfamilie, betaling af kost- og efterskole, anbringelse med samtykke). Enkelte af de frivillige foranstaltninger kan imidlertid iværksættes uden forældres samtykke, hvis de anses for betydningsfulde for barnet, og hvis formålet med foranstaltningen kan opnås trods det manglende samtykke¹. Retssikkerhedsgarantierne i denne sammenhæng består i, at afgørelsen træffes i det relevante politiske personsagsudvalg i kommunen.

En tvangsmæssig placering af børn uden for hjemmet kan finde sted efter §42, når der er åbenbar risiko for, at barnet eller den unge lider alvorlig skade på sundhed og udvikling på grund af: 1) utilstrækkelig omsorg for eller behandling af barnet, 2) vold eller andre alvorlige overgreb, 3) barnets kriminalitet, misbrug og andre svære sociale vanskeligheder, 4) eller andre alvorlige tilpasnings- eller adfærdsproblemer hos barnet. Retssikkerhedsgarantierne består i, at beslutning skal træffes i børn- og ungeudvalget, at forældre og børn over 15 år skal tilbydes en advokat, og at parterne skal gives anledning til at se og udtale sig om indstillingen til børn- og ungeudvalget. Hidtil har alle tvangsafgørelser skullet genbeslutes en gang årligt. I de regler, der er trådt i kraft pr. 1. januar 2001, er dette ændret i de tilfælde, hvor barnet har været anbragt uden for hjemmet inden for det seneste år forud for den aktuelle anbringelse. I så fald skal beslutningen tages op hvert andet år.

NÆGTELSE AF HJEMGIVELSE

Forældre kan som hovedregel få barnet hjemgivet, når der ikke (mere) eksisterer et tvangsgrundlag (se ovenfor). Denne hovedregel modificeres ved de nye regler, der er trådt i kraft januar 2001. Disse regler åbner op for, at tvang kan opretholdes, selvom der ikke foreligger et tvangsgrundlag. Hvis et samtykke til anbringelse tilbagekaldes, kan tvangsanbringelsen opretholdes i 3 måneder, hvis en øjeblikkelig hjemtagelse må antages at skade barnet.

En vigtig procedureforskrift fremgår af § 58, der pålægger kommunerne en pligt til at etablere en samtale med børn over 12 år forud for beslutninger om foranstaltninger. Børn, der ikke er fyldt 12 år, skal også høres under hensyntagen til deres alder og modenhed, og der skal foreligge oplysninger om deres holdning til de påtænkte foranstaltninger. Der er tale om en begrænset høringspligt, idet det kun er foreskrevet, at barnet skal udtale sig om påtænkte foranstaltninger. Bestemmelsen kræver ikke en mere forpligtende og dybtgående involvering af barnet i dets børneforsorgsforløb.

I forbindelse med både frivillige og tvangsmæssige anbringelser stilles der desuden procedurekrav til udarbejdelse af en handleplan, som ved frivillige anbringelser dels har til formål at sikre forældres og det over 15-årige barns deltagelse i arbejdsprocessen og samtykke til anbringelsen, dels mere ideelt har som sigte at sikre planmæssighed, målrettethed og rationalitet i arbejdet.

YDER DE FORMELLE REGLER ET TILSTRÆKKELIGT VÆRN MOD VILKÅRLIGE OVERGREB?

Det er et politisk spørgsmål, hvor store krav et samfund til hver en tid vil stille til sig selv i forbindelse med samfundsindgreb over for borgere. Denne politisk normative diskussion skal ikke føres her.

Det kan dog konstateres at pendulet aktuelt svinger mod færre retssikkerhedsgarantier for forældre, hvis børn tvangsanbringes. Overordnet fører de nye regler til, at hjemgivelse i særlige tilfælde kan nægtes i en tremåneders periode, selvom der ikke eksisterer et tvangsgrundlag, og at tvangsanbringelser sjældnere kan genprøves. Det politiske rationale for disse ændringer har været et formuleret ønske om, at forældres retssikkerhed ikke skulle gå forud for barnets krav på retsbeskyttelse.² Det vil sige, at grænserne for indgreb ikke ønskes sat så højt, at tvangsbeslutninger til barnets bedste vanskeliggøres i så høj grad, at forvaltningerne undlader at tage skridt til tvang, når de finder tvangen nødvendig.

På ét punkt er det åbenbart, at reglerne yder ringe beskyttelse for både børn og forældre. Dette punkt vedrører, at de materielle betingelser for at iværksætte tvang er så vagt og upræcist formuleret, at de åbner op for en betydelig tolkningsfrihed. Klarest bliver dette, når en materiel betingelse drejer sig om “andre alvorlige adfærds- eller tilpasningsvanskeligheder hos barnet eller den unge”. En sådan formulering kan udfyldes med meget varierede opfattelser af, hvad alvorlige adfærds- og tilpasningsvanskeligheder vil

sige. Også nogle af de andre kriterier har denne gummikarakter, for eksempel "utilstrækkelig omsorg". Svaret på, hvad der er utilstrækkelig omsorg, vil uden tvivl variere afhængigt af klasse, kulturel baggrund, moralske forestillinger, området man bor i m.m. (jf. Bourdieu's habitusbegreb). Den måske største kilde til magtudøvelse og vilkårlige afgørelser ligger i denne upræcise afgrænsning af målgruppen for den sociale børneforsorgs tvangsindgreb.

IMPLEMENTERINGEN AF FORMELLE KRAV?

Der findes nogen empirisk forskning om efterlevelsen af formelle krav til børneforsorgsundersøgelser og børneforsorgens indgreb.

Bedst belyst i dansk og anden nordisk forskning er (den manglende) efterlevelse af *kravet om at "høre" børn* som et led i beslutninger om indgreb (Andersson, 2000; Hestbæk, 1997; Lagerberg, 1999). Det er reglen snarere end undtagelsen, at børn ikke "høres" i tilstrækkeligt omfang i forhold til kravene i national lovgivning, konventionen om børns rettigheder og almene kulturelle tendenser til at styrke børns subjektstatus. Forskningen sandsynliggør relativt entydigt, at børn tildeles en tilbagetrukket position i forhold til deres børneforsorgsproces. Børnenes ubemærkedhed i børneforsorgssager vil blive belyst nedenfor.

Heller ikke *forældre inddrages i sagsforløbet* som forudsat i lovgivningen. Specielt er fædre en fraværende part i børneforsorgens arbejde. Flere forskere peger på, at børneforsorgen retter sig mod – overvågning af – kvinder/mødre (Ericsson, 1996), og at involvering af fædre overses.

Enkelte undersøgelser peger også på, at kravene til den stærkt formaliserede *handleplan* ikke opfyldes fuldt ud. Hestbæk (1997) viser i sin repræsentative danske undersøgelse af danske kommuners anbringelsespraksis, at der i en fjerdedel af anbringelsessagerne ikke blev udarbejdet handleplan, og at kun halvdelen af de handleplaner, der udarbejdedes, forelå før anbringelsen, som loven kræver. Undersøgelsen gør det også klart, at forældre ofte ikke var informerede om handleplanen. Flere forældre kendte ikke til, at der eksisterede en handleplan, eller vidste ikke, om der var udarbejdet en plan. Endelig opfyldte de udarbejdede handleplaner ikke lovens krav fuldt ud, idet knap halvdelen af handleplanerne ikke levede indholdsmæssigt op til lovens retningslinier.

Af vejledningen til servicelovens regler fremgår, at *undersøgelsen i bornesager* skal hvile på et helhedssyn, således at informationen både skal belyse barnets og forældrenes konflikter og deres ressourcer. En række svenske undersøgel-

ser dokumenterer, at børneforsorgen opregner afvigelser og problemer, men ikke styrkesider hos barn, forældre eller i det omgivende miljø (Claezon, 1987; Edvardsson, 1996; Hydén, 1991). Claezon (1987) taler endog om, at dokumentationen i Sverige ligner bevisførelse i et partsindlæg. Edvardsson (1996) peger på, at dokumentationen er præget af manglende kildehenvisninger, uunderbyggede negative udsagn om klienter og et skævt udvalg af information, der systematisk stiller dem i et dårligere lys. Dette giver dokumentationen et præg af klassisk propaganda mere end af en saglig fremstilling af data. Andre undersøgelser peger på en mangelfuld dokumentation af forhold, der kan have væsentlig betydning for barnets udvikling, for eksempel familiens netværk, familiens socioøkonomiske situation og familiesamspillet.

Der eksisterer også enkelte undersøgelser af, om *tidskrav i lovgivningen* opfyldes. I svensk lovgivning er der den generelle regel, at en undersøgelse ikke må vare længere end fire måneder, men flere studier viser, at en sådan tidsfrist gennemsnitligt overskrides med mange måneder. I Wåhlanders (1994) svenske undersøgelse var den gennemsnitlige undersøgelsestid 13 måneder.

Sammenfattende peger en række undersøgelser på, at procedurekrav, der først og fremmest skal tilsikre klienterne en saglig, upartisk, skånsom proces, der foregår med deres deltagelse og indsyn, ikke efterleves generelt eller fuldt ud. Det vil sige, at implementeringen af formelle retssikkerhedsgarantier er utilstrækkelig i børneforsorgsarbejde, hvilket i sig selv skævvrider magtrelationen mellem stat og borger i borgerens disfavør.

MAGTENS UNDERSKOV

Allerede den ovennævnte mangelfulde implementering af procedurekrav, der sigter på en for børn og forældre saglig og gennemskuelig børneforsorgsproces, sandsynliggør, at børneforsorgen udfolder magtpraktikker, der ikke er hjemlede. International forskning sandsynliggør imidlertid også, at udøvelse af subtile magtpraktikker, der går ud over mangelfuld implementering af formelle krav, er en konstant og selvfølgelig del af børneforsorgens hverdag. Jeg har valgt at belyse dette i forhold til tre centrale områder af børneforsorgens arbejde: 1) vurderinger af børns risiko, 2) samarbejde med børn og familier og 3) indsatsernes virkninger. Vurderinger af børns risiko vedrører socialforvaltningernes definition af risikobarnet og den farlige familie. Samarbejdet med barn og familie vedrører en demokratisering af

børneforsorgen. Indsatsernes virkninger vedrører, at børneforsorgen i vid udstrækning betjener sig af foranstaltninger, hvis virkninger er ukendte eller tvivlsomme.

DEFINITIONEN AF RISIKOBARNET

Hacking (1991) mener, at metabegrebet for al børneforsorgsvirksomhed er normalisering. Børneforsorgen er efter hans opfattelse gennemsyret af en medicinsk tænkning om, at afvigende forældre og børn ved socialt arbejde/behandling kan forandres og integreres i adfærdsformer, der er i overensstemmelse med dominerende kulturelle normer for forældreskab, børneopdragelse, lovlighed, og udøvelse af centrale roller (for eksempel rollen som skoleelev).

Medicinsk virksomhed bygger ideelt set på videnskabeligt forankrede standarder for, hvad sundhed vil sige, og på kundskab om biologiske sygdomsprocesser, forudsigelse af deres forløb og kundskabsbaserede behandlingskategorier. Sådanne forudsætninger eksisterer ikke for børneforsorgens virksomhed. Der findes ikke videnskabeligt forankrede universelle standarder for social "sundhed", standarderne fastsættes politisk til forskellige tider og på forskellige steder. Der eksisterer desuden begrænset videnskabeligt kundskab om processer, der skaber afvigere – i dette tilfælde utilstrækkelige omsorgsprocesser, der kan skade børns udvikling og sundhed – og end mindre kundskab, der muliggør forudsigelse af børns udvikling på individniveau. Behandlingskategorierne er endelig ikke videnskabeligt funderet, og deres virkninger er yderst mangelfuldt udforsket. Også behandlingskategorierne er overvejende politisk bestemt. De legitime behandlingskategorier står i loven, men der eksisterer naturligvis en vis margin for organisatorisk at udfylde kategorierne forskelligt.

Lagerberg og Sundelin (2000) demonstrerer i en svensk forskningsoversigt, at den viden om risiko- og beskyttelsesfaktorer, der eksisterer, vedrører gruppeniveauet og ikke kan anvendes til at bedømme enkeltbørns risiko eller prognose. Udviklingsstudier (for eksempel Rutter, 1989; Werner & Smith, 1992) understreger, at risiko og beskyttelse må opfattes som processer, og at der i barndommen (og livet igennem) finder påvirkninger sted, der kan forstærke eller mindske risikoen for en ugunstig udvikling. Hertil kommer, at udviklingsstudier også viser, at de fleste børn, der er udsat for vanskelige opvækstvilkår, klarer sig godt og almindeligt som voksne. Mange af de adfærdsformer, for eksempel forældres misbrug, som ofte giver anledning til,

at børn anbringes, forhøjer børnenes risiko på gruppeniveau, men det er et mindretal, der faktisk skades i deres udvikling. Disse ting gør det meget svært eller umuligt at forudsige udfaldet af barnets udvikling på et givet tidspunkt i barndommen.

Den videnskabelige basis for at vurdere, om en barn er et risikobarn eller vil udvikle sig til at være det, er således svag. Der findes ikke uden videre en videnskabelig diskurs, som kan omsættes i praksis med enkeltsager. Flere undersøgelser (Börjeson & Håkansson, 1990; Egelund, 1997) peger da også på, at diskursen i børneforsorgen ikke i almindelighed er videnskabelig, og at socialarbejdere savner begreber for deres arbejde. Det indlysende spørgsmål er da, på hvilket kundskabsgrundlag socialforvaltninger vurderer, om barnet er et risikobarn, og om der er behov for indgreb.

Flere af de ovennævnte undersøgelser, der peger på konstruktionen af et selektivt og negativt billede af børneforsorgens familier, vil hævde, at børneforsorgsdiskursen hviler på alment accepterede kulturelle normer og personlige moralske synspunkter. Hydén (1991) sammenligner den svenske børneforsorgs indstillinger til tvangsanbringelser med klassiske dramaer, der skildrer børneforsorgsklienters uundgåelige vej mod en skæbne, der bestemmes af deres afvigelser og manglende evne til at nyttiggøre den hjælp, det offentlige har tilbudt. Claezon (1987) og Egelund (1997) viser, hvordan socialforvaltninger transformerer familiers mangeartede virkelighed og konflikter til et begrænset antal normalsager eller stereotyper, ofte af negativt indhold, der muliggør anvendelsen af det til rådighed stående løsningsrepertoire. Lagerberg (1999) argumenterer for, at de kulturelle og moralske stereotyper træder i stedet for et grundigt kendskab til barnet, forældrene, og familiens situation. Fra dansk empiri (Egelund, 1997) kan nævnes, at de professionelle diskurs om familierne følger en logik, hvorefter der konstant markeres regler for det normale på en lang række livsområder, og det i samme åndedræt konstateres, at forældrene (eller børnene) ikke formår at leve op til normalreglerne. Når klienter opleves som særligt besværlige (beder om for mange penge, opsøger socialforvaltningen for tit, ikke retter sig efter forvaltningens anvisninger o.l.), suppleres denne diskurs med stærkt nedsættende og irrelevante udsagn om for eksempel klienters vægt, påklædning, hårfarve m.m.

Internationale undersøgelser bekræfter denne tendens til "moralisk forurening", som Hacking (1991) kalder det. Parton, Thorpe og Wattam (1997) mener i en engelsk undersøgelse at have belæg for, at socialarbejderne afstår fra at foretage en risikobedømmelse af barnet, fordi det kundskabsmæssige grundlag er for skrøbeligt, og fordi det ikke er organisatorisk nødvendigt for

at udløse foranstaltninger. I stedet gør de “det næstbedste”, de anvender kulturelle og moralske kategorier til at afgøre, om forældrenes livsførelse ser så normal ud, at det må formodes, at de kan opdrage børn efter normale standarder. Derved bliver barnet heller ikke nødvendigt for sagsbehandlingen, men en baggrundsfigur i konstruktionen af forældrenes moralske habitus.

Empiriske studier giver dog et argument for, at det almene kulturelle og moralske islæt kan forstås som havende en “fornuftig” organisatorisk begrundelse. Det er pålagt børneforsorgen både at beskytte børn, at normalisere familiemedlemmernes afvigende adfærd, og at argumentere for alternative opvækstmiljøer for børnene, hvis en normalisering i hjemmet ikke anses for mulig. Der skal argumenteres for massive konflikter og afvigelser, hvis de mere indgribende foranstaltninger skal udløses og kunne holde på efterfølgende beslutningsniveauer.

Bedømmelser af hvilke børn, der er risikobørn og har behov for særlig støtte, ser ud til i vid udstrækning at hvile på en kulturelt forankret og moralsk diskurs eller kundskabsproduktion i socialforvaltningerne. At denne diskurs ikke er kønsneutral (Ericsson, 1996), klasseneutral (Hessle, 1988), eller etnisk neutral (Thorpe, 1994), peger flere forskere på.

En kulturel og moralsk vidensproduktion om klienter, der har som konsekvens, at familier kan rangordnes på en skala fra normale til afvigende, svarer til hvad Foucault (1975) kalder disciplinær magt. Der skabes en organisatorisk diskurs og viden, som differentierer og adskiller familierne og foranlediger, at normalisering med de til rådighed stående midler sættes i gang over for de familier, som ikke holder normal standard. I Foucaults tankeunivers ville der også være tale om disciplinær magt, hvis denne differentiering gennemførtes på grundlag af den til enhver tid bedste tilgængelige videnskabelige kundskab om, hvad der skader børn. Selve den stadige kundskabsproduktion (videnskabelig eller ikke) om menneskers afvigelser fra en norm og de behandlingsmæssige bestræbelser på at normalisere, integrere, og behandle de afvigende er kernen i den disciplinære magt. Børneforsorgen bygger på det fundament, at man faktisk med en eller anden kundskabsforankret sikkerhed kan identificere de børn, der er eller vil blive skadede i deres udvikling af forældres handlinger eller undladelser. Empirisk forskning om børneforsorgen tyder imidlertid på, at sorteringen af risikobørn i højere grad bygger på dominerende normative forestillinger om, hvordan moderskab/forældreskab bør udfoldes, og på individuelle moralske præferencer, der yderligere viser sig at variere fra socialarbejder til socialarbejder (Östberg, Milton & Wåhlander, 1999).

Der er i relationer mellem stat og borger en forvaltningsretlig tradition for, at borgeren informeres, høres, har udtaleret og på andre måder deltager i sit sagsforløb. Børns og forældres deltagelse i deres børneforsorgssag er, som nævnt, på en række områder også reguleret i lovgivningen.

Lagerberg (1999) påpeger, at et grundigt kendskab til barnet, dets opfattelse af sin hverdag, familiesituation og dets løsningsforestillinger er det eneste mulige grundlag for en vis kvalitetsgaranti i børneforsorgsarbejdet. Det samme gælder et grundigt kendskab til forældrene. Hun argumenterer således ikke for barnets og forældrenes deltagelse ud fra lovkrav eller ud fra en bredere kulturelt forankret politisk korrekthed. Hun mener, at indsigt i familiens egen problemforståelse og egne løsningsforslag er en nødvendig forudsætning for at kunne træffe omsorgsfulde, hjælpsomme, og fornuftige beslutninger om barnets fremtid i lys af de manglende videnskabelige redskaber til at kunne diagnosticere og forudsige børns udvikling.

Det er nævnt, at en række undersøgelser påviser, at specielt børnene kun i begrænset omfang inddrages i deres sagsforløb. De inddrages i ringere omfang end lovgivningen kræver, og slet ikke i et omfang, der kan sikre den grundlæggende kvalitet i børneforsorgsarbejdet, som Lagerberg (1999) argumenterer for. Hestbæk (1997) finder i sin danske undersøgelse, at socialarbejderne ikke havde talt med 2/5 af børnene forud for deres anbringelse. Andelen af børn, som socialarbejderen havde talt med, steg med børnenes alder, men også blandt de over 15-årige, der er selvstændig part i sagen, var der børn, som der ikke var talt med. Egelund (1997) dokumenterer, at 2/3 af de børn, der havde modtaget mere indgribende foranstaltninger (herunder også nogle anbragte børn), ikke var kendte overhovedet eller kendt på en uforpligtende og overfladisk måde i socialforvaltningen. Svenske undersøgelser bekræfter dette billede.

Andersson (2000) giver en nuanceret argumentation for, at børn aldrig kan (eller skal) blive ligeværdige beslutningstagere i deres børneforsorgssager. Men hun er fortalende for, at det har negative konsekvenser for det sociale arbejdes kvalitet og for børnene, hvis man ikke tager børns deltagelse alvorligt. Butler og Williamson (1994) belyser i en engelsk undersøgelse det sidste aspekt: Mange børn kender ikke begrundelsen for, at de er anbragt, de er ikke blevet spurgt om deres opfattelse af situationen. De føler desuden ikke, at de kan stole på socialarbejderne, som anvender information manipulatorisk, dvs. bruger de dele af informationen, som passer til deres egen strategi og egne organisatoriske formål. Også forældrene involveres mangelfuldt. Et

slående træk i Hestbæks (1997) undersøgelse er, at forældre på en række punkter giver andre svar end socialarbejderne. For eksempel om en undersøgelse overhovedet har fundet sted, om der foreligger en handleplan m.m. Dette kan tolkes således, at forældre ikke er centralt placerede i forvaltningernes forskellige arbejdsfaser omkring anbringelsen af deres børn. I samme undersøgelse opgiver 1/10 af forældre til frivilligt anbragte børn, at anbringelsen var pseudo-frivillig, dvs. at de oplevede, at der var tvang i baghånden, hvis de ikke samtykkede til en frivillig anbringelse.

Resultater fra empiriske undersøgelser er således samstemmende om, at først og fremmest børn, men også forældre, ikke inddrages i det omfang, som lovgiver forventer, som hensyn til retssikkerhed og kvalitet i arbejdet tilsiger, eller som de fleste aktører på arbejdsfeltet kulturelt og ideologisk går ind for. Dette rejser spørgsmålet om, hvorfor det ikke sker trods bred enighed om, at det er vigtigt. Forenklet sagt er svaret på spørgsmålet, at børnene ikke er nødvendige at inddrage for at få gennemført sagsbehandlingen, og at forældrene kun er det så langt, at man kan vurdere, om de opfylder kulturelle normative forventninger til forældreskab. Differentieringen mellem normale og afvigende forældre (og dermed mellem en normal og en afvigende barn-dom) kan foregå på baggrund af samfundsmæssigt accepterede stereotyper om godt og dårligt forældreskab, og disse stereotyper udgør et tilstrækkeligt organisatorisk grundlag for iværksættelse af indgreb.

Der er altså både tale om en manglende implementering af legale krav, om forældres oplevelse af pseudo-frivillighed, om børns oplevelse af at være ladet alene med de store spørgsmålstejn i deres liv, og om kvalitetstab ved den manglende involvering af de direkte berørte parter. Men derudover er det et demokratisk problem, at mennesker, der underlægges nogle af de mest indgribende foranstaltninger, som kan besluttes administrativt, ikke søges involveret i alle faser af myndighedernes overvejelser og beslutninger om deres liv. Det er en illegitim magtudøvelse i en mere åbenlys forstand end den førnævnte definitionsmagt, der "blot" drejer sig om at besidde tolkningsfordele, der ligger i at kunne opstille kriterierne for definition og at kunne definere det afvigende.

EFFEKTER – HJÆLPER INDSATSEN?

Der er indlejret betydelig magt i bemyndigelsen til at påføre mennesker indgreb, eventuelt mod deres vilje. Dertil kommer, at der eksisterer begrænset viden om, hvorvidt indgrebene har positive, negative eller neutrale virk-

ninger for klienterne. Man kan indvende, at det har været gjort ustandselig under historiens gang. Åreladninger, trepaneringer, tvangssteriliseringer, anstaltsanbringelser, hårdt arbejde og opdragelse til gudfrygtighed er alle historiske eksempler på praktikker, som har været på den medicinske og socialpolitiske dagsorden, ofte støttet af tidernes videnskabelige strømninger. Intet menneskebehandlende område kan påberåbe sig, at der ikke er sket og sker ukontrollerede eksperimenter med de mennesker, der er klienter, patienter, elever osv. Det er dog næppe forkert at sige, at man på andre områder end socialt arbejde, for eksempel på det medicinske område, har prioriteret det højere og anvendt langt flere ressourcer på at producere kundskab om virkningerne af de behandlingspraktikker, der sættes i værk. I international forskning om socialt arbejde vides endnu mindre om effekter ("outcomes") af børneforsorgsarbejdet end om risikofaktorer i børns opvækst. Størstedelen af den eksisterende forskning om børneforsorgsarbejdets virkninger er produceret i de angelsaksiske lande, og selvom resultaterne er betydningsfulde, kan der være væsentlige "oversættelsesproblemer" til en dansk socialpolitisk kontekst. I vore nabolande Sverige og Norge arbejdes der inden for de sidste år mere målrettet med at begynde at udfylde dette forskningsmæssige tomrum, mens der i Danmark kun er produceret forsvindende lidt kundskab om virkningerne af indsatser over for børn.

I det følgende skal der gives nogle eksempler på, hvad der er forsket i internationalt vedrørende effekter af børneforsorgsarbejde. Den klassiske foranstaltning i børneforsorgen er anbringelse af børn. Specielt anbringelse i familiepleje har tiltrukket sig forskningens opmærksomhed. Resultaterne er ikke ganske entydige i forskellige undersøgelser, men en ting går igen i samtlige undersøgelser: at børn, der har været anbragt i familiepleje som voksne bliver en socialt uforholdsmæssigt dårligt stillet gruppe (Christoffersen, 1993, 1999; Vinnerljung, 1996a og b), der for eksempel har en højere forekomst af sygdom, kriminalitet, tidlige dødsfald og klassiske sociale problemer (lav uddannelse, lav indkomst, arbejdsløshed m.m.). Der er også stigende opmærksomhed på, at anbragte børns skolegang og hjælp til skoleproblemer, problemer med skoleskift m.v. er et forsømt område, trods stigende viden om, at et godt skoleforløb er en forebyggende og beskyttende faktor for udsatte børn (Vinnerljung, 1998).

På forebyggelsesområdet er der belæg for, at programmer kan virke positivt i forhold til mange forskellige negative udviklingsudfald, specielt hvis de er bredspektrede og retter sig mod flere forskellige niveauer, for eksempel både barnets indlæring og skolens organisation og ambitionsniveau. Der er

vist positive forebyggende effekter af programmer, der styrker socialt udsatte børns begrebsdannelse, indlæringsparathed, forældres engagement omkring børnenes indlæring m.v. (Durlak, 1997). Der er også positive effekter for unge udsatte mødre og deres børn af programmer, der skal forebygge overgreb mod børn, forudsat at programmerne er intensive og har lang varighed (Durlak, 1997). Programmerne omfatter ydelser, der kunne ligne vor sundhedsplejeordning, suppleret med praktisk/materiel støtte og netværksskabelse. Fælles for programmer, der viser positive forebyggende virkninger, er, at de er bredspektrede (omfatter mange forskellige indsatser), at de retter sig mod flere niveauer (familien, lokalmiljøet og dets serviceforsyning m.v.), at de er kultursensitive og relativt intensive. Værre ser det ud med programmer, der i ret kortvarige forløb sigter på at reducere overgreb på børn ved forskellige typer af behandling af familien. Sådanne programmer ser ud til ikke at have nogen virkning i form af reduktion af overgrebene (Schuerman, Rzepnicki & Littell, 1994)

Om virkningerne af en række af de forebyggende foranstaltninger, den danske servicelov nævner i indsatsrepertoiret, ved vi stort set ingenting (for eksempel virkningerne af personlig rådgiver, "hjemme-hos", fast kontaktperson, aflastningsfamilie, forældre/barn-anbringelse, og samtaler med sagsbehandleren eller andre behandlere). Resultater fra de ovennævnte undersøgelser og analyser kunne dog skabe den formodning, at de hver for sig har begrænset virkning, fordi det er bredspektrede, intensive, og nogle gange langvarige programmer, rettet mod flere niveauer, der ser ud til at have størst forebyggende virkning.

Forskningen har således rejst spørgsmålstegn ved de positive effekter for børnene af den primære foranstaltning: anbringelsen. Anbringelse producerer ikke i almindelighed børn med et gunstigt udviklingsudfald. Der er også sat spørgsmålstegn ved de løsninger, der aktuelt er på tale blandt politikere i forhold til de voldelige og kriminelle børn. Indelåsning og afskrækkelse ser ud til at kunne have negative virkninger i forhold til ønsket om reduceret tilbagefald. Brede, langvarige og intensive forebyggende programmer, der anvender flere metoder samtidig, viser positive resultater. Det kan ikke mindst være værd at nævne, at kognitive og begrebsstyrkende skolelignende programmer for små socialt udsatte børn ser ud til at kunne forebygge mangeartede ugunstige udviklingsudfald, simpelthen fordi gode skolepræstationer er en vigtig beskyttelsesfaktor. At kunne læse, skrive og regne er en vigtig adgangsbillet til uddannelse og arbejde og dermed til et almindeligt voksenliv.

Det er som nævnt et magtindgreb at udsætte mennesker for behandlinger, hvis virkninger ikke er kendte, eller behandlinger, hvis positive virkninger man endog kan rejse begrundet tvivl om. Det er imidlertid dette, der sker i børneforsorgen. Mest alvorligt er dette naturligvis i forhold til indgribende foranstaltninger som anbringelse, men selv mindre indgreb kan for den enkelte familie opleves som livsændrende i en kortere eller længere periode. Der kan ikke herske tvivl om, at børneforsorg ligger mange på sinde, og at indgreb sker i den bedste mening og med barnets bedste for øje. Trods dette kan man konstatere, at man i dag ikke ved, hvad man gør i dansk børneforsorgsarbejde. Børneforsorgen er et stort ukontrolleret eksperiment med dårligt stillede børn og familier.

A F S L U T N I N G

Der udfoldes magt som en selvfølgelig og integreret del af den sociale børneforsorgs arbejdsprocesser. Magtbeføjelser er formelt hjemlet ud fra specifikke kriterier og under iagttagelse af særlige retssikkerhedsprocedurer. Magtudøvelsen går imidlertid ud over det formelt hjemlede. En række empiriske undersøgelser påviser, at de foreskrevne procedurer ikke fuldt ud efterleves, hvilket forøger uligheden i relationen mellem stat og borger. Vigtigt i denne sammenhæng er, at forældre og ikke mindst børnene selv ikke får den centrale plads i behandlingen af deres sag, som er foreskrevet og forudsættes i et demokratisk retssamfund, og som kunne bidrage til et kvalitetspring i børneforsorgens undersøgelser, beslutninger og indgreb. Der udfoldes også til stadighed andre magtpraktikker i den sociale børneforsorg ud over den mangelfulde implementering af formelle retssikkerhedsforskrifter. En magtpraktik er konstruktionen af negative og stereotype billeder af familierne, der tjener som grundlag for at udløse indgreb, i sin yderste konsekvens tvangsanbringelsen. Det er også et magttiltag, når grundlaget for differentieringen mellem normale og afvigende familier ifølge empiriske studier overvejende er dominerende kulturelle og individuelle moralske opfattelser af "den gode familie" og "den gode barndom". Disse vurderinger af børns risiko er således ikke neutrale med hensyn til køn, klasse og etnisk baggrund. Det skal dog gentages her, at selv om yderligere forskning ville give et bedre kundskabsgrundlag, yder heller ikke videnskabelige diskurser nødvendigvis garanti for "sand" viden. Videnskabelig kundskab kan også producere disciplinær magt, hvis kendetegn først og fremmest er kategorisering, differentiering og rangordning af mennesker samt udvælgelse af de afvigen-

de til normaliserende processer (Foucault, 1972, 1975 og 1984). Endnu en magtpraktik, som er diskuteret i denne artikel, består i, at indgreb sættes i værk, selvom man ikke ved, om de hjælper eller kan nære begrundet tvivl om de positive virkninger for barnet. Indgreb sker i denne forstand med bind for øjnene og kan karakteriseres som ukontrollerede eksperimenter med socialt disfavoriserede børn og deres forældre.

Disse magtpraktikker udfoldes af individuelle socialarbejdere i deres daglige arbejde. Men de sker i et samspil med og påvirket af den socialpolitiske, kundskabsmæssige og organisatoriske kontekst. Man kan sige det på den måde, at disse "små" og lokale magtpraktikker ikke kunne finde sted, medmindre de var i overensstemmelse med socialpolitisk lovgivning, organisatorisk praksis og det kundskabsniveau, man har investeret i at fremskaffe. Den institutionaliserede forestilling om den sociale børneforsorg er, at den kan løse marginaliserede børnefamiliers konflikter med herskende normer. Til dette formål er børneforsorgen udrustet med et snævert forebyggende foranstaltningsrepertoire af psykologisk og pædagogisk art og med kardinalforanstaltningen: anbringelse. Børneforsorgen har ikke mulighed for i væsentlig grad at yde den forbedring af familiernes sociale situation m.h.t. indkomst, uddannelse, arbejde, bolig og boligmiljø, sundhed m.v., som er nødvendig, hvis mere end marginale forbedringer af børnenes situation skal opnås. Inden for dette snævre mandat skal den sociale børneforsorg trods børnekonventionens honnørord om en forsorg "til barnets bedste" varetage meget modsætningsfulde formål. Børneforsorgen skal beskytte børn mod forældres inkompetence, beskytte almenvellet mod vanskelige og voldelige børn, sortere de afvigende familier fra de normale, hjælpe de afvigende familier og samtidigt disciplinere afvigende mødre og besværlige børn. På alle disse modsatrettede felter skal børneforsorgen først og fremmest *gøre noget*. I kravet om at gøre noget – i krydsilden mellem modsætningerne, med et meget snævert mandat i forhold til familiernes problemer og ved hjælp af mangelfuld viden og ukontrollerede løsninger – ligger magten og vilkårligheden gemt.

NOTER

- 1 Det gælder konsulentbistand, fast kontaktperson og personlig rådgiver.
- 2 De nye regler er udtryk for "case-lovgivning" i den forstand, at deres opkomst er baseret på Horsens-drabet på en treårig dreng, der fandt sted trods socialforvaltningens kendskab til drengens mangelfulde opvækstbetingelser. Lempelsen af de processuelle regler må ses som udtryk for, at man tror, at man på denne måde kan undgå, at socialforvaltninger undlader at iværksætte nødvendige tvangsforanstaltninger, og dermed kan undgå denne type af ulykkelige drab.

LITTERATUR

- Andersson, Gunvor (2000). "Barnen i socialt arbete – en maktlös grupp?" pp. 172–185 i Anna Meeuwisse, Sune Sunesson & Hans Swärd (red.). *Socialt arbete. En grundbok*. Stockholm: Natur och kultur.
- Butler, Ian & Howard Williamson (1994). *Children speak. Children, trauma and social work*. Essex: Longman Group.
- Börjeson, Bengt & Hans Håkansson (1990). *Hotade, Försummade, Övergivna*. Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Christoffersen, Mogens N. (1993). *Anbragte børns livsforløb – En undersøgelse af tidligere anbragte børn og unge født i 1967*. Rapport 93: 11. København: Socialforskningsinstituttet.
- Christoffersen, Mogens N. (1999). *Risikofaktorer i barndommen – en forløbsundersøgelse særligt med henblik på forældres psykiske sygdom*. Rapport 99: 18. København: Socialforskningsinstituttet.
- Claezon, Ingrid (1987). "Bättre beslut. En studie av socialsekreterarnas handläggning av omhändertagande av barn". *Studier i socialt arbete*, 5, Umeå: Umeå Universitet.
- Dahl, Tove S. (1978). *Barnevern og samfunnsvern. Om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Donzelot, Jacques (1977). *La police des familles*. Paris: Les éditions de minuit.
- Durlak, Joseph A. (1997). *Successful Prevention Programs for Children and Adolescents*. New York: Plenum Press.
- Edvardsson, Bo (1996). *Kritisk utredningsmetodik*. Stockholm: Liber utbildning.

- Egelund, Tine (1997). *Beskyttelse af barndommen. Socialforvaltningers risikovurdering og indgreb*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Ericsson, Kjersti (1996). *Barnevern som samfunnsspill*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Foucault, Michel (1972). *Histoire de la folie à l'âge classique*. Paris: Éditions Gallimard.
- Foucault, Michel (1975). *Surveiller et punir. Naissance de prison*. Paris: Éditions Gallimard.
- Foucault, Michel (1984). "The Order of Discourse", pp. 108–138 in Michael J. Shapiro (ed.). *Language and Politics*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Hacking, Ian (1991). "The Making and Molding of Child Abuse". *Critical Inquiry*. Winter 1991: 253–288.
- Hessle, Sven (1988). *Familjer i sönderfall. En rapport från samhällsvården*. Göteborg: Norstedts Förlag.
- Hestbæk, Anne-Dorthe (1997). *Når børn og unge anbringes. En undersøgelse af kommunernes praksis i anbringelsessager*. Rapport 97: 6. København: Socialforskningsinstituttet.
- Hydén, Lars-Christer (1991). *Barnavårdsutredningen som identitet*. Rapport 1991: 6. Stockholm: Forsknings- och Utvecklingsbyrån, Stockholms Socialförvaltning.
- Lagerberg, Dagmar (1999). *LVU – en lag med komplikationer. Samhällets ansvar för utsatta barn*. Upubliceret paper til Hearing d. 7.12.1999 om Utredningen (S 1999:07) om översyn av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga m.m.
- Lagerberg, Dagmar & Claes Sundelin (2000). *Risk och prognos i socialt arbete med barn. Forskningsmetoder och resultat*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete/Gothia.
- Parton, Nigel, David Thorpe & Corinne Wattam (1997). *Child Protection. Risk and the Moral Order*. London: Macmillan Press Ltd.
- Rutter, Michael (1989). "Pathways from childhood to adult life". *J Child Psychol Psychiat*, 30(1): 23–51.
- Schuerman, John R., Tina L. Rzepnicki & Julia H. Littell (1994). *Putting Families First. An Experiment in Family Preservation*. New York: Aldine de Gruyter, Inc.
- Thorpe, David (1994). *Evaluating Child Protection*. Buckingham: Open University Press.
- Vejledning om Servicelovens regler om særlig støtte til børn og unge* (2000). Jurainformation, Det sociale skuffedarium.
- Vinnerljung, Bo (1996a). *Fosterbarn som vuxna*. Lund: Arkiv.
- Vinnerljung, Bo (1996b). *Svensk forskning om fosterbarnsvård. En översikt*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete/Liber utbildning.
- Vinnerljung, Bo (1998). "Fosterbarns skolgång och utbildning". *Socialvetenskaplig Tidskrift*. 5(1): 58–80.
- Werner, Emmy E. & Ruth S. Smith (1992). *Overcoming the odds. High risk children from birth to adulthood*. Ithaca and London: Cornell University Press.

- Wåhlander, Eva (1994). *Att alsidigt belysa barns sociala situation. En jämförande undersökning av barnavårdsutredningar och sociala insatser vid tre socialdistrikt i Stockholm.* FoU-rapport 1994:3. Stockholm: Stockholms Socialförvaltning.
- Östberg, Francesca, Pia Milton & Eva Wåhlander (1999). *Barnavårdsutredningar i sex kommuner. En vignettstudie.* CUS-skrift 1999:8. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete, Socialstyrelsen.

MARGINALE MENNESKER I MARGINALE RUM

JØRGEN ELM LARSEN

De vil snakke og snakke og snakke, og det er værdiløst, det de snakker om, for det er det samme og det samme pis, de fyrer af hele tiden [om projektle-der og medarbejdere på aktiveringsprojektet]... Begynder at blande sig i ens privatliv, og jeg kan ikke se, hvad det rager dem... Er du så syg, så lige pludselig står de og ringer på ens dør, så man skal have dem rendende også. Ikke tale om, det må de jo ikke. Jeg påstår og siger, det er ulovligt. Det må de ikke, det er også det, jeg er sur over... Når jeg først siger, jeg er syg, så er jeg syg, så skal de altså ikke komme rendende hjemme hos mig. Det er det samme som at sige, jeg er fuld af løgn... De snakker ikke op, men ned til os. De snakker ikke *til* os, til mennesker, de snakker derned [peger i jorden]. Som om vi er slaver eller dyr (Hans, deltager i aktiveringsprojekt).

Det gode det er jo dét med, at man kan gå ind i varmen, men det dårlige er jo bare, at det her skur er for lille. Vi er en klike på en 40-50 mennesker, vil jeg skyde på, lad os bare sige 40, men det her skur er beregnet til 16. Nogle gange sidder vi 25 mennesker herinde... så det er sådan set det dårlige ved det... Du kan jo glo på os direkte oppe fra stationen, og alle ved, at det er Bumsehuset. Så sidder der nogen på den anden side og siger "Der kan I se. Der er igen en bums der fiser rundt". Busstoppestedet ligger lige ved siden af. Der er altså også en masse mennesker, der lægger mærke til os derude. Så bliver der råbt lidt højt en gang imellem, ved du, og så er der straks nogen, der får ondt i røven, og så skal der altså lige pludseligt klages... Vi har jo fået en form for fristed – men altså busstoppested og en station lige ved siden af – det er lige som om, at det er lidt for tæt på. Man kan jo ikke undgå at se os (Thor, bruger og uformel leder af Guleroden som er et værested for øldrikkere).

Det er en hjælp til, at folk ikke føler sig totalt alene. Det er en hjælp til, at folk er sikre på, at de kan komme ned og få noget varmt mad. F.eks. som mig, jeg er alene, og jeg gider sjældent at stå og lave varm mad til mig selv, og det er også dyrere. Så jeg har været meget glad for at kunne komme herved at spise og snakke med folk. Det tror jeg er sådan generelt for alle, der bruger det. At man er sammen meget mere... Altså, det der med at have noget tilhørsforhold. Det er det, der er vigtigt. At man ikke føler sig alene (Lotte, bruger af værested for sindslidende).

Fokus i denne artikel er på de væresteder og steder-at-være, som er skabt af eller for sindslidende, "øldrikkere", hjemløse, narkomaner og langtidsarbejdsløse kontanthjælpsmodtagere i det københavnske lokalområde Kongens Enghave. Aktiveringsstedet, værestedet for øldrikkere og værestedet for sindslidende er tre forskellige slags steder, og de er socialpolitisk udtryk for forskellige rationaliteter i forhold til at påvirke klienternes og brugernes adfærd og velfærd. Tilstedeværelsen på aktiveringsstedet er ikke frivillig, og klienterne risikerer at få "hjemmebesøg", hvis de melder sig syge. Tilstedeværelsen på værestedet for øldrikkere er frivillig, og stedet fungerer som et fristed, men det er samtidigt et stigmatiseret sted, hvor kun bumser færdes. Tilstedeværelsen på værestedet for sindslidende er frivillig, og oplevelsen af stedet er forbundet med fællesskab og omsorg. Alle tre steder er imidlertid karakteriseret ved tilstedeværelsen af mikromagt. De former for mikromagt, som denne artikel belyser, handler om, hvordan forskellige steder – i kombination med hvordan det sociale arbejde udfolder sit virke på disse steder, og hvordan omgivelserne betragter og reagerer i forhold til disse steder – er med til at påvirke marginale menneskers adfærd og velfærd på forskellige og mere eller mindre tilsigtede måder.

De ovenstående citater er fra interviews med deltagere på aktiveringsprojekter og med brugere af væresteder for øldrikkere og sindslidende i det københavnske bydistrikt Kongens Enghave. Bydelen Kongens Enghave opfattes og beskrives af udefrakommende, men også af beboerne i bydelen som socialt belastet. Bydelen rummer da også sammenlignet med København som helhed en overhyppighed af ældre, langtidsarbejdsløse, sindslidende, alkoholikere, narkomaner og andre grupper, der i større eller mindre grad har brug for offentlig omsorg og forsørgelse. Kongens Enghave har den højeste arbejdsløshed i Danmark, og gennemsnitsindkomsten er lav. Samlet set lever mere end halvdelen af bydelens 15.000 indbyggere enten af pension eller af forskellige typer af overførselsindkomster. Mænds gennemsnitslevetid i Kongens Enghave er på 64,4 år, hvilket er den korteste i hele Danmark og mere end 8 år lavere end gennemsnittet for danske mænd som helhed.

Kongens Enghave-undersøgelsen, som den vil blive kaldt i resten af artiklen, blev gennemført i perioden 1999–2001. Den del af Kongens Enghaveundersøgelsen, som artiklen bygger på, omfatter 35 interviews med aktive-rede, brugere af væresteder for sindslidende og "øldrikkere",¹ ledere og medarbejdere ved social- og sundhedsforvaltningen, ledere og medarbejdere på aktiveringsprojekter samt ledere og medarbejdere på værestederne.

Artiklen er opbygget på følgende måde. Først viser jeg, hvordan være-

steder igen er blevet taget i anvendelse som et redskab i det sociale arbejde med marginale mennesker, og hvorledes det frivillige sociale arbejde får til-delt en særlig betydning i dette klientarbejde. Værestederne indplaceres i en bredere socialpolitisk styringsrationalitet, som kendetegnes ved den vægt, der i stigende grad er blevet lagt på lokalområdets evne til at skabe og håndtere fællesskaber, hvor der også er plads til marginale mennesker. Væresteder, der specifikt retter sig mod marginale mennesker, karakteriseres som de marginale rums politik – som en særlig måde hvorpå socialpolitikken søger at skabe integrative rum for marginale mennesker.

For det andet påvises det, hvordan de forskellige typer af væresteder i Kongens Enghave er udtryk for forskellige måder at skabe social integration på. Aktiveringspolitikens formål er at integrere klienterne på arbejdsmarkedet, men socialforvaltningen i Kongens Enghave har en gruppe af klienter, som socialarbejderne finder mere eller mindre uegnede til almindelige uddannelsesforanstaltninger og arbejdsmarkedsrettede aktiveringsprojekter. Socialarbejderne betegner disse klienter som tunge. De tunge klienter er primært mænd, og mange af dem har et alkoholmisbrug. I de følgende afsnit ser jeg på, hvordan disse såkaldte “tunge mænd” oplever deltagelse i aktiveringsprojekter og brug af væresteder for øldrikkere, og hvordan de mikromagtmechanismer, som fungerer på og i relation til disse steder, påvirker deres oplevelser og adfærd. Den sidste type af væresteder, som jeg behandler, er væresteder for sindslidende. Også her er de “tunge mænd” at finde blandt brugerne. Nogle af dem – og det gælder især øldrikkerne – anvender kun disse væresteder til at få sig et varmt og billigt måltid mad. Andre anvender også værestederne til at opnå social kontakt og samvær. Værestederne for sindslidende rummer således mange slags marginale mennesker, men de beskrives fremfor alt af brugerne som steder, hvor man kan finde tryghed og omsorg.

Afslutningsvis diskuteres relationen mellem normale og marginale rum. Denne relation er ikke kun bestemt ved modsætninger og konfliktrelationer, men også ved ordensrelationer. Den blotte eksistens af marginale steder kan medvirke til at skabe en social ordening og adfærdsregulering af sociale relationer i et heterogent lokalt fællesskab. Uden disse marginale steder var risikoen for angstskabende og konfliktfyldte relationer i lokalsamfundet muligvis større. Skabelsen af marginale rum er en måde at understøtte menings- og identitetsdannelse og dermed en måde at påvirke marginale menneskers holdning og adfærd. Mikromagten, som den fremvises i denne artikel, handler ikke først og fremmest om at tvinge og disciplinere marginale mennesker,

men om at tilbyde omsorg og tryghed og/eller påvirke dem til at gøre noget selv. Det er en produktiv mikromagt, der forsøger at påvirke klienternes adfærd og liv i retning mod bedre trivsel og velfærd. Det påpeges imidlertid, at de marginale rums politik udviser en flertydighed, idet væresteder både kan tolkes som socialt integrative rum for og som en ny type indspærring af marginale mennesker.

VÆRESTEDER OG SOCIALT ARBEJDE

Væresteder er igennem 1990'erne blevet et stadig mere anvendt redskab i socialt arbejde med marginale mennesker.² Når væresteder igen er blevet en vigtig del af udbuddet til marginale mennesker, skyldes det ikke mindst den stigende koncentration og synlighed af sårbare og marginale mennesker, der forekommer i visse lokalområder – for eksempel i Kongens Enghave (se Andersen & Hansen, 2001). Værestederne er en måde at "huse" de mennesker, der på den ene eller anden måde ikke kan eller vil tilpasse sig normalitetens rammer. Væresteder kan frem for alt ses som rammer omkring marginale menneskers fællesskaber. Manglen på fællesskaber, specielt for sårbare og marginale mennesker, blev af tidligere socialminister Karen Jespersen fremhævet som den store udfordring for et nyt velfærdsprojekt. Efter hendes opfattelse er det lykkedes at komme den materielle nød og fattigdom til livs. Derimod eksisterer der nogle massive menneskelige og immaterielle problemer, som hun betegner som "den nye fattigdom":

I dag drejer det sig mere om at forbedre den indre end den ydre velfærd. Det handler om, at mange mennesker er ensomme og mangler selvværd og netværk, de er simpelthen ikke del af et fællesskab... Vi skal altså have det enkelte menneske og dets muligheder i centrum for vores politik. Men mennesker bliver kun stærke og selvhjulpne, hvis de er en del af stærke fællesskaber, hvor de selv tager et medansvar.

Denne markering fra tidligere socialminister Karen Jespersen (2000) rummer nogle vigtige signaler om, hvor den socialpolitiske tænkning er på vej hen og – som jeg skal vise – også den socialpolitiske praksis. Udtalelsen indeholder tre centrale kodeord: selvhjulpne, fællesskaber og medansvar. Det første kodeord, selvhjulpne eller selvforsørgende, har været fremført og forsøgt praktiseret i årevis i forskellige indpakninger og udformninger. Der er imidlertid en stigende erkendelse af og frustration over, at der på trods af lav arbejdsløshed siden midten af 1990'erne og en betydelig socialpolitisk

indsats forsat er en stor gruppe mennesker i det danske samfund, som ikke er selvhjulpne. Det er denne gruppe, som betegnes marginale mennesker, og som den hidtidige socialpolitiske indsats ikke har evnet at integrere i det normale samfundsliv.

Når der peges på, at marginale mennesker kun bliver stærke og selvhjulpne gennem at være en del af stærke fællesskaber, hvor de kan tage et medansvar, peges der tillige på det lokale og det stedbundne som udgangspunkt for det sociale arbejde. Marginale mennesker er for hovedpartens vedkommende bundet til det lokalområde, som de bor i. De er ikke tilknyttet en arbejdsplads, mange har et tyndt eller fraværende familiemæssigt og socialt netværk i så vel som uden for lokalområdet, og ofte har de heller ikke økonomiske eller personlige ressourcer til at deltage i sociale og kulturelle aktiviteter og fællesskaber uden for lokalområdet. De fællesskaber, der socialt kan integrere marginale mennesker og medvirke til, at de tager et ansvar for deres eget og andres liv, må derfor opbygges lokalt.

I relation til de forskellige typer af alternative fællesskaber for marginale mennesker eksisterer der bestemte typer af mikromagt relationer. Det offentlige, det frivillige og det brugerstyrede sociale og socialterapeutiske arbejde repræsenterer forskellige typer af møder mellem klient og system og forskellige typer af magtudøvelse. Forskelligheden ved disse møder og magtudøvelser har jeg ment bedst at kunne illustrere ved primært at tage udgangspunkt i én bestemt gruppe af marginale mennesker. Det er den gruppe, som socialforvaltningen i Kongens Enghave betegner som de "tunge mænd". Det er mænd, som langvarigt har været uden arbejde, som har tynde familie- eller netværksforbindelser, og som for manges vedkommende har misbrugsproblemer. Klassifikationen af især en del af de mandlige klienter som tunge genfindes i mange sammenhænge inden for socialt arbejde med marginale mennesker (jævnfør også andre bidrag i denne antologi samt Järvinen, 1998).

Da værestederne og stederne-at-være for at fremme social integration og fællesskab tilstræber at skabe mening og tilhørsforhold for de "tunge mænd", der kommer der, er det således væsentligt, hvem – eller rettere "hvad" – der udøver magten over disse steder, og hvordan den udøves. Det er samtidig vigtigt, hvilken anledning eller tilskyndelse man har til at møde op på bestemte steder, da forskellige steder og rum repræsenterer og forbindes med forskellige typer af relationer mellem de mennesker, der mødes på disse steder. For marginale mennesker uden forsørgelsesgrundlag er det nødvendigt at møde op på socialforvaltningen enten for at anmode om hjælp, eller fordi ens fremmøde kræves for, at man fremtidigt kan få udbetalt hjælp. Kli-

enterne møder ikke op på socialforvaltningen med en forventning om at opnå intim kontakt og omsorg. Relationerne mellem klienter og socialarbejdere er i forvaltningens regi bestemt ved nogle spilleregler, der nok har en vis fleksibilitet, men som ikke desto mindre definerer nogle bestemte roller og magtrelationer mellem klient og system. Anderledes forholder det sig for klienterne, når det drejer sig om væresteder, hvor de frivilligt møder op og har en forventning om at kunne indgå i et socialt netværk og kunne tale frit og åbent. Selvom begrebet "bruger" efterhånden anvendes i relation til alle de roller, som "forbrugere" af socialpolitiske ydelser og service optræder i, så forekommer brugerrollen mest velanbragt i forhold til ydelser og service, der frivilligt kan til- eller fravælges, og hvor der ikke eksisterer formelle kontrolfunktioner. Forvaltningssystemet er defineret ved, at det både skal yde bestemte former for hjælp og udøve bestemte former for kontrol. Som jeg skal vise i det følgende, er en af de afgørende betingelser for at kunne og ville tage medansvar for eget og andres liv afhængig af, om personerne er tvunget til at være på stedet eller frivilligt vælger at være der.

Hvorvidt klienterne opfatter det sociale arbejde som magtudøvende og som tvingende eller forbinder det med omsorg og gensidighed i de sociale relationer afhænger imidlertid ikke som udgangspunkt af, om det sociale arbejde er organiseret i offentligt, frivilligt eller privat regi. Det beror snarere på aktionsfeltet for, formålet med og dermed de midler, der tages i anvendelse i det sociale arbejde. En væsentlig skillelinie går her mellem socialt arbejde, der primært har et behandlende, normaliserende og (gen)opdragende formål, og socialt arbejde, der primært yder omsorg og hjælper med udgangspunkt i brugernes egne ønsker og betingelser. Inden for den offentlige sektor findes der sociale tilbud, der som vigtigste formål har at yde omsorg eller hjælpe med udgangspunkt i brugernes egne ønsker og betingelser, mens der inden for den frivillige sektor omvendt findes tilbud, hvor moralisering og manifest magtudøvelse er en del af hverdagen. Selvom der er væsentlige forskelle på det offentlige og frivillige sociale arbejde, bl.a. i de måder som de historisk set har grebet det sociale arbejde an på, så er det ikke disse forskelle mellem det frivillige og det offentlige sociale arbejde, der i sig selv er afgørende for, hvorvidt det ene eller det andet system udøver social kontrol og tvang eller udøver omsorg og næstekærlighed. Uanset om det handler om den ene eller andet type af socialt arbejde og om forskellige mål og midler i det sociale arbejde, er det et grundlæggende træk ved alt socialt arbejde, at det tilstræber og fremmer forskellige former for adfærdspåvirkning.

Det fokus, som jeg i det følgende har sat på det sociale arbejde i lokal-

området Kongens Enghave i forhold til marginale mænd, indebærer imidlertid, at det brugerstyrede og det frivillige sociale arbejde for klienterne ofte står i kontrast til det offentlige sociale arbejde. Da det frivillige og det offentlige sociale arbejde i den her valgte sammenhæng står over for forskellige opgaver og har forskellige måder at udøve magt og adfærdspåvirkning på, opfattes det offentlige og det frivillige sociale arbejde derfor også af klienterne som meget forskellige. Hvor f.eks. det offentlige systems aktiveringsforanstaltninger oftest for klienterne fremstår som tvangsforanstaltninger, så fremstår de frivillige organisationers væresteder for klienterne som tilbud om omsorg og samvær. Det offentlige og det frivillige sociale arbejde har derfor forskellige muligheder for at opbygge fællesskaber for marginale mennesker, der giver mening og identitet for disse mennesker.

Det frivillige sociale arbejde er imidlertid også at forstå som en del af det socialpolitiske system, men det er en del af det socialpolitiske system, hvor relationerne mellem klient og system er defineret ved nogle andre roller og en anden type magt end i det offentlige system. Begge systemer forsøger at udøve magt gennem adfærdspåvirkning, men hvor det offentlige forvaltningssystem i sidste instans kan anvende påbud og tvang over for klienterne, er det frivillige sociale arbejdes mulighed for adfærdspåvirkning primært betinget af, at klienten er indforstået hermed og lader sig anspore til adfærdspåvirkning. Det offentlige sociale arbejdes magtudøvelse er af denne grund ikke nødvendigvis mindre produktiv end det frivillige sociale arbejdes magtudøvelse. Det, der adskiller dem, er langt hen ad vejen de typer af magt og socialteknologier, som de kan tage i anvendelse, og dermed de former for adfærdspåvirkning, som de kan frembringe. Socialteknologier er forskellige midler, mekanismer og instrumenter, som kan tages i anvendelse for at realisere forskellige former for styring på både makro-, meso- og mikroplan. Socialteknologier kan således både være overordnede politiske programmer og lovkomplekser og meget specifikke måder, hvorpå der tilstræbes adfærdspåvirkninger af det enkelte individ, f.eks. anvendelse af psykofarmaka eller psykoterapi over for sindslidende. På mikroplanet forekommer samtidigt ofte et kompliceret og åbent samspil mellem socialteknologier og den type teknologier, som Foucault kalder "selvteknologier". Selvteknologier er teknologier, der "tillader individer ved egen kraft eller med hjælp fra andre at igangsætte bestemte typer af operationer i forhold til deres krop, tanker, adfærd og måder at være på, således at de kan transformere sig selv med henblik på at opnå en vis grad af lykke, renhed, visdom, perfektion eller udødelighed." (Foucault, 1988: 18; min oversættelse)

I denne artikel forstås *magt* som et spørgsmål om socialpolitiske aktørers og institutioners mulighed for og evne til at adfærdspåvirke marginale mennesker ved hjælp af forskellige former for socialteknologier – herunder hjælp og/eller opmuntringer til at anvende selvteknologier. Adfærdspåvirkning refererer her til Foucaults begreb “styringsrationalitet”, som han definerede som adfærdspåvirkning. Dean (1999) opsummerer indholdet i Foucaults begreb på følgende måde:

Dette er enhver mere eller mindre kalkuleret og rationel aktivitet, der udføres af en mangfoldighed af autoriteter og institutioner ved at anvende forskellige teknikker og vidensformer, der søger at forme vores adfærd ved at arbejde gennem vores lidenskaber, aspirationer, interesser og overbevisninger med henblik på bestemte men skiftende mål og med et sæt af relativt uforudsigelige konsekvenser, effekter og resultater (Dean, 1999: 209; min oversættelse).

Når der politisk lægges vægt på opbygning af stærke fællesskaber, er det derfor ikke tilfældigt, at der samtidigt lægges en langt større vægt på og er tiltro til, at det frivillige sociale arbejde kan løse en række socialpolitiske opgaver, som antages at ligge uden for det offentlige sociale forvaltningssystemets muligheder og rækkevidde. Den tiltagende vægt i socialpolitikken på det lokale, på væresteder og på frivilligt socialt arbejde peger derfor overordnet på nogle ændringer i de rationaliteter, den socialpolitiske styring bygger på.

STYRING GENNEM LOKALE FÆLLESSKABER

De forskellige måder, som det offentlige og det frivillige sociale arbejde antages at skabe social integration på, betragtes i det følgende i lyset af tendenserne til en socialpolitisk styringsrationalitet, der i stigende grad baserer sig på lokale fællesskaber. Socialpolitikken bliver mere rumligt og kulturelt orienteret, og denne tendens sætter sig ikke mindst igennem i relation til håndtering og adfærdspåvirkning af marginale mennesker i lokalområderne. To udviklingstendenser i de sociale forhold og i social- og boligpolitikken peger i denne retning. For det første har der politisk været fokus på lokalområder og bebyggelser med koncentrationer af marginale mennesker og/eller etniske minoritetsgrupper, som i øvrigt i mange sammenhænge generelt betragtes som marginalgrupper. For det andet er der samtidig sket en vis sammensmeltning mellem social- og boligpolitikken, hvor der er ble-

vet lagt vægt på lokalsamfundenes egne evner og anstrengelser i forhold til at genskabe et velfungerende fysisk, kulturelt og socialt miljø.

I den nye by- og boligpolitiske planlægning fremhæves, at lokalsamfundene skal være selvforsynende og selvregulerende (By- og Boligministeriet, 1999). Ethvert bydistrikt skal være en by i byen med sin egen styringsstruktur og med egne arbejdspladser, boligområder, sports- og kulturfaciliteter osv. Denne nye urbane styringsform udfolder sig gennem en specifik fokus på de særegne lokale sociale og kulturelle forhold. Rose (1996) har kaldt denne nye styringsform for styring gennem fællesskaber. Denne styring er karakteriseret ved, at individerne forudsættes at tage aktiv del i at sikre sig selv, deres familier og lokalsamfundet en tryk og sikker fremtid. Det, der i særlig grad karakteriserer denne nye form for styring, er, at den udgør et moralsk felt, der forsøger at sammenbinde personer i bæredygtige sociale relationer gennem de værdier og meninger, som individer tilskriver de forskellige miljøer, som de færdes i lokalt (Rose, 1999).

Når der er en stigende bekymring for lokalsamfunds evne til at skabe social sammenhængskraft og integration, bl.a. på grund af en høj mobilitet ind og ud af lokalområderne, så opfattes evnen til at fabrikere midler og socialteknologier til at opbygge forskellige integrative rum som værende af stor betydning for et lokalsamfunds velfærd og fremtid. Dette forekommer især påkrævet i forhold til de by- og boligområder, hvor mobilitetsmønstrene medfører en fraflytning af ressourcestærke beboerne og en tilflytning af resourcesvage beboere. For at bryde dette mønster, der er med til at producere de såkaldte belastede by- og boligområder, ses det som afgørende at fastholde og tiltrække ressourcestærke beboere. I denne sammenhæng er det f.eks. afgørende, at der kan skabes trygge og indbydende offentlige rum, som tilbyder og fremmer en følelse af mening og identitet samt en oplevelse af tilhørsforhold til steder og fællesskaber. Når mennesker føler sig trygge og føler sig hjemme, forventes de at kunne og ville tage et medansvar for sig selv og andre i de lokale fællesskaber.

De danske by- og boligpolitiske initiativer i 1990'erne kan således ses som forsøg på at genskabe bestemte byområder som "fællesskaber" ved at mobilisere lokale institutioner og aktører i forsøg på at konstruere disse fællesskaber. Denne sociokulturelle konstruktion kan ses som en styringsmåde, der forsøger at forbedre menneskers hverdagsliv og specielt i lokal- og boligområder med en høj koncentration af marginale mennesker. I denne sammenhæng skal marginale mennesker "myndiggøres" ved, at eksperter og socialarbejdere lærer og træner dem i og overtaler dem til at gebærde sig på måder,

der er forenelige med de dominerende normer og værdier, der er repræsenteret i det lokale fællesskab. Dette styringsrationale indebærer også en accept af og udnyttelse af forskellige aktører og deres netværk: dvs. både offentlige, private og frivillige organisationer og aktører.

Denne rumsliggørelse og kulturalisering af socialpolitikken i det lokale medfører ikke en mindre, men til dels en anden form for statslig styring. Staten stiller stadigvæk en politisk dagsorden for, hvad der skal gøres til genstand for styring, og hvordan der bør styres, f.eks. ved at definere bestemte lokalområder og bebyggelser som sociale problemområder. Men den statslige indgrebsform er karakteriseret ved en form for decentral styringsrationalitet, idet problemløsningerne i højere grad skal ske ved at aktivere lokale aktører – enkeltindivider så vel som private, frivillige og offentlige organisationer. Denne decentrale styringsrationalitet er i Danmark ikke kendetegnet ved, at staten trækker sig tilbage. Staten påvirker i høj grad de muligheder, der lokalt er for at handle, idet f.eks. Socialministeriets og Boligministeriets forskellige programmer og puljer i væsentlig grad finansierer de lokale sociale og boligsociale tiltag og eksperimenter.

VÆRESTEDER SOM SOCIALTEKNOLOGI

Steder-at-være og væresteder, der specifikt retter sig mod marginale mennesker, opfatter jeg som *de marginale rums politik* – som en særlig måde hvorpå den nye by- og socialpolitik søger at skabe integrative rum for marginale mennesker (Larsen, 2001). Styringen tager form af forsøg på at påvirke mennesker til at træffe fornuftige valg og beslutninger i alle livets forhold (Foucault, 1983). For Rose (1996) er der tale om en kompetencepolitik, der konstruerer og instruerer subjekter til at varetage deres egen selvstyring. Det er især denne kompetencepolitik, der knytter an til den rumsliggjorte og kulturaliserede socialpolitikks forsøg på at påvirke marginale menneskers adfærd. Rumsliggørelsen og kulturaliseringen af socialpolitikken kan derfor ses som et forsøg på både at konstruere meningsgivende steder-at-være og at skabe adfærdspåvirkende socialteknologier. Som adfærdspåvirkende steder-at-være kan disse marginale rum virke formidlende og stabiliserende i relationerne mellem marginale mennesker og resten af lokalsamfundet.

Den adfærdspåvirkning, som de marginale rums politik tilsigter, kan anskueliggøres ved hjælp af de tre såkaldte dispositivtyper, som Foucault har beskæftiget sig med, dvs. loven, disciplinen og bio-politikken (se Raffenøse, 1999). Disse socialteknologier udelukker ikke hinanden, da de i udøvelsen af

mikromagten ofte forekommer i kombinationer. Mens disciplinen indordner og opdeler individer i tid og rum, forsøger biopolitikken gennem f.eks. sundhedsmæssige og socialterapeutiske tiltag at påvirke det menneskelige individ med henblik på normaliserende processer. Den mikromagt, der udøves gennem disciplinen og biopolitikken, er ikke nødvendigvis undertrykkende, men kan også virke produktivt gennem den adfærdspåvirkning, som der tilstræbes. Foucault har sammenlignet den adfærdspåvirkning, som staten tilstræber gennem love, disciplin og biopolitik, med den pastoralmagt, som kirken tidligere udøvede. Denne pastoralmagt genfindes i velfærdsstatens styringsrationaler og institutioner. Denne nye pastoralmagt orienterer sig både mod helheden, de samfundsmæssige forhold, og mod det enkelte individs velfærd. Velfærdsstaten er ikke et entydigt og ensidigt magtapparat, der blot gennemtvinger sine velfærdsrationaler, men den udgør og udvikler derimod – i relation til den enkelte medborger – en vidtfavnende og raffineret struktur, hvor individerne kan blive integreret under forudsætning af, at deres individualitet underlægges nogle specifikke mønstre (Foucault, 1983: 214). Integrationen i et fællesskab – familien, arbejdspladsen, lokalsamfundet og nationen – tilbydes som en mulighed under forudsætning af, at den enkelte er indstillet på og i praksis viser sig villig til og evner at underlægge sig nogle begrænsninger i sine adfærdsmåder. Love, disciplin og biomagt anvendes sammen og hver for sig og på forskellige måder til at opnå sådanne adfærdspåvirkninger, der kan frembringe sunde og normale samfundsborgere.

Pastoralmagtens udøvere forsøger at “frelse” individerne og integrere dem i samfundslivet i overensstemmelse med de “sandhedsregimer” (se kapitel 1 i denne antologi), der hersker inden for f.eks. det sociale og sundhedsmæssige felt. Pastoralmagtens udøvelse af magt handler ikke primært om at tvinge, men om at udøve handlinger, der adfærdspåvirker og dermed modificerer andres handlinger. Denne adfærdspåvirkning er på en og samme tid udtryk for måder at lede andre og for måder at agere på inden for mere eller mindre åbne aktionsfelter. Lukkede psykiatriske hospitalsafdelinger, distriktpsychiatriske centre og væresteder for sindslidende udgør f.eks. forskelligartede aktionsfelter for og måder at organisere og indrette rummet på med henblik på håndtering og adfærdspåvirkning af sindslidende. Magtudøvelse er således et spørgsmål om at forsøge at disponere handlingsmuligheder og dermed forsøge at ordne det mulige udfald af andres handlinger. Magtudøvelse foregår mest produktivt ved at anvise og støtte individer i hensigtsmæssige måder at lægge livet til rette på (Hirdman, 1990) snarere end at tvinge dem

hertil. Magtudøvelse indebærer i denne forstand, at den udøves i relation til frie individer. Der foregår derfor et kompliceret samspil mellem magt og frihed, og frihed er i dette samspil en forudsætning for at magten kan udøves produktivt; dvs. at individet anspores til at følge "hyrdens" råd og anvisninger. Snarere end at magt og frihed eksisterer som essentielle former og i modsætning til hinanden, taler Foucault om "agonisme". Dette er en relation, hvor der på en og samme tid er tale om ansporing og modstand. Magten – så vel som friheden – er aldrig endeligt fastlagt, fordi der altid kan ske bevægelser i relationsforholdet. I dag opfattes det frivillige sociale arbejde i den socialpolitiske diskurs, som især på markant vis drives frem af Socialministeriet (f.eks. 1997 og 1998), på mange måder som værende bedst i stand til produktivt at varetage pastoralmagten over for marginale mennesker. Det frivillige arbejde antages at være langt mere effektivt end det offentlige sociale arbejde til at kunne anspore fremfor at frembyde modstand; til at kunne rådgive, opmuntre, give omsorg og næstekærlighed.

VÆRESTEDER OG STEDER-AT-VÆRE I LOKALOMRÅDET KONGENS ENGHAVE

Mange marginale mennesker uden arbejde og uden familie, venner og sociale netværk opfattes ofte som ensomme og rodløse. Narkomaner, sindslidende, alkoholikere, langtidsarbejdsløse, kontanthjælpsmodtagere, førtids- og folkepensionister har for de flestes vedkommende megen "fri" tid. Da mange af disse personer er enligboende og nogle hjemløse, har de behov for steder-at-være, som kan udfylde deres fri tid og skabe kontakt til andre mennesker. Boligen er ofte ikke stedet, hvor samværet med andre finder sted, og boligen opleves ofte som ensomhedens sted. De forskellige typer af væresteder kan i denne sammenhæng fungere som netværksdannende og identitetsskabende og dermed adfærdspåvirkende. De fungerer ofte som marginale menneskers sociale hjem (Larsen & Schultz, 2001). Da selvidentitet er en central betingelse for selvkontrol og selvdisciplin (White, 1992), kan værestederne således fremme marginale menneskers selvkontrol og selvdisciplin. Værestederne bidrager hermed også til at formidle og regulere interaktionen mellem mennesker på randen af samfundet så vel som relationerne mellem marginale mennesker og andre i lokalsamfundet.

De forskellige typer af væresteder i Kongens Enghave skaber mulighed for social kontakt og for en vis regularitet i hverdagslivet. Samtidig har de forskellige typer af væresteder og steder-at-være deres særlige begrundelse og

særlige funktionsmåde, som tilstræber eller afstedkommer forskellige typer af social integration. Der kan i denne sammenhæng skelnes mellem tre idealtypiske former for integration: *normaliserende*, *segmentær* og *kommunikativ integration*. Det er imidlertid vigtigt at understrege, at de forskellige former for integration ikke per automatik afspejler forskelle på, hvordan offentlige og frivillige sociale organisationer opererer. De modsætninger og ambivalenser, der eksisterer inden for det sociale arbejde, beror, som jeg kommer tilbage til, primært på modsætninger mellem forskellige aktionsfelter inden for det sociale arbejde. Dette indikeres f.eks. ved, at det offentlige (stat og/eller kommuner) finansierer hovedparten af alt socialt arbejde i relation til marginale mennesker, uanset om det foregår i offentligt, frivilligt eller privat regi. Det offentlige finansierer derfor også forskellige typer af sociale aktionsfelter og integrationsformer, der i relation til specifikke grupper og individer kan udvise ambivalenser, spændinger eller direkte modsætninger.

Den *normaliserende integration*, som den f.eks. kommer til udtryk i aktiveringsindsatsen, bygger på en intention om at integrere marginale mennesker i det normale arbejdsliv. Et sekundært formål, men sammenhængende med det første og primære formål er at opdrage eller genopdrage marginale mennesker til at møde op og opholde sig på et anvist sted i en bestemt periode af dagen. Med aktiveringssystemets fokus på normalisering kræver det derfor en særlig anstrengelse af dette system at kunne iagttage og afkode de livsmåder blandt marginale mennesker, som flourer i lokalitetens stammefællesskaber. Stammefællesskaber karakteriseres ved, at medlemmerne deler en specifik og eksklusiv subkultur, f.eks. en bestemt type "misbrugskultur", forbundet med bestemte steder, hvor denne subkultur praktiseres. Øldrikkerne i Kongens Enghave udgør f.eks. sådanne stammefællesskaber.

Øldrikkernes stammefællesskaber udfolder sig på såvel brugerorganiserede som uorganiserede steder-at-være (f.eks. skurvogne, pladser og havneområdet), og de bygger på en form for *segmentær integration*. Disse steder-at-være sameksisterer med det øvrige fysiske og sociale rum i lokaliteten, men der er en skarp adskillelse mellem den stamme, der bebor stedet og resten af lokalitetens befolkningsgrupper. Den normaliserende og den segmentære integrationsform kommunikerer som regel dårligt sammen. Stammefællesskaberne repræsenterer en social problemkultur, som bl.a. aktiveringssystemet har til formål at bearbejde og helst udrydde, fordi deltagelsen i problemkulturen ofte anses for at hindre deltagelsen på arbejdsmarkedet. Både i Kongens Enghave og i mange andre bydele og kommuner landet over forsøger man f.eks. at overtale eller tvinge alkoholmisbrugerne til at tage anta-

bus, mens de er i aktivering. Fællesskaber, der bygger på misbrug, antages både at forhindre deltagelsen i aktiveringen og integrationen i normale og sunde fællesskaber. Når stammefællesskaberne tolereres, "selv om det kan lyde som et barsk forslag" (Jespersen, 1999: 128), er én vigtig begrundelse, at man i disse fællesskaber i det mindste har øldrikerne under en vis kontrol og samtidigt placeret på marginale steder, hvor de mindst muligt generer andre i lokalområdet.

Værestederne for sindslidende i Kongens Enghave (Pegasus, Amadeus og Café Rose) er primært etableret med henblik på en differentieret integration eller *kommunikativ integration* (Mouzelis, 1995) – det vil sige en integrationsform, der bygger på en anerkendelse af forskelle mellem mennesker og deres forskellige behov, og som tilsigter en ramme for fællesskabet, som kan rumme disse forskelle. Disse væresteder fungerer først og fremmest som steder, hvor det er muligt at modtage omsorg i modsætning til aktiveringsprojekterne, hvor marginale mennesker først og fremmest opholder sig på grund af tvang, og hvor der udøves forskellige typer af disciplinerende og normaliserende ritualer. Den kommunikative integration på værestederne for sindslidende bygger på at undgå segregering eller "ghettoisering", men uden nødvendigvis at tilstræbe en normaliserende integration. Selvfølgelig hos den kommunikative integrations aktører er, at de forsøger at respektere den interne kultur og dynamik i forskellige grupper livsmåder samtidigt med, at de forsøger at bygge bro mellem de forskellige livsmåder. Den gensidige og fredelige sameksistens forudsætter imidlertid visse begrænsninger på autonomien. Der opstilles f.eks. på disse væresteder et sæt spilleregler, som alle kan og skal overholde, for at forskellighederne kan sameksistere fredeligt. Øldrikerne må gerne komme på værestederne for sindslidende for at få sig et måltid varm mad, men personer med voldsomme branderter og med voldsomt gestikulerende og højtråbende adfærd accepteres ikke, fordi det fællesskab, som øldrikeren er på besøg i, derved trues. Tryghed og omsorg defineres som afgørende kriterier for driften af værestederne for sindslidende.

VÆRESTEDSBRUGERNE

De fleste værestedsbrugere har ét foretrukket sted, hvor de kommer dagligt eller jævnligt. Der er imidlertid en gruppe marginale mennesker, som frivilligt eller tvungent er brugere af flere typer af væresteder. Det er de mænd, der indgår i øldrikkernes stammefællesskaber. Deres faste tilholdssted er de brugerorganiserede og uorganiserede væresteder, hvor de mødes for at drik-

ke øl. Men de anvender også værestederne for sindslidende, som tilbyder et varmt og billigt måltid mad. Samtidigt udgør de én af socialforvaltningens faste klientgrupper, og mange sendes derfor med jævne mellemrum i aktivering i de lokalt oprettede aktiveringsprojekter.³

Ved i det følgende primært at belyse, hvorledes denne gruppe af mænd konfronteres med og oplever forskellige typer af mikromagtrelationer på forskellige steder-at-være i bydelen, forsøger jeg at give et mere samlet billede af, hvordan mikromagten udspiller sig lokalt for en særlig gruppe af marginale mennesker.

SOCIALFORVALTNINGEN OG DE “TUNGE MÆND”

Det offentlige sociale arbejde har politisk pålagte rammestyringer og har på mange måder helt andre arbejdsbetingelser end det frivillige sociale arbejde. Ofte opfattes det offentlige og det frivillige sociale arbejde dog som komplementært – med hver deres opgaver og arbejdsmetoder. Især over for visse grupper af marginale mennesker såsom hjemløse og sindslidende anses det frivillige sociale arbejde som værende langt bedre i stand til at etablere kontakt og udøve mellemmenneskelig omsorg end det offentlige sociale arbejde (Villadsen et al., 1998). Fra politisk hold er dette i hvert fald den dominerende måde at anskue relationen på mellem det offentlige og frivillige sociale arbejde (jævnfør Socialministeriet, 1997 og 1998). Denne tilsyneladende komplementaritet mellem det offentlige og frivillige sociale arbejde er imidlertid ikke kun af symbiotisk karakter, men antager også modsætningsfyldt karakter, når det drejer sig om integration af visse grupper af marginale mennesker, der befinder sig i krydsfeltet mellem forskellige socialpolitiske aktionsfelter og integrationsformer. Der forekommer her en indbygget ambivalens i det overordnede socialpolitiske styringsrationale, når det offentlige f.eks. både varetager aktiveringsindsatsen og finansierer rammerne (skurvogne, el og vand) omkring øldrikkernes væresteder.

Mange marginale menneskers sociale liv i Kongens Enghave er tæt knyttet til de væresteder, der drives af de frivillige sociale organisationer eller til de selvorganiserede og uorganiserede væresteder. Deres sociale integration her er netop betinget af deres marginalitet og manglende selvforsørgelse. Deres forsørgelsesgrundlag er omvendt betinget af deres rolle som klienter i den lokale socialforvaltning, og formålet med det offentliges aktiveringsindsats er primært at skabe en normaliserende integration, således at marginale mennesker kan blive selvforsørgende og selvhjulpne. Derfor er det offentlige

sociale arbejdes succes netop også bestemt af, om det lykkes at rykke marginale mennesker ud af de marginale fællesskaber, som de færdes i og føler sig knyttet til og (gen)indsætte dem i “normale” fællesskaber. I dette ærinde synes det for medarbejderne i den lokale socialforvaltning imidlertid som om, de støder panden mod en mur. Der er i Kongens Enghave især en gruppe af mænd, som socialarbejderne har svært ved at få revet løs af de marginale fællesskaber. Disse mænd defineres af socialarbejderne som “tunge sager”, og de opfattes som værende mere eller mindre uden for rækkevidde af det almindelige sociale normaliseringsarbejde, selvom de aktuelt befinder sig i aktiveringens aktionsfelt.

I Kongens Enghaves socialforvaltning hæftes betegnelsen “tunge sager” således på de klienter, som ligger langt fra socialarbejdernes normalitetsbilleder, og som de anser for vanskelige at stille noget op med. Disse sager fylder mentalt op i socialarbejdernes bevidsthed. De “tunge sager” er næsten alle mænd, og disse karakteriseres af socialarbejderne som “sølle mænd”, der har mistet arbejde og familie, og som ofte har et stort alkoholforbrug eller andet stofmisbrug. Selvom der ikke er flere mænd end kvinder registreret blandt klienterne, føler socialarbejderne, at socialforvaltningen er fyldt op med “tunge mænd”. Kvinder opleves i langt højere grad som lette sager, fordi de gør eller måske angiver at gøre, hvad socialarbejderne anbefaler dem at gøre, hvorimod de “tunge mænd” ofte er genstridige eller stiller spørgsmålstejn ved hensigten og hensigtsmæssigheden i “handlingsplanen”. De tunge sager *bliver* således også tunge – erkendes det af nogle socialarbejdere – fordi socialarbejderne på forhånd blokerer over for disse mænd; fordi de ikke kan forstå dem, ikke kan kommunikere med dem eller ikke kan lide dem. Samtidig er det socialarbejdernes opfattelse, at de ikke er i besiddelse af de redskaber eller socialteknologier, der skal til for at hjælpe eller påvirke disse mænd til at ændre livsførelse.

På denne måde etableres et bestemt sandhedsregime og hermed en selvforståelse i socialforvaltningen, der er betingende for relationerne internt i systemet og for systemets relationer til omverdenen. Der etableres derved et “praksisregime” (Foucault, 1991), der både ekskluderer de “tunge mænds” virkelighedsbilleder og producerer de “tunge mænd” som afvigere. Samtidigt bliver eksklusionen også til en betingelse for inklusionen i systemet. Ved at definere nogle klienter som “tunge sager” henvises de til et særligt rum, til “tungsagsafsnittet” som det kaldes internt i forvaltningen i Kongens Enghave, og til en særlig diskurs om hvad systemet skal stille op med de “tunge sager”, f.eks. i forhold til hvordan de mest hensigtsmæssigt kan aktiveres.

Møderne mellem socialforvaltningen og de tunge mænd opleves derfor af både socialarbejderne og af klienterne som problematiske eller direkte konfliktfyldte. Begge parter har opbygget negative forventninger til møderne. Møderne mellem socialarbejderne og klienterne er derfor ofte karakteriseret ved deres forudbestemthed, idet socialarbejderne og klienterne har forud bestemte roller i og forventninger til mødet, og disse skuffes sjældent. Møderne producerer på denne måde selvopfyldende profetier, der tenderer til at fastlåse socialarbejdere og klienter i bestemte forestillinger om og billeder af hinanden. Resultatet heraf er bl.a., at mange af disse mænd af socialarbejderne skønnes og dømmes som værende uegnede til almindelige uddannelsesaktiviteter og arbejdsmarkedsrettede aktiveringsforanstaltninger. De dømmes så at sige uden for systemets og normalitetens rækkevidde, selvom de lovgivningsmæssigt er omfattet af aktiveringens aktionsfelt.

DE "TUNGE MÆND"

Den dominerende maskulinitet (Connell, 1987) er den målestok ud fra hvilken, mandlige tabere vurderes – både af mænd og kvinder. Disse mænd tilhører en "vanæret gruppe" (Goffman, 1963). Som maskulinitetsfiaskoer påkalder de sig ikke nærmere granskning eller forståelse.⁴ De er, hvad de er: nemlig i bedste fald en fiasko og i værste fald en byrde for og trussel mod (lokal)samfundet.

For de mænd, der befinder sig på bunden af samfundet, er der begrænsede muligheder for at hævde en identitet, der fremmer selvværdet. For at undslippe denne fiaskostigmatisering forsøger nogle at opbygge en anden type identitet, der kan give selvmening og selvtilhørsforhold. Nonn (1995) er af den opfattelse, at først når mænd rammer bunden af samfundet – når deres billede af den dominerende maskulinitet krakelerer og ikke længere kan opretholdes – opnår de evnen til at se opad igen. Herefter muliggøres en anden maskulinitet, der er mere plastisk og tolerant over for indbyrdes forskelligheder. Denne alternative maskulinitet indebærer gensidig ærlighed, omsorg, respekt og afhængighed mellem de mænd, der befinder sig på bunden af samfundet. Disse mænd bliver på deres særegne måde kreative i deres forsøg på at overleve. Denne omdefinering af maskuliniteten udvikles ud fra et behov for at kunne sameksistere under vanskelige betingelser, men det skaber også basis for en fælles følelse af (mod)magt og samhørighed.

Det er min opfattelse, at denne alternative maskulinitet og dens mulige potentialer forbliver skjult for både mænd og kvinder, der er underlagt det

dominerende maskulinitetsbillede. Mænd på bunden af samfundet bliver ene og alene anskuet som tabere (Carlsen & Larsen, 1993; Andersen & Larsen, 1999). Goffman pointerer imidlertid, at den afvigende og stigmatiserede person og den normale person snarere er perspektiver end konkrete personer, idet næsten alle individer – i det mindste i nogle sammenhænge og i visse dele af deres livsforløb – både optræder som den normale og som den stigmatiserede person (Goffman, 1963). Socialforvaltningens primære fokus på anormaliteterne og ikke på faktiske eller potentielle ressourcer tenderer imidlertid til at fastholde “tunge mænd” i deres afvigende og stigmatiserede position. De “tunge mænd” bliver på den ene side et symbol på en fiasko for den type socialt arbejde, der tilstræber normalisering. På den anden side medvirker stigmatiseringen af de “tunge mænd” til at etablere nogle relationer og distinktioner mellem forskellige klientgrupper, f.eks. mellem dem der kan hjælpes, og dem der ikke kan hjælpes, eller mellem dem der er værdigt trængende, og som man vil bruge tid og kræfter på, og dem der ikke er værdigt trængende, og som der derfor ikke skal bruges for megen tid og for mange kræfter på.

Socialforvaltningens diskurs om de “tunge mænd” afspejler et univers, der mere er defineret af love og cirkulærer og de socialteknologier, som socialforvaltningen har til rådighed, end forsøg på afsøgning af de behov og betingelser for livsførelse, der eksisterer blandt disse mænd. Én af grundene til, at det forekommer socialarbejderne umuligt at håndtere disse mænd konstruktivt, er deres ofte ringe viden om disse mænds baggrund og liv, det lokalsamfund de befinder sig i, og de væresteder og steder-at-være, som de færdes i og føler sig knyttet til. Ganske vist er socialarbejderne i forvaltningen ikke indstillet på at erklære nogle personer for ikke-egnede eller umulige at bearbejde, men socialforvaltningens praksis viser det modsatte, idet mange af disse mænd optræder som det, som socialarbejderne kalder “henlagte”, “ventende” eller “syltede” sager.

En anden grund til, at socialforvaltningen lider af et “tungsagssyndrom”, er, at den endnu ikke helt mentalt har omstillet sin forståelse af, hvordan marginaliseringsfænomenet har ændret sig fra tiden med høj arbejdsløshed til den aktuelle situation med relativt lav arbejdsløshed. Sammensætningen af klienterne har ændret sig betydeligt fra midten af 1990’erne til i dag. Hvor mange af klienterne førhen alene havde arbejdsløsheden som problem, har hovedparten af de nuværende klienter andre og ofte en række sammensatte sociale problemer ud over arbejdsløsheden. Dertil kommer, at opstramminger i praksis for tildeling af førtidspension f.eks. har betydet, at

mange af de yngre mænd, der i dag søger førtidspension, ikke får tildelt én (Bruhn, 2001). Disse forhold gælder ikke blot for Kongens Enghave, men mere eller mindre alle kommuner (Filges, 2000).

Derfor bliver det også betydeligt sværere for socialarbejderne at producere nemme og hurtige "succeshistorier". Samtidig oplever den enkelte socialarbejder det paradoks, som aktivpolitikken i dag fremviser. I takt med at arbejdsløsheden har været faldende, omfatter aktiveringspolitikken stadig flere grupper. Alle i den erhvervsaktive alder, som ikke er syge eller førtidspensionister, skal aktiveres. Den enkelte socialarbejder oplever imidlertid, at de "tunge mænd" er meget vanskelige at aktivere. Dette skyldes for det første, at de hidtil anerkendte mål og midler i aktivpolitikken – og ikke mindst den konkrete udmøntning heraf – i ringe grad svarer overens med disse mænds praktiske sans eller habitus (Larsen, 1999). Casper, der er i aktivering, påpeger dette i et interview fra Kongens Enghave-undersøgelsen:

Jeg kan ikke lære noget af at stå der og skrue brædder sammen – det kan jeg i forvejen – så jeg får ikke noget ud af det andet end at min tilværelse bliver mere presset... Jeg kan sagtens kommunikere med andre mennesker, og jeg kan sagtens stå op om morgenen – de kan ikke rigtig lære mig noget altså.

Voksne og midaldrende ufaglærte mænd, der tidligere har prøvet lidt af hvert på arbejdsmarkedet, motiveres sjældent af socialpædagogiske foranstaltninger, hvor de f.eks. skal lære at skrue brædder sammen af personer, som af klienterne opfattes som værende dårligere i stand til dette end dem selv, og som samtidigt insisterer på, at dette er en træning til at komme tilbage til det rigtige arbejdsmarked. Hertil kommer, at det er tvivlsomt, om aktivering er et virksomt middel til at bekæmpe det alkoholmisbrug, som mange af de "tunge mænd" har (Smed, 1999).

I mødet mellem de "tunge mænd" og socialarbejderne i den offentlige socialforvaltning synes begge parter umiddelbart at være magtesløse. Socialarbejderne synes ikke, at de kan komme nogle vegne med at adfærdspåvirke disse mænd. Omvendt forekommer det disse mænd, at socialarbejderne ikke forstår deres vilkår og oplevelse af, hvad der kan hjælpe dem. Det er to forskellige verdener og virkelighedsforståelser, der her støder sammen. Selv om begge parter føler sig hjælpeløse, er der dog ikke tale om et lige forhold i magtesløsheden. Det offentlige system har nemlig en trumf i ærmet, som begge parter ved kan blive spillet ud, hvis møderne går i hårknode. Forsørgelsesgrundlaget kan – helt eller delvist – blive taget fra dem, hvis de nægter

at deltage i aktiveringsforanstaltningerne. I modsætning til de fleste kvinder, der blev interviewede i Kongens Enghave-undersøgelsen, og som giver udtryk for at aktivering er et tilbud, de gerne vil tage imod og får noget ud af, opfatter mange af disse mænd derfor aktivering som en påtvungen foranstaltning.

T V A N G S F Æ L L E S K A B E R : V Æ R E S T E D E R F O R A K T I V E R E D E

Aktivering kan anskues som en socialteknologi, der skal forme adfærden. Dean (2000) argumenterer imidlertid for, at styring ikke kun drejer sig om forskellige former for adfærdspåvirkning og om at styre gennem frihed, men også om at styre gennem magtanvendelse. Dean tolker aktivering som en form for mikrovold, idet aktivering er forbundet med en trussel om, at den arbejdsløse ikke længere kan modtage hjælp, hvis vedkommende nægter at deltage i aktivering. Dermed fjernes eksistensgrundlaget samtidigt med at ens liv bliver bedømt "uværdigt".

I modsætning til Deans udlægning af aktivering som mikrovold argumenterer Torfing (1999) for, at Danmark har indført en offensiv form for aktivering, der er fundamentalt anderledes end den britiske og amerikanske form for aktivering ("workfare"). Ifølge Torfing lægges der i den danske aktiveringspolitik f.eks. meget mere vægt på aktiveringsaspektet fremfor på spørgsmålet om reduktioner af understøttelsen og minimumslønningerne, på at øge den arbejdsløses kvalifikationer og arbejdserfaring fremfor på blot at øge den arbejdsløses mobilitet og jobsøgningseffektivitet og på empowerment ("myndiggørelse") fremfor på kontrol og straf. På den anden side er der grænser for aktiveringens produktive potentialer. Der er som påpeget en stor gruppe marginale mennesker, som det for socialforvaltningen forekommer næsten umuligt at aktivere på normale betingelser på grund af deres sociale, psykiske og helbredsmæssige problemer. Den type af aktivering, der finder sted i de lokale aktiveringsprojekter i Kongens Enghave, fungerer ikke i nogen videre udstrækning som et springbræt til at hoppe ud på det normale arbejdsmarked. De fleste af de personer, som aktiveres i de lokale projekter, er meget langt fra at kunne komme ind på det normale arbejdsmarked. Inden folk er kommet så langt som til at skulle placeres i et lokalt aktiveringsprojekt, er der sket en "creaming-off" proces (Ebsen et al., 1999; Hansen, 1999). Der sker en differentiering og kategorisering af arbejdsløse mellem dem, der anses for ressourcestærke, motiverede og lette

at integrere på arbejdsmarkedet, og dem der anses for ressourcetsvage, mangler motivation og som er svære at integrere på arbejdsmarkedet. Den første gruppe modtager de bedste aktiveringstilbud, og de modtager dem ofte tidligere end andre, fordi de i højere grad skønnes at kunne indfri målsætningerne for aktiveringsindsatsen. Arbejdsløse, der har relativt let ved at få arbejde, og/eller som anses som uddannelsesmotiverede, ender derfor sjældent eller kun kortvarigt i et lokalt aktiveringsprojekt. De lokale aktiveringsprojekter rummer således i dag primært arbejdsløse, som har modtaget kontanthjælp gennem mange år, og som ikke har mange chancer på det almindelige arbejdsmarked. De er endvidere for de flestes vedkommende kendetegnet ved at have andre problemer end blot arbejdsløsheden, f.eks. misbrugsproblemer. *På mange måder fungerer aktiveringsprojekterne derfor mere som væresteder end som arbejdsmarkedsforanstaltninger.* Aktiveringsprojekterne opfylder primært nogle andre formål end at integrere arbejdsløse på det normale arbejdsmarked.

Der har været rejst megen kritik af de danske aktiveringsforanstaltninger.⁵ Det er imidlertid slående, at uanset hvor kritiske de fleste analyser er over for aktiveringens udformning og virkemåde, så er det umuligt at komme uden om, at aktiveringen ikke alene opfattes negativt og har negative konsekvenser for de aktiverede. Mange aktiverede både i Kongens Enghave-undersøgelsen og i andre studier fremhæver, at deres personlige velbefindende har forbedret sig i de perioder, de har været i aktiveringsforanstaltninger. Denne forbedring i velværet handler hverken om forbedrede økonomiske vilkår under aktiveringen eller for langt de flestes vedkommende om forbedrede muligheder på det normale arbejdsmarked, men primært om at der sker en rumlig og tidsmæssig regulering af hverdagslivet, og at man opnår social kontakt og samvær med andre mennesker i løbet af dagen. For de “tunge mænd” varer visse af disse positive effekter af aktiveringen imidlertid ikke ved, når de gentagne gange sendes i aktivering. Aktiveringen kommer i disse tilfælde til at fremstå som en tom rituel handling.

AKTIVERING SOM GENINDSÆTTELSESRIITUAL

Mange af de aktuelle aktiveringsbestræbelser og især dem, der udfoldes inden for den lokale “social aktivering”, kan anskues som rituelle handlinger eller som en rituel passage. Denne tolkning er inspireret af Arnold van Gennep (1960), som beskriver og analyserer rituelle passager inden for forskellige kulturer. Den rituelle passage er en symbolsk overgangsproces, der inde-

bærer en adskillelse fra, etableringen af en marginalposition i forhold til og endelig en genindsættelse i det normale samfundsliv. Man skal gennemgå en slags indvielsesritualer for at bevæge sig fra én tilstand til en anden. I primitive samfund indebar denne rituelle passage, for eksempel fra barndom til manddom, en fysisk adskillelse fra resten af samfundet og en fratagelse af enhver form for tidligere status og identitet. Der er tale om en grænsetilstand, hvor man er i en uvis tilstand mellem to faser. Aktivering kan i denne sammenhæng anskues som et ritual, som marginale mennesker skal passere igennem for at indtræde i en ny livssituation – og for som i dagens danske samfund fortsat at bevare retten til at modtage kontanthjælp og dermed opretholde eksistensen. Da arbejdet nærmest har antaget en sakral status i nutidens samfund, former aktiveringens rituelle passage sig som en renselses- og overgangsproces, hvor formålet er, at den aktiverede symbolsk og praktisk udviser viljen til at skifte status fra en marginal person til en potentiel lønarbejder. Aktiveringen er derfor både et overgangs- og et integrationsritual. Før aktiverings- eller uddannelsesforanstaltningerne påbegyndes, skal marginale mennesker igennem en sorteringsluse, eller “jobhuset” som det kaldes i Kongens Enghave, hvor de opdeles og fordeles til diverse former for aktiverings- og uddannelsesaktiviteter. Dette fungerer som et ritual, hvor der sker en adskillelse fra den tidligere verden som marginal person. Aktiveringsprojektet og aktiveringsstedet etablerer et marginalet rum i en afgrænset tidsperiode. Den aktiverede person befinder sig i dette marginale rum og i denne afgrænsede tidsperiode i en position mellem den tidligere marginalsituation og den tilstræbte kommende normalsituation som selvforsørgende. Aktiveringsstedet og aktiveringstiden etablerer således et symbolsk og rumligt område, der signalerer en overgangsfase.

Det er vigtigt at fremhæve dobbeltheden i aktiveringsritualet, idet dette ikke kun har til formål at bekræfte arbejdets sakrale status, men netop også skal fungere som en renselse af den marginale person. For at ritualerne, og den adfærdspåvirkning ritualerne har til formål at fremkalde, skal fungere efter hensigten, er det afgørende, at det ikke kun er et symbolsk spil, der bekræfter normalitetsverdenen i arbejdets sakrale status, men at det marginale menneske selv udviser vilje til at kropsliggøre og underkaste sig spillets regler og kan se et formål hermed. Ritualerne skal give mening og identitet til den, der gennemlever denne rituelle passage. Hvis der ikke er overensstemmelse i denne forståelse mellem den aktiverede og systemet, der stabler den rituelle ceremoni på benene, og hvis ikke begge parter kender til og overholder spillets grundregler, vil aktiveringen ikke kunne fungere adfærds-

påvirkende. I denne sammenhæng bliver aktiveringens kritiske faser for det første, om aktiveringens konkrete forløb giver mening for den aktiverede, og for det andet og i særdeleshed om aktiveringen efterfølgende medfører den integration på det normale arbejdsmarked, som er aktiveringens hovedformål, og som stilles den aktiverede i udsigt som belønning for at udvise vilje til at forandre sig selv og sin situation. Mislykkes denne fase er personen tilbage i en status som marginal og må igen på et senere tidspunkt gennemløbe de samme ritualer.

For de personer, som gang på gang gennemløber aktiveringsritualerne uden at kunne passere grænsen mellem aktiveringsfeltet og det normale arbejdsmarked, skabes der en tilstand af forstærket marginalitet. Det markeres, at ens evne til at passere videre i livet er fraværende, selvom man har vist en vilje til forandring. Når den rituelle handlings formål defineres som at overskride den grænselinie, som aktiveringen markerer, og når dette formål ikke opnås, skabes der dybe frustrationer blandt alle parter, der er involveret i aktiveringsceremonierne. De fleste af de mænd, der gentagne gange har været i aktivering, oplever ikke aktiveringstiden som en overgangssituation, idet få forventer og færre får almindelige jobs bagefter. Aktiveringstiden opleves derfor som en parentes eller som en venteposition. De fleste mænd oplever ikke, at de – i modsætning til hovedparten af de aktiverede kvinder, der blev interviewet i Kongens Enghave-undersøgelsen – opnår nogle nye kvalifikationer, som de kan bruge på det normale arbejdsmarked eller for den sags skyld inden for andre livssammenhænge. Tværtimod giver de fleste udtryk for, at socialforvaltningen har afvist at give dem den slags kurser og mulighed for at opnå den type af kvalifikationer, som de selv mener vil kunne bringe dem nærmere det normale arbejdsmarked. Især er der en del midaldrende mænd med arbejds erfaring, der oplever, at de i aktiveringsprojekterne bliver behandlet som børn af projektlederne og -instruktørerne samtidigt med, at projektlederne og -instruktørerne mangler evnerne til at overskue, planlægge og instruere i det arbejde, som skal udføres. Derfor har disse mænd en manglende respekt for aktiveringsforanstaltningerne, og de opfatter derfor også deres tvangsanbringelse i aktivering som manglende respekt for dem som personer – og i bedste fald som tidsspilde. I deres tilfælde fremstår aktiveringen som tomme ritualer og som magtudøvende disciplinering. Flere af disse mænd har udviklet en strategi til at undslippe aktiveringen – eller som de selv siger til “at tage en slapper fra systemet”. I perioder flytter de til kommuner, som er kendt for ikke at være særligt aktiveringsivrige.

Som en reaktion over for nogle af de frustrationer, der er på aktiveringsprojekterne i Kongens Enghave, har der bredt sig en forståelse blandt nogle af jobvejlederne, projektlederne og – instruktørerne af, at aktiveringsprojekterne må arbejde med en empowerment-tilgang, hvor de aktiverede inddrages i beslutningsprocesserne og hermed opnår øgede kompetencer og selvværd. Empowerment blev oprindeligt forstået som et middel til og en proces hvorigennem magtesløse og undertrykte grupper kunne opnå magt og selvbestemmelse. Empowerment-tankegangen har dog inden for de senere år bredt sig som ringe i vandet, og empowerment-begrebet – i den diffuse form det i dag antager – anvendes nu både inden for management i private og offentlige virksomheder så vel som i det sociale arbejde med marginale mennesker. Cruikshank (1999) har vist, hvordan empowerment – forstået som et styringsmiddel til at bekæmpe eksklusion og magtesløshed – kan sidestilles med andre typer af styringsrelationer og socialteknologier, idet hensigten er at adfærdspåvirke individets evner til at handle og dermed til at tage et medansvar for deres egne og andres liv. Som socialteknologi er empowerment et middel til at handle i relation til andres handlinger. Empowerment bliver til noget, som professionelle hjælpere skal sørge for at marginale mennesker lærer at håndtere, således at de evner at få kontrol over sig selv og deres liv. Empowerment er således ikke længere noget, som marginale og underprivilegerede mennesker kæmper for at opnå, men snarere noget som andre tilfører marginale mennesker (Baistow, 1995). Empowerment er derfor ikke alene et spørgsmål om, at marginale mennesker opnår magt til at ændre den eksisterende (dags)orden, men også om at skabe en (dags)orden. Det er en form for styring, der arbejder gennem og med snarere end mod de marginaliseredes subjektiviteter.

Fra projektledernes og – instruktørernes side har man ønsket at få en mere aktiv deltagelse af de aktiverede i beslutningsprocesserne og bl. a. bedt dem om at udpege en talsmand. De aktiverede har imidlertid hævdet retten til ikke at blive “myndiggjort”. De vil ikke medvirke til at repræsentere et foretagende, hvor de mener, at deres rettigheder reelt set er taget fra dem. For det første mener de ikke at have eller kunne opnå indflydelse på de løn- og arbejdsvilkår, der gælder for aktivering. For det andet er deres tilstedeværelse tvungen. For det tredje oplever nogle sig paradoksalt nok også som “løsarbejdere”, idet de efter en vis periode bliver tvunget til at forlade aktiveringsstedet igen. De fyres så at sige fra aktiveringsstedet. Selv for dem, der på forhånd ikke er negativt stemte over for aktiveringen, og som i det store hele oplever at aktiverin-

gen har forbedret deres sociale velbefindende, bliver motivationen til at engagere sig i aktiveringsstedet og aktiveringens vilkår således begrænset. Som en af instruktørerne på aktiveringsprojektet "Renovationsholdet" i Kongens Enghave-undersøgelsen fremhæver, så er en empowerment-tilgang til aktiveringsarbejdet et paradoks, fordi det reelt er umuligt at skabe empowerment, når folk ikke opholder sig frivilligt på aktiveringsprojektet:

Men jeg synes det der med empowerment er lidt af et paradoks, fordi jeg mener reelt ikke, at jeg kan lave empowerment herovre. Det er umuligt. Det kan ikke lade sig gøre... Hvis jeg skulle lave empowerment heroppe, så ville det være nødvendigt, at de kom frivilligt... ellers kan det ikke lade sig gøre. Det er fuldstændigt umuligt... Det er nødt til at være på de deltagendes præmisser, og at de stiller rammerne op for, hvordan vi skal arbejde... [Men] der er nogle rammer, når de kommer her, og det er konsekvensen – hvis de kommer i nye rammer – så mister de simpelthen deres eksistensgrundlag. Det er nærmest, det er i den sidste ende vold, alvorlig vold mod dem... Man kan ikke tale om, at det går på empowerment (Instruktør på Renovationsholdet).

Det er derfor et problematisk forehavende at konstruere aktivering som et empowermentfelt, når en række basale rettigheder og forhandlingsmuligheder er sat ud af kraft, og når de aktiverede derfor i realiteten har yderst begrænset indflydelse på og magt til at ændre vilkårene for, hvordan aktiveringsindsatsen udformes. De aktiverede nægter at lade sig "myndiggøre", fordi de ikke vil påtage sig en selvstyring under vilkår, hvor de er frataget deres tidligere status og identitet, og hvor de ikke af samfundet garanteres en ny status og identitet efter, at de har gennemgået den rituelle passage. For mange af de "tunge mænd" former deres nuværende liv sig derfor som en veksling mellem perioder i de lokale aktiveringsprojekter og perioder i værestederne for øldrikkere.

STAMMEFÆLLESSKABER: VÆRESTEDER FOR ØLDRIKKERE

Oprettelsen af væresteder begrundes ikke kun i, at der skal være tilbud til marginale mennesker. Grunden kan også være, at marginale mennesker skal drives bort fra det offentlige rum og placeres på steder, hvor de ikke generer andre, og/eller hvor de kan holdes under opsyn og kontrol. "SV-værestedet" og "Guleroden" er gode eksempler herpå, idet etableringen af stederne i

særdeleshed var begrundet heri. Førhen hang øldrikkerne på gadehjørner, sad på bænken eller var på trappeopgangene i Bavnehøjkvarteret i Kongens Enghave. Stykket ved Enghavevej blev lokalt i folkemunde kaldt "Danmarks længste bar". Men politiet begyndte at udskrive bøder og drive folk væk fra gaderne. Politiet overvåger stadig området, og hvis nogle drikker øl uden for øldrikkernes væresteder, bliver de af politiet henvist til disse væresteder.

Historien om de to brugerorganiserede væresteder for øldrikkerne i Kongens Enghave, Guleroden og SV-Værestedet, handler om at få øldrikkerne væk fra gaden og om at oprette separate steder-at-være for en gruppe marginale mennesker, der ikke passede ind i eller blev fundet passende i andre af bydelens lokaliteter. Men det er samtidig også historier om skabelse og opretholdelse af fællesskaber. Brugere begrunder ikke primært deres følelse af stedtilhørsforhold med, at de kan drikke øl på dette sted. Det, der især giver mening og identitet, er samværet med andre, og de fællesfortællinger som de sammen skaber om "stammen" og om verdenen udenfor. Samtidigt fremhæves det, at det er vigtigt, at der er nogle, der holder øje med én, og som lægger mærke til, hvordan man har det i det daglige.

ØLKULTUR SOM SOCIALT NETVÆRK ELLER SELVDESTRUKTION

Både blandt socialarbejderne i forvaltningen, blandt beboerne i området og blandt øldrikkerne selv skabes der fortællinger om stammefællesskaberne og deres relationer til omverdenen. Sådanne historier om "stammen" er på den ene side både internt i stammen og i omverdenen med til at opretholde fællesskabet og de negative og positive betydninger, der forbindes med dette fællesskab. På den anden side medvirker fortællingerne om stammen til at sætte begrænsninger for, hvad både omverdenen, f.eks. socialarbejderne i forvaltningen, og øldrikkerne selv opfatter som mulige og ønskelige alternativer til den eksisterende levemåde og til de relationer, der er mellem stammen og omverdenen.

Det paradoksale ved øldrikkernes fællesskaber er, at de både er fatale og af dem selv opfattes som livsnødvendige. Den livsstil, der praktiseres i disse fællesskaber, fører ofte til en tidlig død. I 1999 afgik ni af øldrikkerne på Mozarts Plads i en tidlig alder ved døden. Omvendt "dræbes" disse mænd socialt og psykisk uden disse fællesskaber, fordi der ikke umiddelbart byder sig andre fællesskabsmuligheder til. Sundhed opfattes af øldrikkerne primært som et spørgsmål om at kunne fungere socialt i den givne kontekst. Set fra deres side er der derfor især to perspektiver på, hvad et sundt liv er. For det første om

den aktuelle livsstil relativt set er sundere end den, som de tidligere har haft, f.eks. eksnarkomaner der i stedet er blevet øldrikkere, eller tidligere stærkt alkoholiserede der har fået mere styr på deres forbrug. For det andet er der spørgsmålet om, hvilke alternativer der tilbyder sig ved at ændre livsstil. Hvis en sundere livsstil ikke opleves at forbedre mulighederne for at komme i beskæftigelse, stifte familie og få nye venner, så vil livsstilskiftet måske nok isoleret set føre til et sundere liv, men det vil samtidigt være et liv uden det tidligere sociale fællesskab og sammenhold. Det er karakteristisk, at sundhedsmæssige adfærdsændringer i forhold til livsstilen sjældent udspringer af behandlingssystemernes eller sundhedsoplysningskampagnernes tilskyndelser til et sundere liv, men snarere af markante oplevelser i disse menneskers sociale sammenhænge. F.eks. blev en af øldrikkerne, der tidligere havde været narkoman, stoffri, da hans søster nægtede, at han kunne besøge hende og hendes børn mere, hvis han fortsatte med at tage stoffer (Madsen, 2001).

Marginale mennesker er som regel ganske godt bekendt med normalitetens verden og dens billeder (Bech-Jørgensen, 1999). For nogle marginale mennesker er hele eller dele af normalitetens verden efterstræbelsværdig, men konsekvensen af at bevæge sig mod en normalisering indebærer risici for at blive "hjemløs". For marginale mennesker vil en normaliseringsproces indebære risici for, at der sker et tab af det eksisterende sociale netværk, og hvis der ikke – i hvert fald umiddelbart – kan etableres noget netværk for vedkommende i normalitetens verden, vil normalisering således risikere at medføre social isolering. For nogle marginale mennesker, især de der stadig har kropsliggjort normalitetens spilleregler, og som stadig er i besiddelse af et socialt netværk, der praktiserer normalitetens spil, står døren til normalitetens verden på klem, og med en støtte og adfærdspåvirkning der er tilpasset til deres behov og habitus, kan normalitetens verden vælges til som en mulig farbar livsvej. For andre, hvor normaliteten aldrig har eksisteret eller for længst er et glemt livskapitel, kan installation i eller genoptræning til normalitet indebære alvorlige sociale og psykiske omkostninger for dem.

PLURALE FÆLLESSKABER: VÆRESTEDER FOR SINDSLIDENDE

Den sidste type af væresteder, som jeg behandler i denne artikel, er væresteder for sindslidende. Også her er de "tunge mænd" at finde blandt brugerne. Nogle af dem – og det gælder især øldrikkerne – anvender kun disse væresteder til at få sig et varmt og billigt måltid mad. Andre anvender også være-

stederne til at opnå social kontakt og samvær. De følgende brugerkaraktistikker af værestederne for sindslidende bygger hovedsageligt på stambrugernes udsagn og ikke på udsagn fra den del af de mandlige øldrikkere, der ofte kun nødtvungent kommer der for at få sig et billigt måltid mad. For de fleste af øldrikkene er værestederne for sindslidende ikke et yndet tilholdssted. For tidligere alkoholmisbrugere kan væresteder for sindslidende dog være et alternativ til øldrikkernes fællesskaber.

Decentraliseringen i behandling og omsorg for sindslidende er blevet begrundet i normaliseringsprincippet, hvor der lægges vægt på, at der skal ske en integration i det normale hverdagsliv i lokalsamfundet, og at behandling og omsorg skal ske i "åbne" institutioner. Normaliseringsprincippet står i modsætning til den "totale institution", hvor patienternes hele liv foregik inden for samme institution (Goffman, 1961). Kritikken af den totale institution ledte til en normaliseringsproces, hvor de sindslidende i videst muligt omfang skulle bo i eget hjem, og hvor en decentralisering af behandlingstilbudene skulle medvirke til, at den sindslidende kan opnå hjælp i det lokalområde, som vedkommende bor i. Et af de problemer, som normaliseringsprocessen indebar, var, at den sindslidende ofte manglede et socialt netværk i lokalområdet. Værestederne blev siden udviklet for at skabe et forankringssted, hvor sindslidende kunne få social kontakt og udøve forskellige typer af aktiviteter. I begyndelsen af 1990'erne blev der i Kongens Enghave oprettet forskellige væresteder, enten af kommunen selv eller af kommunen i samarbejde med frivillige organisationer som Kirkens Korshær og Missionen blandt Hjemløse. Værestederne blev i de fleste tilfælde finansieret af midler fra forskellige forsøgspuljer. Fokus i værestedernes indsats var på at yde "omsorg" til forskel fra forskellige velfærdsstatslige tilbud om "behandling". Det var vigtigt, at værestederne var et trygt fristed for brugerne, og at brugerne selv havde indflydelse på samvær og aktiviteter. Det var bl.a. et kardinalpunkt, at værestederne ikke havde indberetningspligt til kommunen, og at brugerne således kunne komme anonymt på værestederne. Værestederne for sindslidende i Kongens Enghave opererer ikke ud fra normaliseringsparadigmet, idet selvforståelsen hos værestedsmedarbejderne er, at de primært giver hjælp og omsorg med udgangspunkt i brugernes aktuelle liv og de ønsker og behov for hjælp, som de formulerer eller signalerer.

Selvom værestederne formelt set blev oprettet med henblik på sindslidende, er det mange forskellige grupper, der benytter disse væresteder. Ud over sindslidende benytter især hjemløse, narkomaner, øldrikkere, førtids- og folkepensionister disse væresteder.

Den adfærdsregulering, som værestederne kan producere, drejer sig dels om at åbne et rum med mulighed for omsorg og pleje og dels om at igangsætte processer, som understøtter brugerens egen evne og vilje til forandring eller forankring. Forandringer kan bestå i, at hjemløse spores ind på tanken om at søge kommunen om at få en fast bopælstilknytning. Forankring kan være at ansøre til en justeret praksis, der muliggør, at brugeren ikke mister sin bolig eller at hjælpe til at etablere kontakt til de dele af det sociale og sundhedsmæssige system, som kan lindre eller helbrede forekommende fysiske eller psykiske skader.

HVERDAGENS SYMBOLSKE ORDEN

De sindslidende stambrugere af og medarbejderne på de tre væresteder for sindslidende giver i Kongens Enghave-undersøgelsen samstemmende udtryk for, at værestederne først og fremmest fungerer som intime rum. Det er rum, hvor man deler hverdags erfaringer, og hvor især sindslidende med tyndt eller fraværende netværk oplever den eneste daglige sociale tilknytning. Det er rum, der tilbyder en mulighed for social integration gennem det fællesskab, der opstår og skabes der.

Værestedsledernes udsagn handler i høj grad om, at der skabes og oprettholdes et rum, hvor der er plads til de mennesker, der i mange andre sammenhænge er sat udenfor. Det er et rum, der ikke er kendetegnet ved de samme positioner og relationer som i de omkringliggende rum, og hvor brugerne tilskrives en anden symbolsk værdi. Et centralt karakteristikum ved værestedsledernes selvforståelse er, at de ser sig selv som skabere og bærere af, hvad Bech-Jørgensen (1994) i anden sammenhæng sammenfattende har betegnet som "hverdagens symbolske orden". Selvom alt kan rode omkring brugerne og deres liv, skal værestederne repræsentere "normaliteten" i form af hyggelig indretning af lokaler, ordentlig tilberedning af maden, pæn borddækning og servering af maden. Herved skabes en "hverdagens symbolske orden", og værestedslederne mener, at denne orden tilbagegiver brugerne deres værdighed. "Hverdagens symbolske orden" er en måde at skabe en eller anden form for orden i et ellers kaotisk og problematisk liv. Det kan opfattes som en slags symbolsk kit, der påvirker brugerne i positiv retning ved at installere en vis form for normalitet og værdighed i deres hverdagsliv.

Brugerne af værestederne fortæller parallelt om værestedet som en del af hjemlighedens sfære. For mange af brugerne er deres eget hjem forbundet med ensomhed og kedsomhed – og for mange sindslidende er deres hjem

desuden arnestedet for angst og tvangstanker, mens værestedet omvendt forbindes med hjemlighed i form af mad, omsorg og social kontakt. For nogle er boligen ("hjemmet") blot et sted at være, mens værestedet er det sted, hvor man føler sig hjemme. Det er dér, hvor man får social kontakt, hvor man kan spise et måltid varm mad sammen med andre; der hvor socialiteten kan udfolde sig. Som socialteknologi medvirker væresteder for sindslidende således til at adfærdspåvirke dem på en måde, der gør det lettere for dem at klare hverdagens udfordringer ved at tilbyde et fristed, hvor de kan modtage omsorg og være sammen med andre.

A F S L U T N I N G

Marginale mennesker forbindes sjældent med positive stedtilknytninger. Marginalitet signalerer at være udenfor eller på kanten af de arenaer, institutioner og steder, som normalt tillægges positiv værdi i samfundet: ikke mindst det at være tilknyttet en arbejdsplads og være medlem af en familie. Men mening, identitet og fællesskab dannes ikke udelukkende inden for normalitetens rammer. Steder-at-være og væresteder for marginale mennesker er ikke kun "golde områder", selvom de fleste normale mennesker vil forsøge at undgå sådanne steder, enten fordi de virker truende, frastødende eller minder én om, hvor galt det kan gå, hvis man mister sit arbejde og sin familie og påbegynder en social deroute. Men for de mennesker, der faktisk befinder sig på disse steder, vil der ofte være tale om en positiv stedtilknytning. Stedtilknytning bidrager til at individer og grupper deler symbolske meninger, der frembringer en følelse af et specielt og unikt fællesskab. Væresteder og steder-at-være for marginale mennesker i Kongens Enghave er således særlige rum med særlige betydninger. Rum er aldrig kun fysiske, men defineres i høj grad af de måder hvorpå mennesker indplacerer sig socialt. Den sociale indskrivning i rummet medfører imidlertid grænser og distinktioner for dét, der hører til rummet og dét, der ikke hører til rummet. Grænser og distinktioner, der ved første øjekast opfattes som "naturlige" og "selvfølgelige", er imidlertid resultatet af komplicerede spil omkring retten til rummet – om hvem og hvad der hører til og ikke hører til i forskellige rum (Bourdieu et al., 1999). Offentlige rum befolkes af de mennesker, der træder ind i det for en kortere eller længere periode. Offentlige rum gøres til personlige rum, og de er dermed aldrig neutrale zoner, men tværtimod rum der til stadighed skifter betydning, mening og relevans i forhold til de mennesker, der indtager det (Goffman, 1971). Identitet knytter sig således til rum

og territorialitet (Tonboe, 1994). Steder repræsenterer de værdier, opfattelser og praktikker, der konstituerer fællesskaber. Stedet angiver således et rum, der har antaget mening gennem de kulturelle processer, som individer og grupper gennemlever i relation til dette rum. Tilknytning til steder, og de mennesker der findes på disse steder, er en central del af en persons og gruppes meningshorisont og identitet. Stedtilknytning indebærer, at man har en stedidentitet, at man føler sig indenfor, at man er forbundet med steder, og at man er rodfæstet på disse steder og har en fællesskabsfølelse i relation til disse steder (Low & Altman, 1992).

Steder, hvor marginale mennesker lever og udfolder deres identitet, kan anskues både som problemområder og som modstandslokker. Disse noget ubestemmelige steder og de praktikker, der kendetegner disse særlige steder-at-være, er af Foucault (1986) blevet betegnet som "heterotopia" eller "anderledes" steder, som jeg her vil kalde dem. Anderledes steder kan repræsentere modstand, alternativer og forskelle på en måde, der udfordrer normale rum på en langt mere produktiv måde, end hvis marginale mennesker er frakoblet eller nægtes adgang til rum, som de kan dele med andre. Disse rum samler og "kollektiverer" det afvigende frem for at individualisere og isolere det. Anderledes steder repræsenterer ambivalens og usikkerhed, og de fungerer som en slags symbolsk grænseland, der markerer et samfunds grænse og dets værdier og forestillinger. Anderledes steder er ikke klart definerede steder i margin, men snarere steder der repræsenterer noget ubundet, svævende og uigennemskueligt (Hetherington, 1997).

Normale og marginale rum kan således ikke blot anskues som adskilte rum, der står i modsætning til hinanden. Selvom marginale rum er placeret lavt i det rumlige hierarki og er rum for modstand og modstilling bl.a. gennem de fællesfortællinger, der skabes på disse steder om "os" på stedet og "dem" uden for stedet,⁶ så er de også del af en ordningsproces, hvor placeringen ikke er fastlagt en gang for alle, men til stadighed undergår en forandringsproces. Hvad enten marginale steder repræsenterer modstand eller repræsenterer overgang mellem det normale og unormale, så repræsenterer de altså også en form for ordningsproces. Den blotte eksistens af marginale steder kan medvirke til at skabe en social ordening og adfærdsregulering af sociale relationer i et heterogent lokalt fællesskab. Uden disse marginale steder var risikoen for angstskabende og konfliktfyldte relationer i lokalsamfundet muligvis større. Det er derfor en fejltagelse primært at anskue marginale rum som steder for modstand og modmagt eller at romantisere dem på grund af deres marginalitet. At skabe marginale rum er en måde at under-

støtte menings- og identitetsdannelse og dermed en måde at påvirke marginale menneskers holdning og adfærd. Disse steder kan rumme mange typer af identifikationer og praktikker. I denne artikel har fokus primært været på de steder, hvor de “tunge mænd” søger tilflugt, trækker sig tilbage til eller bliver henvist til, og hvor det kun er dem, der er medlem af “stammen”, der kan komme eller ønsker at komme. I de tilfælde, hvor disse steder-at-være for bestemte grupper opfattes som særligt meningsgivende, og som de føler sig særligt knyttet til, fungerer de som katalysatorer for socialt konstruerede fællesskaber, og de medvirker til at skabe og opretholde outsider- og marginalidentiteter (Becker, 1963).

Socialpolitikken er i dag medproducent af sådanne socialt konstruerede fællesskaber gennem den politikform, som jeg har betegnet som *de marginale rums politik*. Intentionen med de marginale rums politik er at skabe socialt integrative rum og steder for marginale mennesker, og disse små “ghettoer” eller fællesskaber for marginale mennesker kan meget vel være de eneste tilbageværende rum, der endnu er åbne i forhold til, at disse mennesker kan opnå social kontakt og nærvær. Ganske paradoksalt medfører de marginale rums politik, at denne politikform snarere end at modarbejde marginalitet skaber rum for marginale kulturer. Der synes således at være en indbygget spænding eller ambivalens i dette socialpolitiske styringsrationale. På den ene side er det overordnede styringsrationale rettet mod, at alle marginale mennesker i den “våbenføre” alder skal reintegreres på arbejdsmarkedet og så vidt muligt i andre normaliserende sammenhænge. Enhver skal være selvforsørgende, selvstyrende og tage et medansvar for sit eget og andres liv i fællesskabet. På den anden side er der en stigende erkendelse af umuligheden i at normalisere alle mennesker. Sindslidende, stofmisbrugere, alkoholikere og socialt handicappede kan ikke på nogen nem og billig måde og på kort tid socialiseres til at indgå i normale arbejdsmarkeds-, familie- eller sociale netværkssammenhænge. Og mange marginale mennesker vil heller ikke integreres i normalitetsverdenen. De marginale rums politik kan derfor ses som et forsøg på at genoprette marginale menneskers livskvalitet og generelt forbedre vilkårene for økonomisk og socialt udsatte lokalområder ved at skabe rum for forskellighed. Herved tilsigtes en reduktion af (potentielle) konflikter mellem forskellige befolkningsgrupper i det lokale. På denne måde kan væresteder og steder-at-være anskues som potentielt identitetsskabende og som socialt integrerende.

Imidlertid er det meget muligt, at disse væresteder og steder-at-være med lige så stor ret kan anskues som en relativt billig måde at opbevare, under-

holde og adfærdspåvirke marginale mennesker i lokalsamfundet, frem for at udvikle mere omfattende og sammenhængende politikker til at bekæmpe marginaliseringen og skabe en større social integration og sammenhængskraft i samfundet som helhed. I en negativ udlægning af de marginale rums politik kan man hævde, at der er tale om en ny type indespærring. Det er ikke en fysisk, men en symbolsk indespærring. Marginale væresteder og marginale (lokal)områder kan medvirke til at skabe en accept af de begrænsninger, marginale grupper er underlagt i det sociale og fysiske rum. De sociale og rumlige differentieringer og hierarkiseringer kan komme til at virke naturlige og uforanderlige. Hermed usynliggøres og umuliggøres forestillinger om alternativer. Marginale mennesker og marginale steder vil imidlertid som regel indebære en udfordring over for dominerende opfattelser af et samfunds måde at indrette sig på. Ved at repræsentere det anderledes og det afvigende markerer marginalitet på den ene side sin modsætning: hvad der er rigtigt og normalt. På den anden side kan marginalitet også tilbyde en udfordring af de eksisterende placeringer og ordninger af mennesker og rum.

De marginale rums politik repræsenterer en form for mikromagt, der er en hybrid mellem magtudøvelsen i de lukkede og totale institutioner i det disciplinære samfund og de mere fluktuerende og nomadisk prægede former for mikro-magt, som udøves i kontrolsamfundet. Væresteder er en slags institutioner, men det er åbne institutioner, de opsamler marginale mennesker og reducerer dermed deres nomadiske flakken rundt i det offentlige rum. Hermed formindskes den forstyrrelse af normale menneskers bevægelsesmønstre, som marginale mennesker kan afstedkomme, og som kan skabe konflikter og risici på uventede og uforudsete måder. Væresteder kan på denne måde karakteriseres som "post-panoptiske" institutioner (jf. Foucault 1994). De marginale rums politik er forskellig fra tidligere tiders forsøg på at organisere og udøve magt på marginale steder i den forstand, at panoptiske institutioner var etableret med henblik på at adskille det normale fra det marginale og at overvåge og disciplinere afvigende mennesker i lukkede marginale rum. Dette kan også udtrykkes ved at sige, at grænsekontrollen og brobygningen mellem det normale og det afvigende har ændret sig fra at foregå i aflukkede institutioner til at foregå i åbne institutioner. Denne type post-panoptiske institutioner suppleres imidlertid med nomadiske former for reguleringsmekanismer og magtprincipper, fordi f.eks. hjemløse og narkomaner lever en nomadisk tilværelse i det offentlige rum. Gadeplansarbejde er en måde at følge i fodsporene på marginale mennesker, der lever på gaderne. Gadeplansarbejde handler imidlertid ikke kun om at observere og eventuelt

kontrollere marginale menneskers bevægelsesmønstre og om at levere service og omsorg forskellige steder i det offentlige rum, men også om at overtale og motivere marginale mennesker til at flytte ind i mere permanente hjemsteder, f.eks. de såkaldte “skæve huse til skæve eksistenser”, og til at anvende væresteder. Marginale steder spiller derfor en central og unik rolle i forhold til at udøve magt over marginale mennesker i det offentlige rum gennem anvendelsen af forskellige metoder og magtteknikker til at inkludere deres marginalitet i specifikke rum frem for alene at gøre deres marginalitet til genstand for behandling og fysisk adskillelse fra det normale.

NOTER

- 14 Begrebet “øldrikker” er et direkte citat fra nogle interviewpersoners omtale af sig selv i Kongens Enghave-undersøgelsen, og vi fandt begrebet mindre stigmatiserende end f.eks. “bumser” (som de selv kalder sig og som andre også kalder dem) eller “alkoholikere”, hvilket højst sandsynligt ville være en korrekt betegnelse for mange, men som vi ikke har baggrund for at kunne udtale os om i klinisk forstand.
- 24 Væresteder har været en del af socialpolitikken siden 1800-tallet, og de fungerede som varmetuer, hvor hjemløse og fattige kunne få husly og mad. Varmestuerne blev drevet af private og frivillige hjælpeorganisationer, og efterspørgslen efter dem har i vid udstrækning tidligere fulgt udsvinget i de økonomiske konjunkturer og dermed omfanget af arbejdsløshed og fattigdom (Hansen, 1996).
- 34 Andelen af kontanthjælpsmodtagere, som er defineret som tidligere eller aktuelle misbrugere, er usædvanlig høj i Kongens Enghave, idet de af samtlige mandlige kontanthjælpsager udgør næsten en tredjedel (opgørelse maj 1999, se Bruhn, 2001).
- 44 Dette gælder i vid udstrækning også for socialforskningen. Som en af de danske undtagelser kan nævnes Järvinens (1998) studie af alkoholbehandling, hvor det påvises, hvorledes disse “tunge sager” udsondres som “Det dårlige selskab”.
- 54 Jeg skal ikke her repetere disse analyser og kritikker, men blot henviser til Carstens, 1998, Mik-Meyer, 1999, Jensen og Pless, 1999, Olsen, 1999, Hansen, 1999 og 2001, Ebsen m.fl., 1999 og Mik-Meyer og Sørensen, 2000. Endvidere henvises til Carstens, Ebsen og Guldagers og Mik-Meyers bidrag i denne antologi.
- 64 I Kongens Enghave-undersøgelsen var disse fællesfortællinger særligt markant til stede i øldrikkernes stammefællesskaber (Larsen & Schultz, 2001).

LITTERATUR

- Andersen, Hans Thor & Frank Hansen (2001). "Sociale og geografiske uligheder i Danmark", i CASA og Socialpolitisk Forening. *Social årsrapport 2001*. København: Socialpolitisk Forlag.
- Andersen, John & Jørgen Elm Larsen (1999). "Social polarisering og køn", i Søren Ervø, Peter Andersen Hove & Nanna Mik-Meyer (red.). *Mænd på vej*. København: Ligestillingsrådet.
- Baistow, Karen (1995). "Liberation and regulation? Some paradoxes of empowerment". *Critical Social Policy*, 14(3): 34-46.
- Becker, Howard S. (1973). *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press.
- Bech-Jørgensen, Birte (1994). *Når hver dag bliver til hverdag*. København: Akademisk Forlag.
- Bech-Jørgensen, Birte (1999). *Normalitetsbilleder*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Bourdieu, Pierre et al. (1999). *The Weight Of The World. Social Suffering in Contemporary Society*. Oxford: Polity Press.
- Bruhn, Hans Helmuth (2001). *Sociale sager i Kongens Enghave*. København: Socialforskningsinstituttet.
- By- og Boligministeriet (1999). *Fremtidens by*. København: By- og Boligministeriet.
- Carlsen, Søren & Jørgen Elm Larsen (1993). "Den ufuldstændige ligestilling". *Social Kritik*, (27): 4-24.
- Carstens, Annette (1998). *Aktivering, klientsamtaler og socialpolitik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Cruikshank, Barbara (1999). *The will to empower. Democratic citizens and other subjects*. Ithaca: Cornell University Press.
- Dean, Mitchell (1999). *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London: Sage.
- Dean, Mitchell (2000). *Life and liberty and the ethos of welfare*. Paper presented at a Ph.D course, August 2000, Department of Sociology, University of Copenhagen.
- Ebsen, Frank, Jens Guldager & Ulla Hagen (1999). *Arbejdsløse og aktivering*. København: Samfundslitteratur.
- Filges, Trine (2000). *De langvarige kontanthjælpsmodtagere*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Foucault, Michel (1983). "The subject and power", i Herbert Dreyfus & Paul Rabinow (red.). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Brighton: Harvester.
- Foucault, Michel (1986). "Of Other Spaces". *Diacritics*, 16(1): 22-27.

- Foucault, Michel (1988). "Technologies of the self", i Luther H. Martin, Huck Gutman & Patrick H. Hutton (eds.). *Technologies of the self. A Seminar With Michel Foucault*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Foucault, Michel (1991). "Questions of Method", i Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (eds.): *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, Michel (1994 [1977]). *Overvågning og straff*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Gennep, Arnold van (1960). *The Rites Of Passage*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goffman, Erving (1961). *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Harmondsworth: Penguin.
- Goffman, Erving (1963). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Goffman, Erving (1971). *Relations in Public: micro-studies of the public order*. London: Penguin.
- Hansen, Finn K. (1996). *Væresteder for socialt udstødte*. København: CASA og SUS.
- Hansen, Henning (1999). "Aktiveringspolitik". *Social Årsrapport 1999*. København: Socialpolitisk Forening & CASA.
- Hansen, Henning (2001). *Arbejde, aktivering og arbejdsløshed – integration i det hele liv?* København: Samfundslitteratur.
- Hetherington, Kevin (1997). *The Badlands of Modernity. Heterotopia and social ordering*. London: Routledge.
- Hirdman, Yvonne (1990). *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlssons.
- Jensen, Signe M. & Mette Pless (1999). *På kanten af arbejdsmarkedet. Marginalisering, individualisering og aktivering i det moderne velfærdssamfund*. København: Social Kritik.
- Jespersen, Karen (1999). *Opgør med den ny fattigdom*. København: L & R Fakta.
- Jespersen, Karen (2000). "Her er det nye velfærdsprojekt". *Dagbladet Politiken*, 22. januar 2000.
- Järvinen, Margaretha (1998). *Det dårlige selskab. Misbrug. Behandling. Omsorg*. København: SOCPOL.
- Larsen, Jørgen Elm (1999). "Fattigdom og social arv som konstruktion". *Social Forskning*, december 1999: 72-81.
- Larsen, Jørgen Elm (2001). *Spatialization and Culturalization of Social Policy: Conducting Marginal People in Local Communities*. Paper presented at the conference Area-based initiatives in contemporary urban policy, Danish Building and Urban Research and European Urban Research Association. *Copenhagen 17-19 May 2001*.
- Larsen, Jørgen Elm & Ida Schultz (2001). "Marginale steder", i Jørgen Goul Andersen & Per H. Jensen (red.). *Marginalisering, integration, velfærd*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

- Low, Setha M. & Irwin Altman (1992). "Place Attachment. A Conceptual Inquiry", i Irwin Altman & Setha M. Low (eds.). *Place Attachment*. New York: Plenum Press.
- Madsen, Tove (2001). *Praktikrapport fra Sund By-butikken, Kongens Enghave*. København: Sociologisk Institut, Københavns Universitet.
- Mik-Meyer, Nanna (1999). *Kærlighed og opdragelse i socialaktiveringen*. København: Gyldendal.
- Mik-Meyer, Nanna & Torben Berg Sørensen (2000). *Metoder i aktivering og forrevalidering. Observation og interview*. Aarhus: Forlaget Gestus.
- Mouzelis, Nicos P. (1995). "Strategies of Integration and Socio-Cultural Differentiation". *CID-studies no. 11*.
- Nonn, Timothy (1995). "Hitting Bottom. Homelessness, Poverty and Masculinity", i Michael S. Kimmel & Michael A. Messner (eds.). *Men's Lives*. Boston: Allyn and Bacon.
- Olsen, Claus B. (1999). "Aktiveringens moralske univers". *Social Kritik*, 65/66: 162-172.
- Raffensøe, Søren (1999). "Foucaults dispositionelle magtanalytik". *GRUS*, 59: 45-70.
- Rose, Nikolas S. (1996). "The death of the social? Re-figuring the territory of government". *Economy and Society*, 25(3): 327-56.
- Rose, Nikolas S. (1999). *Powers of Freedom. Reforming Political Thought*. New York: Cambridge University Press.
- Smed, Vagn (1999). "Der er behov for en lokal dagsorden på det sociale område", i Sussie H. Baumkirchner, Lole Møller & Jens Wissing (red.). *At give de magtesløse magt*. København: Socialpolitisk Forlag.
- Socialministeriet (1997). *Frivilligt socialt arbejde i fremtidens velfærdssamfund*. København: Socialministeriet.
- Socialministeriet (1998). *Frivilligt socialt arbejde og kommuner og amter i samspil – Om § 115 i lov om social service*. København: Socialministeriet.
- Tonboe, Jens (1994). "Territorialitet – indledning og sammenfatning", i Jens Tonboe (red.). *Territorialitet: rumlige, historiske og kulturelle perspektiver*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Torring, Jacob (1999). "Workfare With Welfare: Recent Reforms Of The Danish Welfare State". *Journal of European Social Policy*, 9(1): 5-28.
- Villadsen, Kaspar, Thomas Gruber & Steen Bengtsson (1998) *Socialpolitiske strategier på tværs af frivillige og offentlige organisationer*. København: Socialforskningsinstituttet.
- White, Harrison C. (1992). *Identity and Control. A Structural Theory of Social Action*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

MAGTENS MANGE FACETTER I MØDET MELLEML SYSTEM OG KLIENT

JØRGEN ELM LARSEN, NILS MORTENSEN OG
JENS PETER FRØLUND THOMSEN

FRA OFFENTLIG FORSØRGELSE TIL LEDELSE AF INDIVIDER

Et moderne demokratisk politisk system må vedvarende afstemme to grundlæggende principper. Det ene er politikeres og administratorers legitime magt til at træffe bindende afgørelser for samfundet. Magten er legitim, fordi politikerne i princippet har opnået en politisk fuldmagt fra befolkningen ved valgene og på den måde står til ansvar for udøvelsen af deres beføjelser. Det andet princip er, at borgerne bør nyde den størst mulige frihed til at bestemme over deres eget liv. Sammenkædningen af de to principper består i, at indskrænkningen i borgernes autonomi netop bør være begrundet i legitimiteten i politikernes og administratorernes afgørelser. Spørgsmålet om de legitime grænser for indskrænkninger i individernes principielle frihed står centralt i en vurdering af magtudøvelsen i det moderne samfund. Men denne bog har vist, at der er mange eksempler på konkrete møder mellem repræsentanter for offentlige myndigheder og individuelle borgere, hvor en vurdering af magtrelationen ud fra et kriterium om legitim myndighedsudøvelse er klart utilstrækkelig. Der er som nævnt i indledningen tale om en tussmørkezone, hvor mange forskellige former for magt, påvirkning og manipulation er blandet med hinanden.

Den moderne velfærdsstats virkemåde går langt ud over en sikring af borgernes autonomi under hensynet til kollektivets legitime behov. Velfærdsstaten leverer en lang række serviceydelser inden for sundhed, uddannelse, omsorg for børn og ældre etc. samt omfordeler økonomiske midler fra nogle grupper til andre i form af f.eks. uddannelsesstøtte, kontanthjælp og folkepension. I velfærdsstatens opbygningsperiode fra 1930'erne til 1970'erne blev omfanget af disse ydelser udvidet, og princippet for tildeling blev i højere grad et *rettighedsprincip*. Med stigende vægt blev der imidlertid op gen-

nem 1980'erne fremført en kritik af denne funktionsmåde fra et bredt politisk spektrum, og ud fra forskellige begrundelser, som vi ikke skal komme ind på her. I løbet af 1990'erne kan man ikke desto mindre i en lang række vestlige samfund konstatere udviklingen af en ny velfærdsstatsdiskurs og af nye typer af principper for tildeling af sociale ydelser. På en langt stærkere måde end hidtil blev borgernes *forpligtelser* over for velfærdsstaten understreget. Pligterne understreges især i et voksende krav om, at borgerne skal yde en aktiv indsats for at kvalificere sig til sociale ydelser. Socialpolitikken drejer sig ikke længere om at løse problemer i forbindelse med nød og fattigdom (Jespersen, 1999). Hjælpens "territorium" har flyttet sig fra en kollektiv sikring af forsørgelsen af sociale grupper til en afbødning af risikoen for marginalisering og udstødning hos truede individer.

Denne udvikling er blevet beskrevet som en udvikling fra "welfare" til "workfare" – et engelsk ordspil, der peger på, at velfærdsstaten erstattes af en stat, der henviser hjælpøgende borgere til arbejdsmarkedet. Disse betegnelser er imidlertid mere dækkende for lande som USA og England. Her er udviklingen præget af nedsættelse og evt. bortfald af offentlige ydelser, koblet sammen med et arbejdsmarked med større eller mindre områder (især inden for serviceerhvervene) med ureguleret løndannelse og derfor meget lave minimallønninger. Dette er ikke billedet i Danmark. Her er hovedideen i den såkaldte "aktivlinie" inden for social- og arbejdsmarkedspolitikken, at den arbejdsløse ikke længere blot skal stå til rådighed for arbejdsmarkedet, men aktivt indgå i et forløb med aktiveringskurser, arbejdsprøvning m.v. for at modtage sociale ydelser.

Men begrebet "workfare" er i det hele taget alt for begrænset til at beskrive de aktuelle ændringer i velfærdsstaten både i Danmark og en række andre lande (Rose, 1999). Det kan konstateres, at en omfattende aktivisering og mobilisering af borgerne med henblik på at øge deres egen indsats til forbedring af livskvalitet, sundhed og udviklingsmuligheder er et karakteristisk træk ved den nye velfærdsstat. Et eksempel på disse bredere tendenser til aktiv mobilisering af individerne er den udbredte fokusering på "kompetenceudvikling" i uddannelserne og på arbejdspladserne. Et andet eksempel er ideen om "ansvar for egen læring" som pædagogisk princip. Et tredje eksempel er folkesundhedsprogrammer, hvor man ikke blot søger at udbrede informationer om sund livsstil, men arbejder med direkte påvirkning via sundhedsfremmende aktiviteter i skoler, på arbejdspladser og i lokalmiljøerne for at borgerne kan tage et større ansvar for deres egen sundhed (Højlund & Larsen, 2001). I denne forbindelse kan den "kompetente" bruger, der

f.eks. kan være en velbehandlet alkoholiker, tjene som forbillede og aktivist i gadeplanarbejdets væresteder og projekter.

Denne udvikling har betydet, at spørgsmålet om grænserne for den legitime politiske magt og styring er blevet langt mere kompliceret at analysere. Den moderne magtudøvelse og politiske styring fungerer ikke blot som en *indskrænkning* af frihed, men udgør også en direkte påvirkning med henblik på at *skabe og udvikle* aktive, sunde, velfungerende og ansvarsfulde medborgere. Et nøgleeksempel på denne forskydning er den måde begrebet “empowerment” (“magt-forøgelse”) anvendes på. Begrebet dukkede først op som et begreb, der blev fremført af kritikere, som stod uden for de socialpolitiske forvaltninger. Man kritiserede den traditionelle velfærdsstats bureaukratiske forvaltning af socialpolitikken og dens tendens til at skabe passive klienter. I stedet burde de sociale klienter gennem selvorganisering styrkes eller gives magt til at tage problemerne i deres egen hånd. I dag anvendes “empowerment”-tankegangen imidlertid som et udbredt, så at sige, internt begreb i det sociale arbejdes diskurser. Det er blevet en del af den officielle socialpolitiske diskurs og et integreret element i den nye aktivlinje at styrke borgernes evne til at “magte” deres eget liv. I opposition til velfærdsstatens klientgørelse er hjælp-til-selvhjælpsprincippet således blevet aktuelt igen.

Den voksende betydning af holdnings- og adfærdspåvirkning betyder samtidig, at det *konkrete møde* mellem “systemrepræsentanter” og klienter får større og større betydning, og at der lægges mere og mere vægt på at styrke aktiviteterne i lokale fællesskaber i skoler, på arbejdspladser og i lokalmiljøer. Hovedemnet i denne bog har derfor været de former for *positiv* magt, som – via konkrete møder på socialkontorer og i institutioner mellem klienter og persongrupper med direkte eller indirekte tilknytning til det offentlige – snarere satser på at skabe noget end på at forhindre noget. Et vigtigt fællestræk ved disse møder er forsøg på at skabe former for selvudvikling hos klienterne. Bogens seks analyser giver eksempler på, hvordan denne “positive” magt kan fungere og viser, at den har mange tvetydige og vanskeligt gennemskuelige træk. En hovedårsag til denne tvetydighed er, at den “positive” magt ikke ser sig selv som magt, men som udtryk for “de bedste hensigter” om at hjælpe og støtte klienterne i deres egen udvikling eller som udtryk for den bedste socialfaglige og socialpædagogiske viden og praksis på de konkrete områder. For at sætte sagen på spidsen: Hvordan kan man kritisere en magt, der tilsyneladende søger at fremme borgernes selvbestemmelse og styrke deres evne til at forvalte deres egen frihed?

DE STRUKTURELLE RAMMER FOR DEN SOCIALPOLITISKE INDSATS

Mødet mellem klienter og systemets repræsentanter er ikke kun bestemt ved mikro-magtrelationer. Møderne er omgivet af nogle forudsætninger, der vedrører lovgivningens målgrupper og de mål og midler, der er foreskrevet i lovgivningen. Dette gælder med hensyn til såvel generelle som specifikke socialpolitiske indsats, de økonomiske rammer der er afsat til indsatsen, velfærdsbureaukatiets opbygning og de regler og procedurer, der er opstillet for det sociale arbejdes virke. Forvaltningen af den aktuelle socialpolitik er imidlertid karakteriseret ved en uhyre omfattende uddelegering af magt til decentralt at implementere disse overordnede rammer. I første række er forvaltningen af socialpolitikken delegeret ud til de enkelte kommuner. Der er et vidtstrakt kommunalt selvstyre i Danmark, og de enkelte kommuner adskiller sig fra hinanden med hensyn til både omfanget af lokale sociale problemer, prioritering af den socialpolitiske indsats og de konkrete socialpolitiske målsætninger og praksis. Ofte er målsætningerne begrænset af de midler, man har. Alt dette kan betyde store forskelle fra kommune til kommune f.eks. med hensyn til de aktiveringstilbud, klienterne tilbydes. Nogle kommuner har et højt differentieret udbud af aktiveringsprojekter, uddannelsesforløb, kurser m.v., mens andre kommuner har et mere begrænset udbud, hvor man samler klienter med meget forskellige problemsituationer i én form for tilbud. Et andet eksempel på forskelle er, at der i de tilfælde, hvor klienterne nægter at modtage et aktiveringstilbud, forekommer store kommunale forskelle med hensyn til, hvor mange der får frataget kontanthjælpen, eller hvor meget kontanthjælpen reduceres. Nogle kommuner er ligeledes mere "aktiveringsivrige" end andre kommuner. Dette forhold bevirker bl.a., at visse grupper af klienter udviser en høj mobilitet, idet de flytter fra aktiveringsivrige til mere aktiveringspassive kommuner. Sådanne forskelle mellem de enkelte kommuner er med til at problematisere forestillinger om lige og udelte nationale medborgerskabsrettigheder. Ligesom der f.eks. er store regionale forskelle i patientbehandlingen ved landets sygehuse og hospitaler er der også store kommunale forskelle i vilkårene for sociale klienter.

Herudover kan der inden for de enkelte kommuner være forskelle med hensyn til socialpolitiske målsætninger, prioriteringer og praksis fra den ene afdeling til den anden afdeling (f.eks. mellem børne-/ungeområdet, kontanthjælpsområdet etc.). Dertil kommer forskelle fra sagsbehandler til sagsbehandler beroende på bl.a. type af uddannelse, erfaring, personlige forhold og holdninger til klienterne.

En moderne velfærdsstat med et uhyre omfattende net af serviceydelser og økonomiske overførsler er vanskelig at administrere ud fra et hierarkisk princip og med anvendelse af regler og procedurer, der tilsigter detailstyring. Det bliver derfor i en lang række tilfælde overladt til de udførende niveauer i forvaltninger og institutioner at foretage afgørelser, der ikke er baseret på regler, men bygger på skøn. Den væsentligste måde at sikre sig, at skøn foretages på en rimelig måde, er ved at anvende professioner, der besidder en faglig viden, eventuelt i kombination med lokale udvalg, der er politisk-demokratisk sammensat. Dette betyder, at et problematisk punkt set fra en magtsynsvinkel netop ligger i det grundlag, skønnene baseres på. Derfor er det vigtigt, som det er gjort i denne bog, at sætte fokus på den “viden” og de kundskaber og normer, disse skøn hviler på.

DE “TUNGE” KLIENTER

Befolkningen er differentieret efter økonomiske, sociale og kulturelle forudsætninger og ressourcer. Den ovenfor beskrevne udvikling i retning af “ledelse af individer” forudsætter på mange måder statsborgere med relativt gode basisressourcer. Det er ikke alle, der umiddelbart er i stand til, parate til eller enige i, at det gælder om at øge deres selvbestemmelse, samt tage et eget ansvar for deres “selvudvikling” og for udvikling af deres kompetencer. Endvidere har ressourcestærke individer og grupper ofte større indsigt i og lettere ved at forstå systemets måde at virke på. Grupper med få ressourcer har større risiko for social udstødning, og de forøgede krav til individets selvstyring og den større læggen vægt på selvansvar kan ligefrem være med til at forstærke denne risiko. Mange sociale klienter, især de grupper vi har beskæftiget os med her, repræsenterer desuden, hvad man har kaldt “wicked problems”, dvs. at de har komplicerede og vanskeligt løsbare problemer af en type, hvor en regelstyring kommer til kort.

Selv om der er tale om komplekse sociale processer uden skarpe overgange, kan man rent analytisk skelne mellem to tærskler i de sociale processer, der kan tænkes at føre fra fuld social integration og inklusion og ud imod en mere permanent marginaliseret eller udstødt position. Den første er tærsklen mellem svag og stærk marginaliseringsrisiko. Her drejer det sig om et skel mellem på den ene side midlertidige og mindre alvorlige problemer og på den anden side mere permanente problemer. Den anden tærskel går inden for sidstnævnte gruppe mellem på den ene side situationer, hvor der stadig synes at være rimeligt gode chancer for at fastholde eller genetablere

en social integration, og på den anden side situationer og forløb karakteriseret ved permanent social udstødning.

Socialpolitisk har normalisering og integration de sidste ca. 25 år været de overordnede og dominerende nøgleord for det sociale arbejde med marginale mennesker. Det var især Bistandsloven fra 1976, som markerede, at normalisering og integration skulle være det dominerende paradigme for det sociale arbejdes virke. Normaliseringsprincippet indebærer generelt, at alle medborgere uanset deres eventuelle fysiske, sociale og psykiske handicaps, deres alder og deres etniske tilhørsforhold så vidt muligt skal understøttes og hjælpes til at fungere i det normale hverdagsliv. De skal understøttes i og oplæres til at indgå i normalitetskulturer. De skal kort sagt integreres socialt, og normaliseringen antages at være forudsætningen for integration som fuldgældige medborgere i familie og netværk, på arbejdsmarkedet og i politisk deltagelse – altså i samfundslivet i bred forstand.

En særlig gruppe af socialt udstødte er imidlertid så socialt invaliderede og usocialiserede, at de ikke kan begå sig i normalsamfundet (Bømler, 2000). For denne gruppe påbegyndes den sociale udstødning ofte tidligt i livet (Brandt, 1999) og de opnår som regel aldrig at få greb om det sociale spil og de koder, der kendetegner normalitetens verden. Socialpolitiske bestræbelser på at normalisere denne gruppe er derfor konfronteret med to grundlæggende problemer. For det første er det besværligt og dyrt, på en effektiv måde at understøtte og hjælpe disse mennesker i at opnå en normal tilværelse. For det andet er der mange, der ikke kan eller vil normaliseres. Selvom normalisering kan virke hensigtsmæssig i forhold til nogle grupper af socialt udstødte, så har normaliseringen sine grænser.

Denne bog har beskæftiget sig med sociale klienter, hvor tærsklen mellem normalisering og alternative former for social integration er relevant. Vi beskæftiger os ikke med "lette" klienter med behov for midlertidig støtte, eller hvor en førtidspensionering på grund af sygdom er en forholdsvis oplagt beslutning, men med klienter med forholdsvis "tunge" og komplicerede problemer, hvor langtidsarbejdsløshed ofte er koblet med andre problemer såsom misbrug, psykiske problemer, familieproblemer etc. Vi beskæftiger os med magtrelationer mellem systemrepræsentanter og klienter, hvor man forsøger at fastholde et perspektiv om selvforsørgelse, men hvor der er problemer ud over ledigheden som gør, at perspektivet – som det hedder i Lov om Aktiv Socialpolitik – snarere bliver at "forbedre livskvaliteten og medvirke til at forebygge udviklingen af yderligere sociale problemer og i sidste ende til at forebygge social udstødelse".

Man kan sige, at de magtrelationer, bogen beskæftiger sig med, vedrører “tunge” klienter, hvor der eksisterer et paradoks, der ligger i, at man søger at udvikle selvbestemmelse, selvansvar og selvforsørgelse i en situation, hvor klienternes frihed til at vælge er lille. Den politiske og socialt faglige erkendelse af, at ensidige normaliserings- og integrationsbestræbelser dels kan være svære at iværksætte og gennemføre over for visse grupper og dels kan forværre livskvaliteten, har de seneste år været stigende. Store dele af den social- og boligpolitiske forsøgsvirksomhed, som har været igangsat gennem 1980’erne og 1990’erne, har lagt væsentligt mere vægt på at give støtte til visse grupper af marginale mennesker end på at skabe en entydig normaliserende integration. Etableringen af “Storbypuljen” er for eksempel udtryk for en erkendelse af, at der er marginale mennesker, der ikke bruger de eksisterende tilbud i social- og sundhedssektoren, og at der derfor måtte tilvejebringes en mere målrettet indsats (Bech-Jørgensen et al., 1997). Men når der over for mange af de socialt udstødte både stilles krav om, at de skal aktiveres og samtidigt etableres og tilbydes væresteder, hvor de f.eks. kan være sammen med andre ligestillede om deres misbrugskultur, så udviser socialpolitikken forskellige styringsrationaliteter, som står i et ambivalent og endog paradoksalt forhold til hinanden. Mange socialt udstødte mennesker befinder sig således i et socialpolitisk krydsfelt, og ofte vil det sociale arbejde inden for de forskellige socialpolitiske aktionsfelter vægte mål og midler i klientarbejdet forskelligt.

DET MAGTFULDE MØDES MANGE FACETTER

Analyserne i denne bog har vist, hvor komplekst det magtfulde møde mellem system og klient er. Vi kan ikke her gennemgå alle de forskellige konkrete aspekter af magt, som analyserne demonstrerer. Men det må fastholdes, at relationen grundlæggende er en asymmetrisk relation, og denne asymmetri viser sig på en række forskellige dimensioner, som i praksis er koblet sammen.

For det første er mødet som nævnt forankret *lovgivningsmæssigt* eller juridisk på en sådan måde, at systemrepræsentanten har legale beføjelser til at træffe afgørelser og foretage skøn.

For det andet er der tale om et *afhængighedsforhold*, hvor klienten er afhængig af systemrepræsentanten, fordi det er klienten, der har problemer, og det er systemrepræsentanten, der sidder inde med magt til at træffe afgørelser, som ofte har vidtgående konsekvenser for klientens økonomiske og

sociale situation og fremtid. Systemrepræsentanten har beslutningsretten og i en række tilfælde tvangsmidler til rådighed. Heroverfor har klienten dog en række muligheder for at indgå i en forhandling ved argumenter, insistere, en vis kontrol over hvilke informationer, der kommer frem – og måske ikke mindst ved at fremtræde som en “medgørlig” klient, der har lært, hvordan man skal begå sig i det sociale arbejdes felt. Disse forhandlingsmuligheder ændrer dog kun lidt i den grundlæggende asymmetriske karakter af afhængighedsrelationen.

For det tredje har systemrepræsentanten som oftest en professionel uddannelse, ekspertise og erfaring, som sættes ind over for klientens “lægemandsviden”. Med Bourdieus udtryk arbejder systemrepræsentanten ud fra en bestemt, så at sige “blåstemplet” doxa, som sættes ind over for klienten, hvis erfaringer, kundskaber og holdninger ikke tæller som ligeværdige hermed, men som snarere gøres til en del af problemet.

For det fjerde er der som hovedregel for den type klienter, vi beskæftiger os med her, tale om *socio-kulturelle* uligheder, som Bourdieu har betegnet med begrebet *habitus-forskelle*. Sådanne forskelle i opfattelser af, hvad der er “naturligt” og “normalt” sniger sig ofte helt uudtalt ind i møderne.

Sidst men ikke mindst forekommer der en lang række former for udøvelse af “*mikro-magt*”, som er blevet beskrevet i de teoretiske perspektiver, analyserne bygger på: Der er tale om uhyre omfattende og komplekse mekanismer, som er flettet ind i de ovennævnte magtmæssige asymmetrier. Den første af disse former for mikro-magt er *pastoralmagtens* omsorg for klientens bedste, dens opfordring til fortrolighed og dens interesse for klienternes psykiske habitus. Denne magtform står i et paradoksalt forhold til systemrepræsentanternes mere direkte magtbeføjelser, og den sættes ind over for klienter, der ikke nødvendigvis føler, at de har behov for denne form for hjælp. Det er så at sige en jernnæve i en fløjlshandske. Pastoralmagten er knyttet til en anden central mikro-magt, nemlig de aspekter af *symbolsk vold*, der består i, at klienterne umærkeligt kan lære selv at overtage systemrepræsentanternes syn på dem, idet der appelleres til værdier såsom “at udvikle sig” eller “at komme videre”, som det kan være svært at modstå. En tredje vigtig mikro-magt knytter sig til de *klassificerings- og definitionsprocesser*, som i den gode sags tjeneste rubricerer klienter som “tilfælde” af en given kategori. Disse kategorier er baseret på administrative eller behandlingsmæssige synspunkter, som måske ikke har særligt meget at gøre med klienternes egen problemopfattelse eller egne behov for støtte.

Sagsbehandlernes magt er i udgangspunktet hverken god eller dårlig. Det

afgørende er om magten udøves på en demokratisk, fagligt forsvarlig, gennemskuelig og produktiv måde. Velfærdsstatens institutioner og dens sagsbehandlere iscenesætter og italesætter sig imidlertid ofte som "hjælpere" og forsøger at nedtone de magt- og kontrolfunktioner, som systemet både råder over og lovgivningsmæssigt er sat til at forvalte. Dette kan i mødet mellem klienter og sagsbehandlere "narre" begge parter, og det gør det ulige sværere for klienterne at gennemskue systemets måde at arbejde på, og dermed bliver det også sværere for klienterne at forsvare sig mod magtmisbrug. En anden side af samme sagforhold – og som også kan være med til at "narre" både sagsbehandler og klient – er, at sagsbehandlere selv er underlagt begrænsende magtstrukturer. Sagsbehandlerne er underlagt den magt, der ligger i de økonomiske rammer, i bureaukратиets regler og arbejdsgange og i de mål og midler, der er fastlagt for specifikke socialpolitiske tiltag.

Den hjælp, som sagsbehandleren kan give, bestemmes derfor ikke alene og sjældent primært ud fra professionelle vurderinger, men frem for alt af de rammer og midler der er til rådighed. Mødet mellem system og klient er altså et møde, der er omgærdet med og indeholder en række forskellige magtforhold. Fornægtelsen af disse magtforhold tjener hverken sagsbehandlerens eller klientens sag, men kan derimod virke særdeles uproduktivt i mødet mellem dem ved f. eks. at frembringe falske forventninger, forvirring, mistro, krænkelser, ydmygelser og eventuelt voldelige episoder.

OM ANVENDELSEN AF DE TEORETISKE PERSPEKTIVER

Afslutningsvis skal vi samle nogle kommentarer til de tre teoretiske perspektiver, der har dannet rammen om analyserne. Der er tale om overvejelser, som peger på visse risici for skævheder i analysen, og som drøfter relevansen af andre analytiske perspektiver på magt i moderne velfærdsstater.

I anvendelsen af perspektiverne hentet fra Foucault, Bourdieu og socialinteraktionismen, med deres fokus på den "skjulte" eller "fornægtede" magt, kan der være en tendens til at undervurdere omfanget af *egentlige tvangsmidler* i forholdet mellem system og klient. I samtaler på socialkontorer og i institutioner har "systemrepræsentanterne" i mange tilfælde direkte tvangsmidler til rådighed, f. eks. i form af fratagelse og reduktion af understøttelse eller i form af fjernelse af børn. Trusler om anvendelse af disse tvangsmidler kommer måske sjældent eksplicit frem i samtalerne, men det udgør en væsentlig baggrund for mødet mellem systemrepræsentant og klient.

Omvendt kan man som nævnt ikke se bort fra, at klienterne har forskellige “magtmidler” over for systemrepræsentanterne. Klienter kan være krævende, genstridige, besværlige og i nogle tilfælde voldelige over for personalet, og dette kan siges at være eksempler på Foucaults tese om, at der ikke findes magt uden *modmagt*. Det understreger, at en magtanalyse må inddrage modmagtens forskellige former, men anvendelsen af perspektiverne fra Bourdieu og Foucault kan i deres fokus på den “skjulte” og “snigende” magt undervurdere dette synspunkt.

Anvendelse af perspektiverne hentet fra Foucault og Bourdieu kan endvidere føre til en undervurdering af mulighederne for at forstå de berørte parter handlinger som udtryk for pragmatiske eller rationelle opfattelser af den situation, de står i. En række af de adfærdsformer, som beskrives, kan vurderes mere direkte ud fra systemrepræsentanternes konkrete arbejdsituation. I denne forbindelse kan man henvise til begrebet “gadeplansbureaukrati” (Lipsky, 1980): Nogle af systemrepræsentanterne kan ses som ansatte i en forvaltning, hvor de organisatorisk udsættes for krav om effektivitet, produktivitet, økonomisering med midler samt overholdelse af regler, cirkulærer og bestemmelser, som ændres hyppigt. På den anden side præsenteres de for krav fra klienterne, som de skal forsøge at leve op til. En del af de mekanismer omkring forenkledede kategoriseringer af klienterne som “typer af tilfælde”, som Bourdieuanalytikerne lægger op til, har således *også* en pragmatisk begrundelse i systemrepræsentanternes forsøg på at tilpasse sig og overleve ved at udvikle forenklinger og rutiner i et system med krav både ovenfra og nedefra.

Disse betragtninger kan medvirke til at opveje bestemte skævheder, som kan være et resultat af anvendelse af de teoretiske perspektiver, og hvor man uforvarende kommer til at give et billede af systemrepræsentanterne som “skurke”, der anvender et arsenal af skjulte og manipulerende magtmidler over for klienterne. Betragtningen om, at mennesker handler rationelt og strategisk i forhold til den situation de står i, er i øvrigt også en vigtig pointe hos Bourdieu (Bourdieu & Wacquant, 1996: 106–109). En opfattelse af de handlende parter som rationelle aktører er således ikke nødvendigvis i modstrid med Bourdieus analyser.

Et karakteristisk træk ved Bourdieus og Foucaults analyser er, at de tenderer til at give et bestemt billede af spørgsmålet om magtens eventuelle legitimitet. Legitimitet tenderer til at blive forstået som den særlige form for styrkelse af magten, der består i en retfærdiggørelse fra statens side. Spørgsmålet om, i hvilket omfang den statslige magt er baseret på en faktisk legitim til-

slutning fra myndige og frie borgere, bliver ikke stillet i disse analyser. For Bourdieu er legitimitet så at sige ikke en "legitim" legitimitet, men snarere den mest radikale måde at styrke magten på ved at have staten i ryggen. (Det må dog indskydes, at Bourdieu (1999) i sin seneste produktion meget konkret understreger statens centrale rolle i bekæmpelsen af marginalisering og udstødning). Heroverfor kan man anføre, at hvis man vil undgå analyser, hvis pointe er, at alle sociale relationer er udtryk for magt, må man have et kriterium om, hvilke magtformer, der er legitime, og hvilke der ikke er det. Sådanne kriterier tilbydes der ikke i de teoretiske perspektiver, der er anvendt her.

Anvendelse af Bourdieus betragtninger om symbolsk vold, der beskriver hvordan dominerede grupper villigt overtager de dominerende gruppers syn, kan føre til en tendens til at overdrive hvor stærkt socialiserede, klienterne bliver i deres møde med "systemet". Der er en fare for at komme til at operere med en "oversocialiseret" menneskeopfattelse (Wrong, 1961). Bogens analyser indeholder imidlertid mange eksempler, der peger på, at klienter vedblivende indtager en skeptisk, modvillig eller ligefrem kritisk indstilling til den behandling, de gives. I denne forbindelse synes Goffmans perspektiv på mødet, hvor det ses som et spil mellem socialarbejder og klient, i højere grad at fastholde et råderum for klienterne. I Goffmans perspektiv er der i mødet tale om et interaktionsspil, hvor f.eks. det "at vide, hvad man skal sige" er én blandt flere muligheder. Ligesom systemrepræsentanterne kan klienterne altså forstås som rationelle eller strategisk handlende individer, der søger at optimere situationen for sig selv.

En vigtig pointe i inddragelse af et Bourdieu-perspektiv på mødet mellem system og klient består i, at denne relation ses i lyset af det mere omfattende sociale rum, som de berørte personer befinder sig i. I denne forbindelse kan det magtfulde møde ses som en af de institutioner i samfundet, som reproducerer samfundets ulighed med hensyn til økonomiske, kulturelle og symbolske ressourcer. Det er ikke mindst en institution, hvor den relative "værdifuldhed" af forskellige sociale gruppers kulturelle habitus bliver fastholdt og reproduceret.

En tilsvarende central pointe i en Foucault-inspireret tilgang til det magtfulde møde er, at den forsøger at identificere bagvedliggende, mere overordnede magtstrategier eller magtintentioner, der præger en bestemt form for styringsrationalitet ("governmentalitet"). Analyser af styringsrationaliteter foregiver ikke at beskrive, hvad der "faktisk" foregår. Når man f.eks. taler om en normaliseringsmagt eller en pastoralmagt, ligger der heri en bestræbelse

på at identificere en bestemt styringshensigt. Men principielt tager en sådan analyse ikke stilling til, om de berørte faktisk lader sig normalisere, om de gør det modstræbende, eller om de eventuelt slet ikke gør det. Her ville det være et interessant spørgsmål, om den styringsrationalitet, der er indeholdt i den såkaldte aktivlinje, faktisk virker efter hensigten, men det er ikke et emne for denne bog.

Med hensyn til mikro-magten er hovedpointen i perspektiverne hentet hos Foucault, Bourdieu og social-interaktionismen at fremdrage de *formægtede* aspekter af magt, der ligger i professioners selvforståelser, i intentioner om at hjælpe og i opfattelser af, hvad der er "naturligt": Den professionelle viden er ikke så neutral og faglig, som den selv helst vil tro, men er selv et resultat af magtkampe. Intentionen om at hjælpe og støtte i retning af at styrke individer har et yderst moraliserende forhold til de berørte individers frihed og selvbestemmelse. Og de opfattelser af, hvad et godt liv eller en god mor indebærer, som en del klienter udsættes for, er ikke "naturlige", men udtryk for bestemte gruppers specifikke normalitetsopfattelser, som kan stå uforstående eller forargede over for andre måder at leve på.

LIT T E R A T U R

Bech-Jørgensen, Birte, Tore Jacob Hegland, Lars Hulgård & Janne Seemann (1997).

Storbypuljen. Arbejdsrapport fra den tværgående evaluering. Aalborg: Forlaget ALFUFF, Aalborg Universitet.

Bourdieu, Pierre et al. (1999[1993]). *The Weight of The World.* Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre & Loïc P.D. Wacquant (1996 [1992]). *Refleksiv Sociologi. Mål og midler.* København: Hans Reitzels Forlag.

Brandt, Preben (1999). *Udelukkende velfærd: debat om samfundet og de udstødte.* København: Gyldendal.

Bømler, Tina Ussing (2000). *Når samfundet udstøder.* København: Gyldendal.

Højlund, Holger & Lars Thorup Larsen (2001). "Det sunde fællesskab". *Distinktion*, 3: 73-90.

Jespersen, Karen (1999). *Opgør med den ny fattigdom.* København: L & R Fakta.

- Lipsky, Michael (1980). *Street Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Rose, Nicholas S. (1999). *Powers of Freedom. Reforming Political Thought*. New York: Cambridge University Press.
- Wrong, Dennis (1961). "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology". *American Sociological Review*, 26, 1180-1201.

OM FORFATTERNE

Annette Carstens er socialrådgiver, cand.scient.soc. og afdelingsleder for arbejdsmarkedsafdelingen i Rødovre Kommune.

Frank Ebsen er cand.merc. og centerleder ved Center for forskning i socialt arbejde, København.

Tine Egelund er socialrådgiver, fil.dr. og seniorforsker ved Socialforskningsinstituttet, København.

Jens Guldager er mag.scient.soc. ved Center for forskning i socialt arbejde, København.

Margaretha Järvinen er pol.dr. og professor ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet og Socialforskningsinstituttet.

Jørgen Elm Larsen er mag.scient.soc., ph.d. og lektor ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

Nanna Mik-Meyer er cand.scient.anth. og ph.d.-stipendiat ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

Nils Mortensen er mag.scient.soc. og lektor i sociologi ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.

Jens Peter Frølund Thomsen er cand.scient.pol., ph.d. og lektor i komparativ politik ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.

Lars Uggerhøj er socialrådgiver, ph.d. og lektor ved Aalborg Universitet.

**UDGIVELSER FRA
MAGTUDREDNINGEN
PR. I. SEPTEMBER 2002**

B Ø G E R

Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Togeby & Signild Vallgård (red.) (1999). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Peter Munk Christiansen, Birgit Møller & Lise Togeby (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.

Anette Borchorst (red.) (2002). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Martin Marcussen (2002). *OECD og idespillet – Game Over?* København: Hans Reitzels Forlag.

Lise Togeby (2002). *Grønlandere i Danmark. En overset minoritet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Torben Beck Jørgensen & Kurt Klaudi Klausen (red.) (2002). *Territorial dynamik – streger på landkortet, billeder i vore hoveder*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Flemming Mikkelsen (red.) (2002). *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Jens Blom-Hansen (2002). *Den fjerde statsmagt? Kommunernes Landsforening i dansk politik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Margaretha Järvinen, Jørgen Elm Larsen & Nils Mortensen (red.) (2002). *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

S K R I F T E R

Erik Oddvar Eriksen (1999). *Is Democracy Possible Today?* Århus: Magtudredningen.

Ole Hammer & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*. Århus: Magtudredningen.

Jens Peter Frølund Thomsen (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.

- Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson & Lise Togeby (2000). *Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke?* Århus: Magtudredningen.
- Jacob Gaarde Madsen (2000). *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.
- Karsten Vrangbæk (2001). *Ingeniørarbejde, hundeslagsmål eller hovedløs høne? Ventetidsgarantier til sygehusbehandling*. Århus: Magtudredningen.
- Søren Laursen (2001). *Vold på dagsordenen. Medierne og den politiske proces*. Århus: Magtudredningen.
- Jørgen Goul Andersen & Mette Tobiasen (2001). *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet*. Århus: Magtudredningen.
- Erik Albæk, Peter Munk Christiansen & Lise Togeby (2002). *Eksperter i medierne. Dagspressens brug af forskere 1969-2001*. Århus: Magtudredningen.
- Helle Porsdam (2002). *Fra pax americana til lex americana? En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA*. Århus: Magtudredningen.
- Eva Østergaard-Nielsen (2002). *Politik over grænser: Tyrkeres og kurderes engagement i det politiske liv i hjemlandet*. Århus: Magtudredningen.
- Jonathan Schwartz (red.) (2002). *Medborgerskabets mange stemmer*. Århus: Magtudredningen.
- Walter Korpi (2002). *Velfærdsstat og socialt medborgerskab. Danmark i et komparativt perspektiv, 1930-1995*. Århus: Magtudredningen.
- Steen Thomsen, Torben Pedersen & Jesper Strandskov (2002). *Ejerskab og indflydelse i dansk erhvervsliv*. Århus: Magtudredningen.
- Frank Rasmussen & Peder Andersen (2002). *Globaliseringens økonomiske konsekvenser for Danmark*. Århus: Magtudredningen.

www.ps.au.dk/magtudredningen